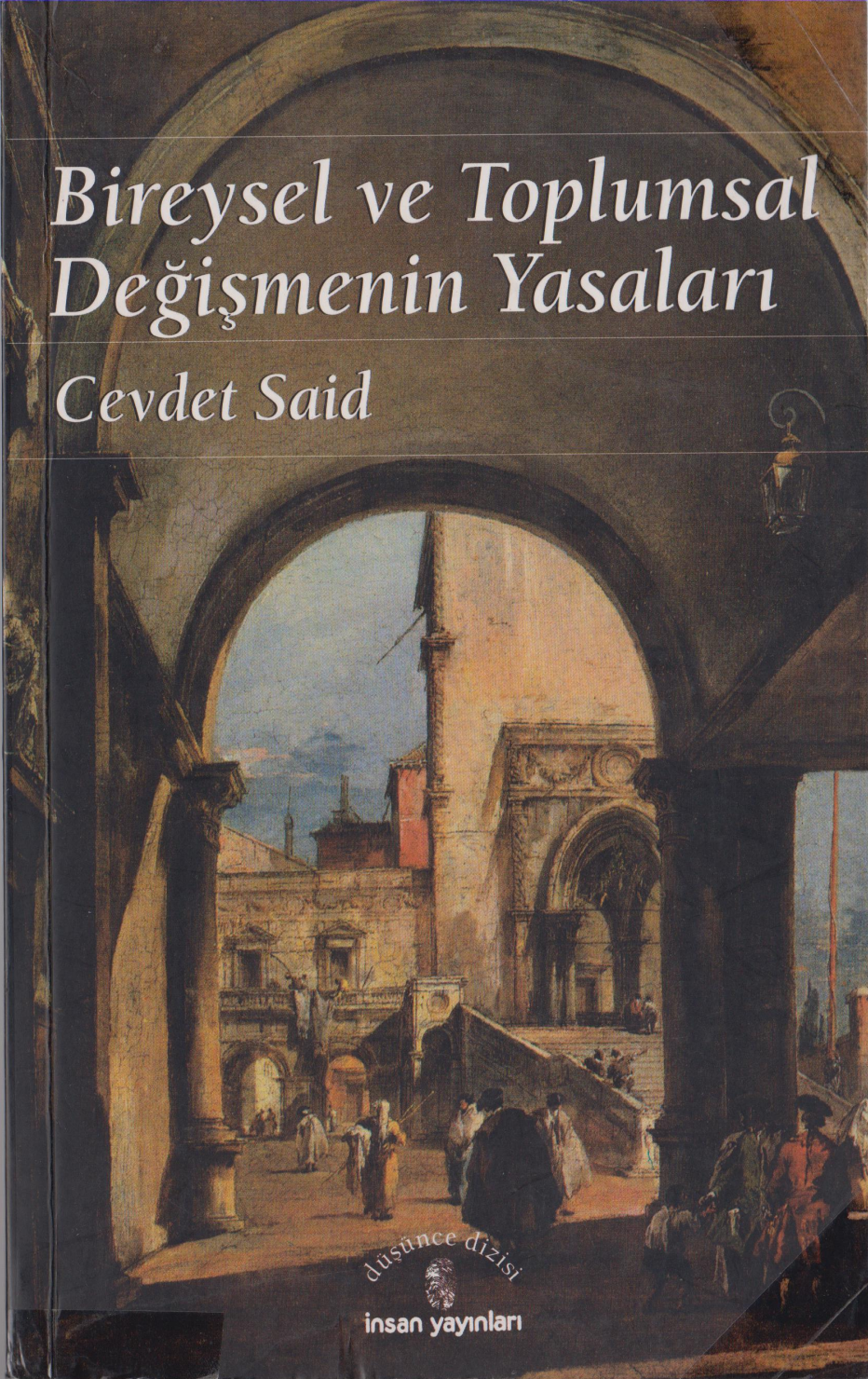
Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları

Cevdet Said

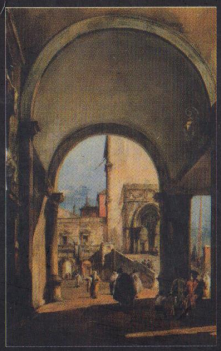
düşünce dizisi

insan yayınları

düşünce dizisi : 3

Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları

Cevdet Said

İnsanın ve toplumun sorunları nelerdir?
Bu soruya batı bilimleri açısından bakıldığında insana "kendi dışından" tesbit edilen ve adına "gelişme" denen hedeflere varabilmek için öncelikle insanın ve toplumun tanınması gerekir. Tanıma ve bilme, kontrol etme ve denetleme için vazgeçilmez bir başlangıç aşamasıdır. Batıda psikoloji "insan"ı, sosyoloji de "toplum"u denetlemek ve belli hedeflere yönlendirmek amacıyla geliştirilmiş ve fakat bugün insana acı vermekten başka pratik değeri kalmamış bilimler olarak faaliyetlerine devam etmektedirler.
Cevdet Said ise bu kitabında başka kalkış noktalarından hareket ederek ve başka amaçlar güderek insanın ve toplumun "değişme" sorunlarını araştırmaktadır. Vardığı sonuç çarpıcıdır: İnsan ve toplum, "gelişme" denen sonu belirsiz tarihsel maceranın aracı değil, aksine kendi tarihini kendisi yapabilecek gücün ve imkanın kaynağıdır.

ISBN 975-574-235-2
9 789755 742359

insan yayınları

Bireysel ve Toplumsal

DEĞİŞMENİN YASALARI

insan yayınları 3
düşünce dizisi 3
aralık 1998
istanbul

ISBN. 975-574-235-2

özgün adı
hattâ yuğayyiru mâ bi enfüsihim
bahsün fi süneni tağyiri'n-nefs ve'-müctema'

bireysel ve toplumsal değişmenin yasaları - cevdet said

1. baskı :1984
2. baskı :1986
3. baskı :1996
4. baskı : 1998

editör
mustafa demiray

baskı•cilt
çalış ofset • sistem mücellit

kapak
emirler matbaası

insan yayınları
keresteciler sitesi, mehmet akif cad.
kestane sk. no: 1 merter–ist.
tel. 0212. 642 74 84 fax. 0212. 554 62 07

Bireysel ve Toplumsal

DEĞİŞMENİN YASALARI

Cevdet Said

çeviren
İLHAN KUTLUER

CEVDET SAİD

Hayatı hakkında geniş bilgilere sahip olmadığımız Cevdet Said, İkinci Dünya Savaşı sonrası İslam dünyasının genç kuşağından, Şam doğumlu Suriyeli yazar. Cezayirli büyük düşünür Malik Binnebi'nin seçkin öğrencisi ve izleyicisi olarak tanınmıştır. Bozulmaların ve kokuşmalarının batağı kabul ettiği büyük kent hayatıdan uzakta, beslediği iki ineğiyle Şam yakınlarında bir dağın eteğinde yaşamaktadır. Temel görüşü, şiddete ve kaba güce karşı olmak, İslam dünyasının felsefi ve kültürel değerlerini yeniden dirilterek öze dönmektir.
Cevdet Said'in Türkçe'ye çevrilen bu ilk kitabı dışındaki başlıca eserleri şunlardır. "Mezhebu ibn-i Adem el-Evvel", "Fikdanu Tevazün el-İctima'î", "el-İnsan Hîne Yekunü Kellen", "el-Amel: Kudre ve İrade"

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM
İnsanlığın Genel Yasası...25

İKİNCİ BÖLÜM
Ayetin Vurguladığı İki Değişim
Allah'ın Değiştirmesi ve Toplumun Değişmesi 35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Toplumun Kendini Değiştirmesi 43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Çağdaşlara Göre Değişim Kavramı 57

BEŞİNCİ BÖLÜM
İnsanın Psişik Yapısı ile Davranışları Arasındaki İlişki 65

ALTINCI BÖLÜM
Yasa Fikri Müslümanlarca Nasıl Benimsenebilir? 91

YEDİNCİ BÖLÜM
Kur'an'da Akıl ve Yasalar 115

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Sistem ve Uygulama 137

Sunuş

İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu izleyen bir kimse İbn Teymiyye ve hatta Gazzali'nin çağından günümüze kadar oluşan değişim hareketlerinin, Endülüs ve Kuzey Afrika'da sınır tutmuş olan Muvahhidler devletinin gerçekleştirdiği gibi birtakım siyasal değişimler dışında pek bir başarı kaydetmediğini görecektir. Zaten bu devletin bile Gırnata'nın düşmesine kadar sürecek olan âtıl bir çözülme devri olmuştur.

Ortaçağlarda İbn Teymiyye'ninki gibi bireysel çabalarla gerçekleştirilen değişim hareketlerine gelince; bu hareketler, etkisi açısından yalnızca İslâmî kültür planında kalımlı olmuş, fakat herşeye rağmen model düşünceleriyle bugüne dek varlığını sürdürmüş olan ıslah hareketlerine fikrî bir tersane ödevi görmüştür.

Ne var ki, ister Cemaleddin Afgani'nin davasında olduğu gibi bireysel bir çabanın sonucu olsun, isterse İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Cezayir'de ortaya çıkan Selefi hareketi gibi sistemli ve örgütlü bir çaba olsun, çağdaş değişim hareketlerinin sonucu öncekilere oranla daha verimli olmamıştır.

Sözkonusu hareketlerin neden verimsiz olduğu yolunda şöyle bir açıklama yapılmaktadır: Zira bu hareketler ortamını bulamamıştır. Ön-

cekileri artık değişmeye gücü kalmamış bir toplumda, sonrakileri ise henüz değişime imkân verecek kadar gelişmemiş bir toplumda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır...

Bu aşamacı yorum tarihsel aşamalara yahut uygarlıkların belli dönemlerden geçtiğine —tıpkı bu kitabın yazarı gibi— inanan kimselerin yorumudur. Ne var ki Cevdet Said kendi kişisel kanısını okuyucuya açıktan iletmeye yanaşmamaktadır. Hatta onun bu kanının mantıksal sonucu olan zorunluluk fikrinden adeta bağımsız kalmaya çalıştığını görmekteyiz.

Şüphesiz her yasa insan aklına bir tür zorunluluk, yasanın sınırları çerçevesinde aklı bağımlı kılar. Sözgelimi çekim, karada ve denizdeki hareket ilkelerine nicedir aklı bağımlı kılan bir yasadır. İnsan bu yasanın hükmünü ortadan kaldırıp da, bu zorunluluktan bağımsız olamaz. Onun yapabileceği şey, bu yasanın genel geçer şartlarına hükmedebilmektir. Bugün olduğu gibi, çekim yasasının ilkelerini uygulayarak kendisine uzay ve kıtalar aşırtan modern araçlar yapabilir.

Aslında doğa yasası dediğimiz şey, üzerine inatla gelen insana kendini teslim eden bir karaktere sahiptir. Üstelik insanı bir tür kışkırtmayla yönlendirerek, sınırları dar bir determinizmin içine hapsolmasını önleyecek biçimde araştırmaya sevkeder.

İşte Cevdet Said bu fikri tabiat planından tarih planına aktarmaktadır. Onun gibi tarihin (ya da uygarlığın) aşamalar geçirdiği kanısını taşıyan bir kimse üzerinde, tarihin değişim ilkesine bağımlı olduğu fikri zorluk çıkaracaktır. Gerçi kendisi toplumsal değişim kavramını determinizmin bağlarından kurtarmaya çalışmakta, ama yine de Arnold Tonybee gibi tarihçiler arasında yaygın olan görüşe bağlanmaktadır. Bu tarihçilere göre, tarihsel olaylar aşamalar (dönemler) kaydeden bir determinizme uygun biçimde seyrederler. Eğer kendi hallerine bırakılırsa fiilen izledikleri yol budur.

Ancak İslâm kültürüyle donanmış bir müslüman olarak tanınan Cevdet Said'e göre, değişim ya da tarihin kaydetiği aşamalar aynı zamanda 'nefsler' yasasına da uyar. Görünürdeki bu çelişkiyi kesin biçimde gidermek üzere yazarın kitabına "Kuşkusuz Allah, onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe, bir toplumun durumunu değiştimez" (Ra'd, II) ayetini eksen aldığını görmekteyiz. Kendisi aynı ayetin ikincisi yarısını kitabına isim yapmıştır zaten.

Böylece tarihin seyri konusundaki yaygın görüş yön değiştirmektedir; niteliği gereği değişimi kabul etsin ya da etmesin, tarihin tüm zorunlu aşamaları, sonunda değişime boyun eğecektir. Çünkü bu aşamaların bağlı olduğu zorunluluk, nefislerin derinliklerinde mekan tutmuş bir iradeye dönüşecektir.

İslâm dünyasında meydana gelmiş değişim hareketleri bu ayeti şiar edinmiş; ama görünüyor ki bu ayet gerçek anlamda bir değişim ilkesi olarak benimsenmemiş, Allah'ın kelamıdır diye kutsanmak ve bir iyimserlik yamacı gibi yaslanmak dışında bir tavra yol açmamıştır. "Bu ayet gayba dairdir, soyut bir anlam taşımaktadır" gibi yorumlarla gidilmiş, ayetin toplumsal işlevi bu tür yaklaşımlarla atıl bırakılmıştır.

Ama bakarsınız sözkonusu ayetin bir kitaba isim ve eksen olması İslâm dünyasında hâlâ beklenmekte olan değişim gerçekleşmeye başladığı zaman şimdiki kuşağın tecrübesini harekete geçirici bir etkide bulunur. Tabii ki bizzat bu şartlar içinde; zira geçmiş kuşağın tecrübeleri devrini tamamlıyor artık.

Malik bin Nebî

Giriş

Müslüman dünyanın genç kuşağı İslâm uğruna malını ve canını fedaya hazır; ne var ki, içlerinde yıllarını kapsamlı araştırmalar yapmaya, bir konuyu kotarmak ya da aydınlatmaya adamak isteyenler pek nadir. Sözgelimi müslümanın inancıyla davranışları arasındaki aykırılık problemi ele alınması gerekli konulardan. Bunun gibi ortaya atılan nice sorunun doyurucu karşılıkları yok. Anlaşılıyor ki, bir durumdan diğerine geçişi mümkün kılacak bir değişim gerçekleştirmek için bu tür sorulara nesnel karşılıklar bulmaktan başka çıkar yol yok. Bu ise durmadan öğrenmek ve araştırmalar yapmakla mümkün görünüyor.

Bu türden araştırmalar konusunda süregiden gevşekliğin nedeni, uzun süredir hüküm süren bir averaj içinde araştırma yapmanın öneminin halâ kavranmamasıdır. Müslümanların içinde bulunduğu söz konusu ortamda kılıcın kalemden üstün olduğu fikri hakimdi ve fikrin bahadırlıktan önce geldiği görüşü ilgi görmüyordu.

Bu birbiri içine girmiş görüşler, birbirinin karanlığına katlanarak sürdü gitti. Ne kalemle kılıç arasındaki sağlıklı ilişkinin ne de bu ikisi arasındaki doğal dengenin farkına varıldı.

İslâm dünyasında henüz imanın şartları araştırılmamıştır. Bu, artık Müslümanlar iman ve İslâm'ın rükünlerini saklı tutmuyorlar anlamına

gelmemeli. İmanın şartlarıyla, onun psikolojik şartlarını kastediyoruz. Yani değiştirilmesi gereken psikolojik yapıyı. Çünkü iman ancak böyle bir değişimin ardından meyvelerini verebilir; inançla eylem ancak bu şekilde uyum içinde olur. Zira daha önce geçirilen değişim buna engel olmuştur.

Öteden beri mal ve canın feda edilmesine, bunları faydalı kılan şeyin ne olduğuna bakılmaksızın en yüksek paye verilmiştir. Sorun yalnızca bir fedakârlık meselesi değildir oysa. Bu yetmez çünkü; mal ve canın feda edilmesi, gerekli teknik şartlar yerine getirildiğinde ancak meyvelerini verir.

Soruna bunun aksi biçimde bakmak demek, Müslüman gencin mal ve canını bu uğurda olur olmaz biçimde harcamasına zemin hazırlamak demektir. Böyle bir zemin oluştuğunda ise araştırmalar yapmak üzere kendini belli bir sıkıntıya sokması bu genç için pek kolay olmayacaktır.

Bu kayıtsızlığın diğer bir nedeni de şu: Mal ve canın feda edilmesi tansiyonun yükseldiği, hamasetin coştuğu bir anda olup bitiverir. İlim peşinde koşmaksa böyle bir anda olup bitiverecek bir şey değildir. Ancak sürekli bir çabayla hedefine varabilir. Bu ise sürekliliği mümkün kılacak bitmeyen yakıta yani kesintisiz bir bilince ihtiyaç gösterir. Evet, gençlerin çoğu hamaset dönemlerinden birinde çalışmaya başlıyor, araştırmalara koyuluyor. Ne var ki bir kaç celseden sonra başladığı işi yarıda bırakıveriyor, tıpkı yakıtı tükenen kandilin sönüvermesi gibi...

Bu oyalayıcı tavırları ele alıp değerlendirmek, araştırmalara karşı takınılan kayıtsızlığın ya da bir araştırmayı sürdürememenin etkenlerini ortaya koymak kaçınılmaz bir durum almıştır. Çünkü bu gevşekliği oluşturan şartlar birtakım aceleci değerlendirmelere gizli kalacak kadar duyarlı ve belirlidir.

Gizli kalacak dedik; aynı şekilde Mevdudi, Seyyid Kutup, Muhammed İkbal ve diğerlerinin ürünlerinde var olan alışılmışın dışındaki espiri Müslüman gençler için çekici bir sır teşkil etmekterdir. Temelde bu ürünlerle İslâm yeni bir üslupla ortaya konmaktadır. Onları böyle bir takdir düzeyine ulaştıran şey, arkaplanlarında yatan bakış açısı ve araştırma yöntemidir. Bu yöntem taklitçilerin başvurdukları kaynakları aşmak isteyen, araştırmayı yeryüzündeki gelişmelerle paralel olarak sürdüren, içinde yaşadığımız ve etkisi altında bulunduğumuz çağdaş dünyayı hesaba katan bir yöntemdir. Onların ürünleri yalnız bununla kalmamış ayrıca "taklidî fıkıh" için de yazılar, "takrirler" ve "haşiyeler"

kaleme almışlardır. Onların açtığı çığır, başlattığı yenilik yalnızca yöntemle sınırlı değildir. Bütünüyle yeni bir olgu sözkonusudur. Hattâ denilebilir ki, onlar Kitab'ın ayetlerinde haber verileni afak ve enfüsün ayetlerinden okumaktadırlar. Bu herkesin kolayca başaracağı bir şey değildir.

Fakat problem onların eserlerindeki yeniliğe neyin neden olduğuna dikkat etmemekle ilgilidir. Bu yeniliğin nedeni onların ortaya koyduğu araştırma biçimi ve bakış açılarında yatmaktadır. Şimdi biz bu türden bir yönelişi yeniden oluşturmak isteseydik bize düşen, onların eserleri üzerinde durmaktan çok, ayrıcalıklarının nereden kaynaklandığını bilmek olurdu.

Onlara bu payeyi veren şey kitaplarından çıkarılamaz. Sözünü ettiğimiz cazibenin oluşma nedenlerinden bir diğeri ise, — bu çekimin gücü her biri için farklı olmakla birlikte— okuyucunun orijinallik heveslerini tatmin etmesidir. Ancak her ne olursa olsun bizzat gerçeğin tüm orijinallik heveslerini aşan özgün bir asaleti vardır.

Yürürlükte olan, değişsin diye bekler dururuz; oysa hiç düşünmeyiz ki, değişim beklentimizden önce nefislerde gerçekleşmediği sürece bu bekleyiş asla bitmeyecektir. Hepimiz nefislerimizde taşıdığımızdan hoşnutuzdur. Oysa kavrayamıyoruz ki, bu taşıdıklarımızdan çoğu zeval bulmasını istediğimiz olgulara kalım hakkı vermektedir. Olguların üstümüzdeki baskısını duyarız da, nefislerimizde taşıdığımız şeylerin bu olguların devam ve sürekliliğine ne kadar katkıda bulunduğunu kavrayamayız.

Kur'an'ın insanoğluna öğretmek istediği şey işte budur ve değişim problemin çözümünü nefste aramak gerektiğini açıkça vurgular. İnsanı hariçten kuşatan zulüm yoktur. Kur'an beyan etmiştir. Bu beyana kayıtsız kalındığında hayat karanlıklara gömülür; ortaya uğursuz, sapık ve totaliter felsefe çıkar.

İnsanın nefsine ettiği en büyük zulüm kendisi, toplum ve evren arasında kısaca afak ve enfüs arasındaki egemenlik ilişkisini görememesidir. Bunu göremeyen insan nefsini ihmal edecek, ona belirli yasalar çerçevesinde afak ve enfüsü egemenlik altına alma imkânı tanımayacaktır. Buna dayanarak şunları söylemek mümkündür: Problemler karşısında insan aklının alacağı iki mümkün tavır vardır: Ya problemlerin yasalara bağımlı olduğunu varsayacak ve böylece problemin yasaların egemenlik ve buyruğuna boyun eğmesi mümkün olacak, ya da prob-

lemlerin yasalara boyun eğmediğini ya da yasaların keşfedilemeyeceğini varsayacaktır. Bu iki tavrın uzantısı olan başka tavırlar da saymak mümkündür.

Her iki varsayımın da pratik sonuçları vardır. Bu sonuçlar insanoğlunun içinde bulunduğu durum ve takındığı tavırlarda, bu iki durumdan birinin seçilmesiyle göreli olarak kendilerini gösterirler.

Müslümanların İslâmî inanca uygun yaşamak konusunda içinde bulundukları acizlik tanımlanması için uzun çabalar gerektirmeyen bir olgudur. Problemi böylece belirledikten sonra ortaya şunu koymak gerekiyor: Müslümanlar çözüme giderken yukarıda geçen iki tavırdan hangisini seçecekler? Birinci durumun seçip problemlerin kendilerine boyun eğdiği keşfedilebilir yasaların varolduğunu kabul edecekler mi, yoksa problemlerin böyle yasalara falan boyun eğmediğini öngörüp, bu yasaları keşfetmeye kalkışmanın boşuna bir uğraş olduğunu mu düşünecekler? Yoksa kimilerin inandığı gibi bu yasa denen şeylerin "insan hayatında anlaşılmaz sebepler ve olağanüstü bir sıhriyyet aracılığıyla hüküm sürdüğünü" mü ileri sürecekler?

Konunun Müslüman bilincini esas alan yaklaşımla ele alınmış olması, Müslüman'ı problem karşısında takınacağı tavrı belirleyebilmesi ve onun içinde bulunduğu belirsiz durumdan çıkarması bakımından yarar sağlayacaktır. Uzun bir süredir aklın problemler karşısında takınabileceği bu iki mümkün tavır birbirine öylesine karışmıştır ki, biri diğerinin içine girmiş ve dolayısıyla mesele de karmaşık bir niteliğe bürünmüştür.

Teorinin çelişkilerden uzak olmasının çözüme ulaşmada önemli bir etkisi vardır. Hatta denebilir ki, çözüm teorinin sıhhatinde ve apaçıklığında yatmaktadır. Benim bu araştırmada hedefim birinci tavrın doğru seçim olduğu inancı içinde, tabii payımıza düşen yanlışların da bilincinde olarak konuya ışık tutmaya çalışmaktır.

Müslümanlar —her sözün ve bahsin başında ve sonunda— cevaplandırılması mutlaka lâzımmış gibi usanmadan, ısrarla şu soruyu soruyor: Ne yapmamız gerek? Müslüman bu soruyu sorduğunda seçimi de yapmış olmaktadır; çünkü bu soru aklın problemler karşısında takınabileceği iki tavırdan ikincisini yani karmışk olanını seçmesi gerektiğini de içermektedir. Demek ki akıl henüz seçimini açıklıkla yapamamıştır. Demek ki problemlerin bağımlı olduğu yasaların varlığına bu yasaların keşfedilebilir olduğuna, ve insanın kendi çabalarıyla onu halledebileceğine inanmamaktadır.

Olumsuz tavır takınanlardan bir bir sözetmeyeceğiz; onların varlıklarından haberdarız ve zaten onlar problemin ağırlık noktasını teşkil etmektedirler. Onlar ümmetin genelidirler. Hepsi Mehdi beklemekte yahut kıyamet alâmetlerinin dökümünü yapmaktadır. Zihinlerinde kök salmış olan düşünce şudur: Bu problemleri Allah'tan başkası halledemez, bilginlerin çabası boşuna..

Sözümüz bunlara değil elbet; bu durumdan kendilerini sıyırıp daha hâlâ adımlarını pekleştirmeyenlere. Onlar bu konuda olumsuz tavır takınmazlar gerçi ama tavırlarındaki olumlu nitelik onları farklı noktalara götürmektedir. Problemlere özgü yasaların olduğunu görmeyenler yahut onları yanlış yorumlayanların sonuca ulaşması mümkün değildir. Onların yasayı bilmemeleri yasayı ortadan kaldırmayacaktır. Bu durum yalnızca onların yasaya egemen olmalarını ve onu kontrol altına almalarını engelleyecektir. Dahası yasayı bilenlerin elinde oyuncak olmaları da mümkündür.

Yasanın uygulanmasına imkân veren egemenlik kudreti problemi karşılıklı iki varlık alanında ele almamızı sağlamaktadır ki, ilki canlı organizmaların boyun eğdiği yasalar uyarınca belirleyebilecektir. Tıp, canlılara ilişkin organik plandaki sağlık ve hastalık yasalarını keşfetmede ulaştığı bugünkü noktayla, doktora bu yasalar aracılığıyle egemenlik imkânı sağlamakta ve ona bu yasaları kontrol edebilme gücü vemektedir. Böylece, bu yasaları bilenler için basınç, hararet, nabız ve teneffüs ölçeklerini kullanabilmek; canlı organizmanın dengesini ayakta tutan oranlardaki azalma ya da fazlalaşma nedeniyle bedende oluşan rahatsızlığın ne ölçüde olduğunu ortaya çıkaran analizlere başvurmak imkânı doğmaktadır. Zira canlı organizmayı sağlam ve sağlıklı kılan bir uyum sözkonusudur. Bu uyumu sağlayan etkenleri bilen kimse mevcut bir hastalığı gidermek için ilaç, perhiz ve gerekli ameliyatlarla doğrudan müdahalelerde bulunabilmektedir. Artık geriye vücudu eski dengesine kavuşturmak kalır. Bu uygulama ancak sağlığın bağlı olduğu yasaları bilen kimse için mümkündür. Bu yasalardan haberdar olmayan kimse, sözkonusu dengeyi bedene geri getirmek için ne yapsa boşunadır. Hastalık meydandadır, belirtileri ortadadır; hasta acılar içindedir, günlük işler için zorunlu asgari hareketten, ayakta durmaktan bile acizdir. Bu acı verici apaçık belirtileri görüyor olmasına karşılık yapabileceği hiçbir şey yoktur. Ne hastayı bekleyen tehlikenin derecesini bilir, ne uzak-yakın vadeli önlemleri ne de teşhis ve izale yollarını. Tek yapabildiği sevgili hastasının acıları arttıkça başucunda gözyaşı dökmekten ibarettir.

Anlaşılması nisbeten daha kolay olan birinci alandan, araştırılması başlıbaşına bir problem teşkil eden alana geçiyoruz. Bu alan toplumsal alandır; bünyesinde hastalık belirtileri görülmekte olan toplum alanı. Problem ise sözkonusu belirtilerdir ki, bunlar toplumdaki çözülme, çatışma ve çelişmenin, toplumsal etkinlikleri ortaklaşa yerine getiremiyor olmanın göstergeleridir.

Bizce toplumsal organizmanın —yahut bir ümmet olarak varolabilmenin— tabi olduğu yasaların varlığı tartışmasızdır. Toplumun sağlığı yolunda bu yasaların keşif ve kontrolü mümkündür. Daha önce de söylemiştik; asıl mesele, ayrıca ispata gerek bırakmayacak biçimde toplumun inançlarıyla uygun biçimde yaşayamamasıdır. Bu toplumsal hastalığın belirtisi her bireyde açıkça gözlemlenebilir. Nasıl bedensel hastalıkların belirtileri kendini hasta üzerinde gösteriyorsa öyle. Ne var ki hastalığın bağlı olduğu yasaları her iki varlık alanında da bilecek olanlar uzmanlardır.

İnsanların çoğunu, toplumun gücünü yitirdiğinden, işlevini sürdüremediğinden yakınırken görüyoruz. Yanısıra her bireyi insan türünde başgösteren hastalık ve sıkıntıların birer göstergesi olarak değerlendirmek de mümkün. İnsanlar bedensel hastalıklarını teşhis için doktorlara koşuyorlar. Ne var ki toplumun rahatsızlıklarını tedavi için başvurabilecekleri mukabil doktorlar bulamıyorlar. Diyelim ki buldular; eğer bu toplum doktorlarının tedavi imkânları tıp doktorlarının ulaştığı aşamada değilse bunun da bir faydası olmayacaktır.

Burada temel nokta şudur: Toplum doktorlarının hastalıkları karşısındaki çaresizliği, bu hastalıkların onulmaz nitelikte olmasından değil, onların toplum sağlığının bağlı olduğu yasaları bilmemesi yüzündendir. Öyleleri vardır ki yasalarını bilmediği tüm meseleler karşısındaki tavrı gibi, hastalıkları da bilinçsizce kaza ve kadere bağlarlar. Oysa bir kez problemleri kaza ve kadere bağladınız mı, sebeblerini bilip bilmemeniz arasında bir fark kalmayacaktır.

Toplumun sağlamlığını ve ilişkiler ağının sağlamlığını sınamak yine topluma ait yasaları bilen kimse için mümkündür. Ayrıca bu kimseler toplumsal rahatsızlıkları teşhis etmek üzere toplumun ortaya koyduğu değerleri analiz edip mevcut gelişmeleri yorumlayabilirler. Toplumsal yasaların uzmanı olan kimse için toplum içinde kökleşmiş görüşleri kavramak ve gereğince onları değiştirecek uygulamalara girişmek imkân dahilindedir. Yanısıra böyle kimseler toplumun, içinde fikrî gıda-

larla beslendiği ve bu gıdaların, toplumun kuvvet ve sağlamlığını atıl bırakan mikropların üremesine meydan vermediği bir korunma sistemi geliştirebilirler. Veba salgınında hastalar nasıl karantinaya alınıyorsa, toplumsal hastalıklar esnasında da karantina uygulanabilir ve hastalıklı düşüncelere aşı uygulaması yapılabilir.

Toplumsal zıtlaşmalar, zor şartlarda yardımlaşmadan yüzçevirme, bireylerin birbirini türlü biçimlerde itham etmeye başlamaları, eski kuşağın, hataları devralınan kimseler olarak anılmaya başlanması, toplumsal görevin yerine getirilişinde oluşan çelişkilerden hiç rahatsızlık duyulmaması, ilmi istemek konusunda geneli içine alan bir tembellik, tarihin verdiği dersten yüzçevirmek... tüm bu toplumsal hastalıklar, insan organizmasına isabet eden hastalıkların tehlikesinden daha az değildir. Sözünü ettiğimiz toplumsal hastalıklar insanların akıllarına isabet eder ve onları atıl bırakıp aptallaştırır. Bu tehlikelerin kaynaklandığı yer ise kimi öteden beri varolan, kimisi de yeni bulaşmış fikrî hastalıklarla kokuşmuş olan bir ortamdır.

Kur'an-ı Kerim 'hastalık' (maraz) sözcüğünü çeşitli yerlerde anmaktadır. Fakat bununla kastedilen bireyin bedeninde oluşan rahatsızlık değildir. Kur-an'da adı geçen hastalık toplumun nefsinde oluşan hastalıktır. 'Kalp hastalığı'ndan sözedildiğinde kastedilen kalp romatizması, çarpıntı, damar tıkanıklığı, kısaca ani bir kalp durmasıyla füc'eten ölüme neden olabilecek bir hastalık değildir. Kur'an'ın kalp hastalığıyla kastettiği şey insana, fikirlerle münasebetinin ardından oluşan 'fikri' hastalıktır. Bu hastalık kişiyi ümmet içinde toplumsal görevini yapamaz duruma getirir. Nasıl kalp yetersizliği bedeni güç sarfı isteyen herhangi bir işe koyulmaktan alıkoyarsa, toplumun fikri odaklarına çöreklenen zafiyet de toplumu hem bünye, hem bilgi planında güçlü olmayı gerektiren herhangi bir probleme yönelmekten alıkoyar.

Şimdi beden sağlığı bağlamında kavranan yasa ve kontrol kavramlarını toplum sağlığı bağlamına taşımak gerekmektedir. Cezayirli yazar Malik bin Nebi maddi araçlara nisbetle konuyu şöyle değerlendiriliyor: "Aletlerin mevcut olgular karşısındaki nisbetini biliyoruz. Bir sıkıştırma vidası ya da bir somunu eksik olan aletin çalışması mümkün değildir. Ama bu kuralı bir türlü beşeri etkinlik açısından bir yere oturtamıyoruz zihnimizde. Oysa belirli durumlarda hemen göze çarpar bu. İnsandan da bu somun yahut sıkıştırma vidası eksilirse, nesnelerle ilişkisini temin eden gücü gevşemekte veya toplumun ortaklaşa enerjisiyle kaynaşamamaktadır"[1]

Bu benzetmeyle Üstad Malik şunu açıklamaya uğraşmaktadır: Beşerî enerji de belli yasalara uymak zorundadır; her ne kadar bu yasalar maddi aletlerin bağımlı olduğu yasalardan farklıysa da. Bu son benzetme, hastalık ve şifanın bağlı bulunduğu yasalar açısından toplumsal organizmanın canlı organizmaya benzetildiği teşbihimizi dışardan desteklemetedir. Şimdi de Resûl (s.a.v.)'ün hadislerini bu teşbihin hiç de çağımıza özgü bir buluş olmadığını göstermek amacıyla zikretmek istiyorum

Müslümanlara düşkünlük ve yumuşaklıkta üstüne olmayan Peygamber (s.a.v.) başından sonuna dek zihinlere şunu yerleştirmeye çalıştı: Belli yasalara uymak bakımından hayat, toplum ve madde arasında bir benzeşme vardır. Yani cismin doğal konumunu nasıl koruduğunu açıklayan, canlının sağlık üzere olmasını sağlayan ve toplumu çözülmekten koruyan yasalar karşılıklı olarak benzeşirler. Bu yüzdendir ki Allah Resulü (s.a.v.) yaptığı maddi bir örneklemeyi toplumsal plana uyarlamakta, sonra canlı organizmalara ilişkin bir örneklemesini toplumsal ilişkilere hamletmektedir.

İlk benzetmesinde Allah Resulü (s.a.v.) 'Mü'minler, bir kısmı bir kısmına destek olan yapılar gibidir" buyurmaktadır. Kendileri bu örneği verirlerken parmaklarını birbirine kenetlemişlerdir. İkinci tür benzetmesinde ise şöyle buyurmaktadır: "Mü'minleri birbirine karşı merhamet etmede, sevgi göstermede, temayül etmede, bir organı şikâyetçi olduğunda diğer organlarının sabah akşam bu şikâyete karşılık verdiği bir beden gibi görürsün."[2]

Yapıyı oluşturan öğelerin birbirini takviye etmesini sağlayan yasaların neler olduğunu bilmek, yapının zaman karşısında kalımlı olmasını mümkün kılar. Bir inşaat mühendisi kullanacağı malzemenin sağlamlılık derecesini ve direnme gücünü bilir. Aynı şekilde köprüler, tüneller, kaleler... vs. yapmak için gerekli olan bilgilere de sahiptir. Bu yapıları uzman bir mühendisin yapmaması halinde bu işe yapım tekniği ve kurallarını bilmeyen bir cahil yeltenebilir.

Bir yapının mühendisi o yapıyı tehdit eden tehlikeleri nasıl görebiliyor, bunların sebep ve giderilme yollarını nasıl bilebiliyorsa aynı şekilde toplumsal yapının mühendisi de topluma şöyle bir baktı mı özündeki sağlamlıktan geriye ne kaldığını, bünyede oluşan çatlakları ve sürekli ihmal sonucu başgösteren çöküş tehlikesini toplumu kaçınılmaz sona, yani ecele nasıl yaklaştırdığını farkediverir:

"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldi mi ne bir saat ertelenirler ne de bir saat öne alınırlar."(Yunus, 49)

Böyle bir karşılaştırma konuya yaklaşım bakımından gerekliydi. Zaten bu, Kur'an ve hadislerin de yöntemidir. Kur'an ve hadis insanlara, yasalarını bildikleri şeyin bir benzerini, bilmedikleriyle karşılaştırmak suretiyle belirli örnekler zikretmiştir: *"İşte bu örnekleri biz insanlar için veririz. Ve fakat onları bilenler aklederler ancak."* (Ankebut, 43.)

Resûl (s.a.v.) maddi yasayla toplumsal yasayı kendisinde birleştiren başka bir örnek vermektedir: Gemi ve yolcuları... Geminin bağlı bulunduğu yasalar fiziki yasalardır. Yolculuklarınki ise toplum yasaları. Allah Resûlü (s.a.v.)'nün zikrettiği bu örnek, toplumun, sulara gömülüp batmaması için bağlanmak zorunda olduğu yasayı dile getirmektedir. Gemi için sözü edilen batışın sonuçlarını kavramak kolay da , toplum için nasıl bir batışın sözkonusu edildiğini kavramak oldukça zor. Şüphesiz bu bir ilimdir. Ama hangi ilim ve ne kadarıyla ilim? Bu kavrayış aynı zamanda zandır da. Ama içinde bulunduğumuz zanlardan hangisi? Artık mucizeler dönemi bitti. İnsanlığa hizmette bilim ön sırayı aldı. Eğer biz Müslümanlar imana hizmet için bilimden nasıl yararlanacağımızı bilebilseydik, bundan sağlayacağımız yararların, tutup "İslâm ilim dinidir" gibi oyalayıcı sloganlarla yetinmekten çok daha fazla olduğunu anlardık. Fakat biz halâ bilime güvenmiyoruz, hatta itham ediyoruz onu. Bilimle uğraşmayı becerebilseydik görürdük ki bilim daha yetkin bir yöntemle hedefe varmamızı sağlamakta ve varılan sonuçlar İslâm'ın bayrağını yükseltmek için çocukça çırpınmalardan daha çok yarar sağlamaktadır. Böyle düşünmeyenlerin tek yapabildiği şey, artık bağlıları kendisinden uzaklaşmaya başlayan İslâm'a bakıp bakıp ağlamak oluyor. Tıpkı rahatsızlığı şiddetlenen hasta için cahil dostun ağlaması gibi. Oysa bu dost, hasta için ağlayacağına hastalığın giderilme yollarını araştırsaydı hasta için avantajlı olurdu. Hakikatte Allah devasını yaratmadığı hiç bir hastalık yaratmamıştır. Burada bedeni hastalıklar bağlamında söylenen şeyler, aslında ruh ve toplum hastalıkları için de söylenmiş olmaktadır.

Ama önce bilimin ne olduğunu öğrenmemiz gerekir. Bunu bilelim ki, tutup "bilime güvenilmez" demek yerine bilimi bilim olmayandan ayıralım . Fakat bilimi bilim olmayandan ayırmaya giden yol oldukça sarptır. "Bilime güven olmaz." demekse oldukça kestirme bir yoldur, bizi zora koşmaz. Gelgelelim bu avantajın sonuçları çok zorludur. Zorlu sonuçlar karşısında, zor olanın sonuçları daha sağlamdır oysa.

—Başa dönersek— problemler karşısında takınılacak tavırlardan ilkine bel bağlamak belli sonuçlar doğuracak ve insanın izlediği yönteme müdahale edecektir. Problemin doğal süreç ve yasalara boyun eğdiğine ve bu yasaların keşfedilebileceğine inanan kimse yöntemine pozitiflik ilkesinin damgasını vurmuş olacak ve probleme yaklaşımı ciddiyet kazanacaktır. Buna karşılık bu süreç ve yasaları bilmeyen ve şaşkın bir surette inkâr eden kimse bu konudaki uğraşısını yarıda bırakacak, hafife alıp işinden el çekecektir. Bu ona kolay gelir. Çünkü o, problemin çözümünü mümkün kılan tavrı terkettiğinin farkında değildir. Problemlerin çözümüne yeltenmez bile. Onları hep kronik ve çözümü askıda şeyler olarak görür. Oysa probleme belli yasalar çerçevesinde bakma alışkanlığı insanın güven ve tatmin duygusunu arttıracaktır.

Bir problemle karşılaşan ve fakat çözümüne inanan insan, değişim olgusuna inanan insandır. "Değişim" hoşnut olunmayan bir durumdan, daha iyi bir duruma geçiş demektir. Bu geçiş insanın potansiyeliyle, araç ve amaçlar arasındaki ilişkileri belirleyen bir yasaya bağlıdır. (Potansiyel-Araç-Amaç) Bu prensibler arasında bir denge vardır. Bu kuralı İslâm toplumu üzerinde uygulamamamızın kayda değer ifadesi şudur: Bu toplumda insanın amacı İslâmî bir hayatın ikamesini sağlamak; aracı ise, elinin ve fikrinin erişebildiği her şeydir. Söz konusu prensipler arasındaki ilişki, soruna uzak yahut yakın plandaki çeşitli bakış açılarına konu olmuştur. Bu bakış açılarının ortaya konması kaçınılmazdır. Yanısıra bireyin günlük çabalarında tutun, evrende tümüyle tevhide dayalı salih bir toplum kurma girişimlerine kadar, değişim yasasının kapsamına giren bütün insan etkinliklerine ışık tutmak gerekmektedir.

Prensibler arasındaki bu ilişkiyi karmaşık hale getiren bakış açılarından biri, sonucun, "nedenleri bilinemeyen, olağanüstü ve sihri güçler aracılığıyla insan hayatında işleyiş gösteren" yasalara boyun eğmekte yattığını zanneden görüştür. Bu ibare Üstad Seyyid Kutub'un —Allah rahmet etsin— "*Haze'd-Din*" (İşte Din) adlı kitabında yer almaktadır.* Bu tür bir görüş az önce adı geçen prensibler arasındaki ilişkiyi bozulmaya uğratmaktadır. Oyalayacı bir görüştür bu ve insanın psişik varlığına olumsuz bir şekilde bakmakla ilgilidir.

* Seyyid Kutub'un bu kitabı 1964'te "*Din Dediğin Budur*" adıyla çevrilerek Hilal Yayınları arasında yayınlanmıştır. Said'in sözünü ettiği ibare adı geçen çevrinin 15. sayfasında yer almaktadır. (Çev.)

Ayni şey mevcut durumdan amaçlanan duruma geçişi mümkün kılan araçlarla ilgili olarak da variddir. Söz konusu geçişin gerçekleşmesini isteyen müslüman böyle bir düşünceyi benimsediği zaman ne yapacağını bilemez duruma düşer. Mevcudun amaçlanana ilişkin yanına dikkat etmez; mevcudun, amaçlanana ulaştırıcı bir nitelik taşıdığını görmez; bu yüzden de mevcut araçları küçümser, değerini bilmez. Özlemindeki araç ise asıl faydalı ve avantajlı araçtır. Oysa ona asla erişemeyecektir.[3] Onun nezdinde faydalı olan şey, çaba gerektirmez; faydasız iş demek, fayda vermeyen iş, daha doğrusu kolay olmayan iş demektir. Bu yüzden, o olağanüstü güçlerin müdahalesine peşinen teslim olmuştur. Gelgelelim sağlam görüşlü bir akıl, nedenlerde bir gizlilik olduğunu varsaymaz. Kaldı ki, yardım etmek ve destek vermek üzere meleklerin inmesi bile bir yasaya ve apaçık bir nedene bağlıdır: Rabb'ı ilah edinmek ve dosdoğru bir yol tutmak: "Rabbimiz Allah'tır deyip de dosdoğru bir istikamet tutturanlara melekler iner ve 'korkmayın' hüzne kapılmayın, size vaadolunan cennete sevinin' derler." (Fussilet, 30)

Hareketi açmazlara sokan ve seyrini durduran sözkonusu yanlış görüşlerin aslında zorlu bir niteliği yoktur; aksine fikre tahammül edemeyecek denli zayıftırlar ve bir atfı nazar onu aşmaya yetecektir. Ama ne hikmetse bu ucuz gaflet, tarihin akışını durdurmaya yetmektedir. Nitekim İkbal vurguluyor:

"Dostum gafletle geçirdiğin bir an
Menzilden bin mil uzaklığa patlar."

İnsan hedefe doğru tutku ve heyecanla yürüttüğü hareketi esnasında bu tür yanılgıların üstesinden gelebilir. Fakat herşeye rağmen bunların meydana getireceği sendeleme büyük bir şaşkınlık doğurabilir. (Bir yanılgının ardından başlarına gelene bakıp da) *"Bu da nereden çıktı?"* (Al-i İmran, 165) diyen kimselerin içine düştüğü türden bir şaşkınlıktır bu.

İnsan nasıl üzerine hücum eden gizli, açık ve karmaşık şartların değerlendirmesini aynı anda yapamazsa, geçirdiği şokun ektisiyle sersemlediği esnada aynı duruma düşer. Bu şartları daha önceden hesaplayamamasının, bu sarsıntıya ve dolayısıyla hedefin kaybolmasına neden olduğunu düşünemez.

Yasalara özen göstermenin gözardı edildiği zamanlarda bu tür deneyimlerin ardından oluşan davranış biçimleri çekinme, şaşkınlık, güvensizlik, kin ve acizlik gibi nitekilere bürünmektedir. Oysa mevcuttan

amaçlanana programlı biçimde geçişin yasaları anlaşıldığında, insan bu tür zaaflardan korunacaktır. Yapamayacağı şeyi kendinde görmeyecek ve acizliğini gizlemeye çalışmayacaktır. Yapacağı şey, tam bir ciddiyetle eksikliklerini gidermeye çalışmak olacaktır.

İşte bugün ben, değişim problemi konusunu *"Onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe, Allah bir kavmin durumunu değiştirmez."* (Ra'd, 11) ayetini eksen alarak araştırmış bulunmaktayım.

Şuna inanarak yazıyorum ki, Müslümanlar'ın bu önermeleri anlaması, onlara, ellerinin altındaki araçları tam bir sabır, ciddiyet ve süreklilikle kullanabilme imkânı sağlayacak ve hiç kimse onları bu hedeften döndürmeyecektir. Çünkü ne yapacaklarını ve emeklerini hangi yönde sarfedeceklerini bileceklerdir. Emeklerinin karşılığında edindikleri her yeni kazanç tatmin duygularını arttıracak ve sonuçta, daha önce içinde bulundukları şaşkınlıktan kurtulacaklardır. Oysa şimdi bir seraptan diğerine koşturan genç kuşak, kafası karmakarışık bir şekilde yürütmeye çalıştığı hareket içinde bocalamakta ve bir türlü sabırlı araştırmaların kendisine gerçek hareketin kapılarını açacağını düşünemeyip ümitsizliğe düşmekte, ardından âtıl bir durumda kalakalmaktadır.

Bu konuda Üstad Malik bin Nebi şunları söylüyor: "Bir kısım Müslümanlar bu trajediyi kalblerinde hissediyorlar sürekli. Gelgelelim kendilerinde araştırmalar yapmak üzere yeterli istek ve donanım yok. İçinde bulunulan acıklı durumu dile getirirken şöyle diyorlar: 'Biz ancak nüfus kağıdı Müslümanıyız.' Evet bir gerçeği dile getiriyorlar. Ne var ki değerlendirilmesi öncelikle gereken temel şeyleri, içimizden çıkıp değerlendirselerdi daha faydalı bir iş yapmış olurlardı"[4]

Ben inanıyorum ki Müslümanlar, problemin bağlı olduğu yasaları kavradıkları an, içinde bulundukları derbederlik ortadan kalkacak ve yerine, bu kavrayıştan çıkardıkları kararlı bir tavır gelecektir.

[1] *Afâk'u Cezâiriyye*, sh. 153

[2] Her ikisi de Buhârî hadisidir.

[3] Üstad Malik bin Nebi, siyaset ve politika terimlerinden söz ederken, şöyle diyor: "Bu iki terim arasındaki fark büyüktür. Birisi tarih boyunca kazanılmış insan tecrübelerinden sakıt olan belirli bir yönlendirmeyken, diğeri raslantı ve kaba duyguya dayalıdır. Liderlerin bu türden güttüğü kötü siyaset (poliktika) ; oluru olmazla karıştırmaktan, doğrudan araçlarla kolayca varacak hedefleri bırakıp bağlandığımız herhangi bir hayali araçla bile varılamayacak hedeflere yönelmekten başka bir şey değildir." *Vechet'ül-alem'il-İslâmî* (İslâm Aleminin Vechesi) adlı kitabından. sh. 108.

[4] *Milâd'u Müctemâ'* (Toplumun Doğuşu), sh. 134.

Ayet-i kerime"de ifadesini bulan yasa, tüm insanlığa uygulanabilecek bir yasadır; ne yalnızca Müslümanlara özgüdür ne de diğerlerine. Geneldir o.

Ne var ki Müslümanlar bilinçli ya da bilinçsiz ve bir ölçüde de muğlak bir tavırla, olaylara özelleştirerek bakmayı adet edinmişlerdir.

Müslümanların problemlerini belirtmeye çalışırken çoğunlukla şu itirazla karşılaştım: Ama böyle bir araştırma yöntemi Müslüman olmayanlara da uygulanabilir. Ben de 'evet' diyordum. Bu gözleme dayanarak şunu aydınlatmamızın gereğini anladım ki, ayet-i kerimede yer alan kural, tüm insanları kapsamına almaktadır. Ayette geçen 'kavm' teriminin özellikle belirli bir kavmi belirtmemesi bunu kanıtlıyor. 'Kavm' tüm kavimlerden herhangi biri anlamınadır. Kelimenin ayette 'nekre' (belirsiz) olarak kullanılması, belirli bir kavmi belirtmemesi bunu kanıtlıyor. 'Kavm' tüm kavimlerden herhangi biri, anlamınadır. Kelimenin ayette 'nekre' (belirsiz) olarak kullanılması, belirli bir kavmin kastedilmediğini gösterir. Demek ki bu ayetin içeriği siyah-beyaz, Müslüman-kâfir her din ve ırktan insana uygulanabilir.

Demek ki Müslümanlar'ın sorduğu, 'bu problemin çözümünde başvurulan yöntemin Müslüman olmayanları da içine aldığı yolundaki so-

ru boş bir soru değildir. Aksine bu sorunun arkaplanında bir görüş, bir inanç ve bir düşüncenin ilkesi yatmaktadır. Müslümanlar bu sorunun içerdiği probleme sahip çıksalar olaylara daha önce bakmadıkları açıdan bakmış; daha önce göstermedikleri bir hoşgörü sergilemiş ve özel bir bakış açısını saklı tutarak, Müslümanlar da dahil tüm insanlığı kapsayan genel bir kurala ulaşmış olacaklardır.

Gelgelelim, Müslümanlar'ın, İslâmî bir problemi bütün insanlığı içine alan genel yasalara bağlayan bu tür bir bakış açısıyla kendi problemlerine bakma alışkanlığı yoktur. Çünkü onlara göre Müslümanlar'ın böyle bir şeyi yaparlarsa tenezzül kabilinden yaparlar ancak. Ve sanırlar ki, Müslümanlar'ın düzeyini yükseltmek diğer insanların boyun eğdiği yasalara boyun eğmemekten geçer.

Bu meselenin dikkatle, doyurucu ve yeterli biçimde açıklanması gerekir. Her ne kadar istediğim açıklık ve seçiklik düzeyini tutturamasam da, istenen açıklığa ulaşmam şart. Çünkü meselenin berraklık kazanması, Müslüman'ın bakış açısına ve problem karşısındaki tavrına etki edecektir. Müslüman, problemin diğer insanlara da uygulanan genel bir yasanın hükmü altında olduğunu görünce, kavimlerin başından geçmiş ve hâlâ da geçmekte olan tarihsel olaylardan faydalanmasını bilecektir. Allah Teala'nın, Resulü için söylediği şu söz, konuyu genelinde desteklemektedir: "De ki: Ben Peygamberlerden bir türedi değilim."

Resul (s.a.v.) bu konuyu, yasaların ardından geleceği gören kimsenin üslubuyla betimler: "Andolsun siz, kendinizden öncekilerin yasalarına (sünnetlerine) tabi olacaksınız..." ve bu karşılaştırmayı bütün insanları bir keler* deliğinde toplamaya kadar sürdürülür.

Şu an yitirmiş bulunduğumuz böyle bir bakış açısını yeniden kazanmamız şarttır. Çünkü Kur'an'a ait olan bir bakış açısı, Müslüman'ı Kur'an'ın esas aldığı değerlendirme biçimine kavuşturacaktır.

İşte önümüzde geçmiş asırların tecrübeleri... Kavimlerin değişim yasalarını ortaya koyan bir sürü tecrübe. Bu yasalara herhangi bir kavim gibi Müslümanlar da tâbi..

Vakıa, Kur'anî bakış açısı insanı çevresinden soyutlayıp, yasalara, boyun eğdisi prensibe indirgemektedir.

* Bir kertenkele türü

Bu bakış açısını edindiğimiz zaman, problemi kehanet ve esrar alanından çıkarıp, apaçık görüş alanına kaydırmış oluruz. Bu alan probleme "insanî bir problem" olarak bakabildiğiniz alandır. Problem din ve inanç problemi olarak ele alınmamaktadır burada. Başka deyişle İslâm değil Müslüman toplumudur sözkonusu olan. Ancak bu konunun ayrıca açıklaması gerekmektedir.

Ben, mesele, toplum problemidir, din problemi değil, derken dileğim Müslüman'ı din ve inançlarıyla çeliştirmek değil. Aksine din konusunda en az onun kadar hırslıyım, hattâ ondan da fazla. Benim istediğim, insanı âtıl bırakan yasalarla gayret dolu bir müctehid haline getiren yasalar arasındaki ayrımı belirtmektir yalnızca.

Amacım iman ve İslâm'ı inceleme konusu yapmak değil. Zira İslâm doğruluğu, gerçekliği ve sağlamlığı konusunda böyle bir araştırmaya konu teşkil etmez. Evrenin gerçekliklerinden biridir İslâm. Tıpkı fizik evrendeki ay gibi, güneş gibi. İnsan toplumunun, o evrensel ümmetin gidişi planında, fizik evrendeki ay ve güneşi tuttuğu yeri tutar.

Şimdi bu gerçeği teslim edecek ve onun insanlığın geneline gaflet, cehalet, kibir, gurur, iyilik, tevazu, masumiyet ve ahmaklıktan... ne bulaşmışsa kendisinin de pay aldığı Müslüman insana indirgeyeceğiz. Antikçağlarda İnsanoğlu ay ve güneş üstüne düşünceler ileri sürmüştü ve fakat bu düşüncelerin yanlışlığı güneş ve aynı yörüngelerinde hiç bir değişiklik oluşturmadı. Bu fikirler yüzünden evrenin düzenin de hiç bir değişme olmadı. Ay ve güneşin tabi olduğu yasalar değişmeden kaldı. Bugüne kadar da bu yasalar değişme ihtiyacı göstermedi. Fakat ihtiyaç içinde olan biri varsa o da insandır; giderek artan bir ilgi ve araştırma ihtiyacı içinde nefsini zan ve vehimlerle şişirip, kendi gibi düşünmeyen ruhları ezmeye hazır bir vaziyette, kutsal (!) mertebelere yükselen insan...

Gelelim Müslüman insana; onun İslâm'a nazaran kavrayış alanı ve görüş mesafesi, gerçeğe uzaklık bakımından güneş ve aya olan görüş mesafesi gibidir. Problemleri çözmede tuttuğu yolun gerçeğe uzaklığını işte bu benzetme tazammun etmektedir. İnsanlığın maddî ilerleme ve gerileme problemlerini ele alırken Kur'anî yöntem meseleye genel bir problem olarak yaklaşır; dinî ve akidevî bir problem olarak değil, tüm insanlığı ilgilendiren ancak dinle de ilgisi bulunan bir problem olarak yönelir ona.

Bu iki kavram üstüne dikkati çekmek gerekmektedir. İlkönce 'genel problem' derken şunu kastediyoruz: Bir kere, bir yasanın yasa olabilmesi için genel olması şarttır. Fakat bu, Müslümanlara ait problemlerin bir 'özellik' belirtmediği anlamına gelmez. Problemine çare arayan Müslüman'ın uyması gereken özgün bir nisbetler ve nitelikler kadrosu sözkonusudur. Benim 'genel' terimini kullanmaktan kastım, bütün kavimlerin uyması kaçınılmaz olan genel kuralı Müslümanlara özgü olan 'özel' meselelerle karıştırmamak, bunları birbirinden ayırmaktır. Sözgelimi vehmin ya da doğru görüşü engelleyen herhangi bir şeyin aldatıcılığı insanoğlu için genel bir yasadır. Ama tüm kavimlerin düçar olabilecekleri vehmin tek türlü olması şart değildir. Aksine çeşitli vehim türlerinin olması mümkündür. Ancak şu var ki, vehim türleri çeşitli olsa da vehme ilişkin yasa tektir. Demek ki Müslümanların problemleriyle uğraşırken bu kurala da uymamız gerekmektedir.

İkinci olarak "aslında problem inanç problemi değil, insan problemidir" demiştik. Bunun da açıklanmaya ihtiyacı var. Zira Kur'anî yol doğru olsa da Müslümanların onu kavrayışları öyle değildir. Kur'anî yöntem tüm-yönleriyle Müslümanların zihninde gerçek anlamda ve apaçık bir biçimde yer tutmamaktadır. Hattâ bazan bu kavrayış İslamî gerçeğin aksi bile olabilmektedir. İşte bu yüzden İslâm'a nisbetle Müslümanların 'nefislerinde olan'ı az ya da çok değiştirmesi gerekmektedir. Özellikle İslâm'ın ve Kur'an'ın Müslümanlar nezdinde kutsallığını gideren birçok yanlış görüş ve hurafelerden oluşmuş uzun süren bir pasifizmin ardından gereklidir bu.

Sanki Kur'an'ın emriymiş gibi bağlandıkları vehimlerine bakarak, Müslümanların durumuna 'özel' bir açıdan bakılabilir. Bu vehimlerin açıklanıp, üstelerindeki perdelerin kaldırılması düzeltilmeleri bakımından belli zorlukları da beraberinde getirecektir. Çünkü bu vehimler Müslümanların kendi marifeti olan ve sırtlarına kendilerinin yükledikleri külfetlerdir yalnızca. Allah da bunu onlara yazmıştır. Boyunlarında asılı olan, hareket ve dengelerini köstekleyen değirmen taşları gibidir bu vehimler. Doğruyu görmelerini engelleyen gözlere inmiş perdeler gibidirler... Hattâ kalpleri üzerinde doğruyu algılamalarına engel olan kilitler gibi.... Bu vehimler şiddetli zorlukları göğüsleme imkanını da bertaraf etmektedir. Maalesef bu vehimler Müslümanların nefislerinde Allah'ın ayetlerinin gücü ve kutsallığının yerini almıştır. Tüm bu zaafiyet karşısında Müslümanın Kur'an'la ilgisi Ehl-i Kitap'ta bile örneği görül-

meyecek denli tuhaftır. Bu yüzden Müslümanların vehimlerden kurtulmaları daha bir zordur ve nefislerindeki dinî/akidevî yanlışları doğruya dönüştürecek olan değişim konusunda uzman kadrolara dönüştürecek olan değişim konusunda uzman kadrolara ihtiyaç göstermektedir.

Müslümanların değişim konusunda içinde bulundukları acizlik, büyük ölçüde psikolojik (nefste olan) değişim yasalarının onlar için açık-seçik olmamasına bağlanabilir. Bir de değişim uzun asırların ardından katlana katlana gelmişse.. İşte burada psikolojik değişim yasalarını bilmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu değişim ister eskiden beri yavaş yavaş gerçekleşiyor olsun, isterse şimdiki zaman içinde hızla gerçekleşiyor bulunsun, farketmez.

Gerek eskiden bu yana oluşan ağır seyirli değişim ve gerekse ani değişimler hakkında açık seçik bir bilgiye sahip olmak, arzuladığımız değişim yasalarına egemen olmak bakımından zorunludur. Demek ki;

1) Psikolojik (yani nefste mekân tutmuş her şeyin) değişim yasalarını bilmek kaçınılmaz derecede zorunludur.

2) Aynı şekilde değiştirmemiz gereken şeyi bilmek zorunludur. Değiştirmemiz gereken vehimleri ve tespit etmemiz gereken gerçeleri yani.

3) Ve psikolojik durumlarını bu değişime tabi tutacağımız kimseleri bilmek. Kişisel denge ve alışkanlıkları ister bozulsun, ister bozulmasın farketmez. Çünkü asıl başları belâda olanlar onlardır.

Ayette zikredilen köklü değişim sürecini başlatmak için tüm bunları bilmek kaçınılmaz biçimde gereklidir.

Bireysel değil, toplumsal bir yasa

(Kitabın ekseni olan) ayet, içeriğindeki yasayı açıklamakla toplumsal bir yasayı açıklamış olmaktadır, bireysel bir yasayı değil. Zira 'kavm' sözcüğü, ümmet ya da toplum kavramına atfedilecek biçimde bir toplam ve bir topluluğu ifade etmektedir. Biz de, Allah dilerse eğer, gelecek bölümlerde toplumun anlamı üzerinde duracağız.

Ayetten belirli bir bireyin kastedildiği anlmını çıkarmak mümkün değildir. Öyle olsaydı Allah, "Şüphesiz Allah kendini değiştirmedikçe bir insanın durumunu değiştirmez" derdi. Kadın ya da erkek, mü'min ya da kafir diye bir niteleme de yok. Kadınıyla, erkeğiyle, seçkiniyle

avamıyla belirli bir toplum ya da ümmetin tüm muhtevasını kapsayan özelliklere sahip bir kavim ya da topluluktur sözkonusu edilen.

Buradan kalkarak, bir kimse nefsinde olanı değiştirince, Allah da onun durumunu değiştirir, gibi bir hükme varmakla zorunlu bir hükme varmış olmayız.

Bundan çıkan sonuç şudur ki, bir kişinin nefsinde olanı değiştirmesiyle Allah'ın onun durumunu değiştirmesi şart değildir . Aynı şekilde değiştirmemesi de öyle. Çünkü sözkonusu olan belirli bir kişi değil, öz anlamıyla yani tek bir beden oluşu, tek bir varoluş arzetmesi itibariyle, toplumdur. Bu yüzden birey de pay alır. Böylece, "Şüphesiz Allah bir kavmin —bir toplumun yahut toplumsal bir varoluş— durumunu değiştirmez" ayetinin tazammun ettiği anlam, hemen ayetin akabinde belirtildiği gibi, "bu toplum ya da toplumsal varoluş kendi özünde olanı değiştirmedikçe" biçiminde bütünlenmiş olur. Bununla araştırmamız boyunca hep başvurmamız gereken düşünceye dikkati çekmek istiyoruz. Zira bütün meseleler bu düşünce üstüne tertiplenmiştir*. Bu karışıklık ya da karmaşıklığın olması halinde varmaya çalıştığımız sonuçların kabulü güçleşecektir.

Konuyu zihinlere daha bir yaklaştırmak için sık sık şöyle diyeceğiz: "Allah Tealâ buyuruyor ki..."

Evet, Allah Tealâ buyuruyor ki: *"İçinizden sabırlı yirmi kişi onlardan ikiyüz kişiyi yener; sizin ikiyüz kişiniz, inkâr edenlerin bin kişisini yener; çünkü onlar anlayışsız bir güruhtur. Şimdi Allah yükünüzü hafifletti, zira içinizde zaaf olduğunu biliyordu. (Şu durumda) sabırlı yüz kişinin onlardan ikiyüz kişiyi, sizin bin kişiniz Allah'ın izniyle ikibin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir."* (Enfal, 65-66)

Bu ayetten anlıyoruz ki, yüz kişi karşısında on kişi gibi az sayıda insanın sabrı, zaferin kazanılması için yeter sebep değildir. Ayet, alttan alta nitelik ile niceliğin kendi limitleri içindeki dengesinden sözetmektedir. Burada 'sayı'nın anlam ve önemi üstüne tartışılabilir, ama tartışılmayacak bir şey varsa o da nitelik ile nicelik arasındaki dengedir; nitelik azaldıkça nicelik armaktadır. Bu Allah'ın ayetinde açık ve seçiktir: "Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; çünkü bildi ki içinizde zaaf var. (Şimdi) içinizden sabırlı yüz kişi ikiyüz kişiyi yener.." Daha önceki şartlarda sabırlı yüz kişi bin kişiyi yeniyordu.

*Bu söylenenler, ayetin metninde şart ifade eden ikinci kesimin kitaba, neden başlık olarak seçildiğini açıklamaktadır. (Çev.)

Buradan anlıyoruz ki, Allah'ın içimizdeki bu değişmeyi ... met ya da toplumun ulaştığı zafer veya galibiyet ... bireyin nefsinde olanı değiştirmesiyle tamamlanmış olmuyor ... mum ya da minimumu, belli 'sayıda' kişinin sebat ... Enfal suresinin ayetleri niceliğin limitini koymuş, niteliğin ... etkildiğini belirtmiştir zaten. Ne var ki ayetlerde özel bir durum için söz konusu edilen sebep, savaş durumundaki sebattır. Ama bu özellik yalnız sıcak savaşa münhasır değildir. Hayat kavgası ve bir topluma ulaşabilme mücadelesi de buna büyük oranda dahildir. Çünkü bunlar için de sözkonusu dengeye ihtiyaç vardır.

İnsanın kendi varlığını, Allah'ın bağışladığı ömür ve gücü Müslümanlar'ın problemlerini kavrama yolunda adaması da bu denge ihtiyacının kapsamına girer. Bu problemler ister bireyin olsun, isterse toplumun yeninden kuruluşu ile ilgili bulunsun farketmez.

Bilincin temeli üzerinde, Allah yasalarıyla ilgili yapılacak tüm çalışmalar, sonucu itibariyle hem mü'minleri hem de kâfirleri içine alacaktır.

Ve aslında Allah'ın yasaları, sonuçları itibariyle kâfirleri de bağlamaktadır: "Kafirlerin binini yenerler..." ve devamla "zira onlar anlamaz bir kavimdir."

Bu, kâfirlerin sahip olduğu anlayış (ya da anlayışsızlığın) gerek nitelik, gerekse nicelik açısından bir girdiye sahip olduğunu gösterir. Özellikle dünya hayatının yasalarını anlamada; bundan, gelecek bölümlerde sözedeceğiz. Çünkü Allah, mü'minlere de, kâfirlere de nimetini sunmaktadır.

"Onlar da bunlara da Rabbinin nimetinden sunarız. Esasen Rabbinin nimeti kimseye yasaklanmamıştır." (İsrâ, 20)

Konuya aksi biçimde bakmak, toplumu sayılardan (nicelikten) ibaret olarak görme tehlikesini de getirecektir. Bu tür görüşler toplumun ilkeleri konusunda sağlam bir bilince sahip olan kimseyi tatmin etmez gerçi, ama yeterli ya da minimum oranda bir niceliğin bulunmayışı da tehlike demektir aslında. Kur'anî bakış açısının esasları çerçevesinde işlerin yürütülmesine yetecek bir niceliktir sözünü ettiğimiz. Buna karşılık bu nicelik içinde bilinçsiz nitelik arzedenlerin getireceği zararları bilmek, toplumu tehlikelere karşı uyanık bulunduracaktır. Zira toplumu taşıyan gemide cisimlerin su üstünde yüzme yasalarını bilmeyenler de var demektir bu. Gemi içindeki bilinçsiz yolcular iyi ya da kötü ni-

yetle geminin su almasına neden olurlar. Bu benzetme, ilgili hadis-i şerîfte zikredilmektedir.

Bilmemiz gereken bir şey var; toplumsal bilinçte varolan hassas denge tıpkı bir bineğin (ya da taşıtın) dengesi gibi etkilere açıktır. Şöyle ki, eğer bir sinek bineğin bir tarafına konsa, ne kadar küçük oranda ve hissedilmez biçimde olursa olsun, bineğin dengesine bir etkide bulunacaktır. Aynı şekilde, insan bedeni de hastalık ve sağlık arasında gidip gelen böyle bir hassas dengeyle ayakta durur. Bedendeki guddeler —ne kadar gerekiyorsa o kadar— ifrazat salgılarlar. Ancak toplumsal organizma "sevk-i tabiî" salgılamaz. Bilinç toplumun bünyesine yayılmalıdır. Zira toplum düzenini sağlamak toplum bilincine düşer. Toplumsal bilinç, her bireye, onun sorumluluk alanına giren bir görev yükler. Ve bu sorumluluk kişi için dağduyuya ulaşma ve onu yaygınlaştırma fırsatları arttığı oranda fazlalaşır.

Konuyu bu düzeyde algılayan kişi, kendisine, hebâ edegeldiği ömrünü nerede tükettiği sorulacağı zamanı hatırladıkça ürperecektir. Kendisine diğer imkânlardan da sorulacaktır. Allah'ın kendisine bağışladığı ve fakat kuvveden fiile geçiremeyip ihmal ettiği emanetlerden. Sözgelimi, insandaki okuma-yazma yeteneği bilkuvve bir imkandır. İnsanın, öğrenim yolunda sarfettiği çabayla okur-yazar duruma gelir gelmez bu yeteneğini pratik olgulara dönüştürmesi ise, insandaki bilfiil imkandır. İnsanda açığa çıkmayı bekleyen diğer yetenekler için de durum aynıdır.

Ahirete değil dünyaya ilişkin bir yasa

Ayet uhrevi bir probleme, ahirete ilişkin bir hesaba değil, "ictimaî/dünyevî" bir muhasebeye yöneliktir.

Konuyu bu biçimde ele alma gücünü kendimizde bulmamız lazımdır. Gelgelelim, bu, ahiret meselesini küçümsediğimiz ya da ahiretin meseleye girdisini gözardı ettiğimiz anlamına gelmemeli. Amacımız yalnızca yasaların icra alanı ve sınırlarına dikkati çekmektir. Bu ayetin tazammun ettiği anlam, insanlar yahut toplumun muhasebesini yapmakla, ve toplumun kollektif bir işleyiş esası üzerinde bu dünya hayatı içinde geçirdiği değişimle ilgilidir. Ayette kastedilen değişim, dünyada oluşan değişimdir.

Bu değerlendirme aynı zamanda konunun sınırlandırılması ve açıklığa kavuşturulması bakımından yarar sağlayacak ve toplumsal değişim araçlarını daha derinden kavrama imkanına katkıda bulunacaktır.

Açıklandığı üzere, dünyadaki muhasebe toplumsal, ahiretteki muhasebe ise bireyseldir. Zira ahirete ilişkin sorumluluk da bireyseldir. Bu birçok ayet-i kerimede gösterilmiştir. Nitekim Allah buyuruyor: *"O dediği şeye biz varis olacağız ve bize tek başına gelecek."* (Meryem, 80) ve ayrıca *"Hiç bir günahkâr başkasının yükünü yüklenmez; insana kendi yapıp ettiklerinden (sa'y) başkası yoktur. Ve ne yapıp ettiği de yakında görülecektir."* (Necm, 38-40)

Toplumsal sorumluluğa yani toplumun tümden yargılanmasına gelince, bu da Allah'ın şu sözleriyle açıkça belirtilmiştir: *"İçinizden yalnızca zalimlere isabet etmekle kalmayacak olan fitneden çekinin ve bilin ki Allah, Şedid'ül-İkâb'tır."* (Enfal, 45)

Suçlu bir topluma bir musibet indiğinde bu, suçsuz bireyleri de içine alır. Buna karşılıklı esenlikli bir toplumda suçlu bireyler de mutlu olurlar.

Buna Resûl (s.a.v.) ün hadisi de işaret etmektedir. Kendisine "İçimizde salihler varken de mi helâk olacağız?" diye sorulduğunda, "Evet" demiştir. "Kötülük çoğaldığında bekleyin bunu." Demek ki nasıl nimet ve musibet geneli içine alıyorsa, toplumun dünyadaki muhasebesi de toplumsal olacaktır doğal olarak. Toplumun tanımı konusunda bunu anlamak gerekmektedir.

AYETİN VURGULADIĞI İKİ DEĞİŞİM: ALLAH'IN DEĞİŞTİRMESİ VE TOPLUMUN DEĞİŞMESİ

Bu değerlendirmenin bizi çelişkiye götürmemesi lâzımdır. Çünkü gramer kuralları gereğince ayetin metninde geçen birinci değişimin faili (öznesi yani) Allah Teâlâ'dır; ikinci değişimin faili ise kavim —ya da toplum—dir. İkinci değişime ait dinamiklerin kaynaklandığı güç, Allah'ın toplumu değişime yetenekli kılmasıdır. Değişim sürecindeki bu bölümlemeyi hiç gözden kaçırmalıyız. Çünkü değişimde insanın oynadığı rol çoğunlukla gözümüzden kaçmakta ve işler karışmaktadır. Bu muğlaklık insanın değişim sürecindeki belirleyici rolünü ve vazgeçilmezliğini ortadan kaldırmaktadır.

Bir kavim kendisini bizzat değiştirmeye kalkışmadan önce Allah'ın tutup kendine özgü kıldığı değişimi —dikkat ediniz bu değişim doğrudan topluma yöneliktir, yoksa toplumun nefsinde barındırdığı şeylere değil— meydana getireceğini sanmak ya da bunu ummak ve ayet-i kerimede dile getirilen o muhkem ve duyarlı yasayı gözardı etmek, bu yasanın getireceği sonuçları ortadan kaldıracaktır.

İki değişim arasındaki öncelik-sonralık

İlk önce oluşması gereken değişim Allah'ın topluma görev ve yükümlülük olarak verdiği değişimdir. Allah bu değişim gücünü topluma

vermiştir. İki değişim arasındaki takdim-tehir ilişkisinin birbirine karışmasını ve Allah'ın oluşturduğu değişimin kavmininkine, kavmin gerçekleştirdiği değişimin Allah'ınkine atfedilmesini herhangi bir suretle önemsememek, ayetin yaptırım gücünü ortadan kaldıracak, ayette zikredilen yasanın faydasını yok edecektir.

Allah'ın kendisine özgü kıldığı değişimi, kavme yani topluma özgü kıldığı değişimden önce meydana getireceğini ummak, ayetin metnine ters düşecektir. Ötesi, insanın yerini, sorumluluğunu ve kendisine verilen emaneti yok saymak anlamına gelecektir; zira Allah insana yeryüzündeki hilafet makamını bahşetmiştir. Çünkü değişim alanları arasındaki bu sınırlama ve neyin önce neyin sonra vuku bulması gerektiği konusundaki bu tertip, insanoğlunu tarihin olaylarını değerlendirme konusunda sorumlu tutmakla ilgilidir. Bu açıdan insanın tarihin akışına olan etkisi ve tarihin olayları karşısındaki sorumluluğunu irdelemek mümkündür.

Bu yaklaşıma ait kuralları hiçbir usanç ve bunaltıya düşmeksizin sağlamlaştırmamız gerekir. Çünkü insanlar arasında bu tür kuralları gözardı etmek yaygın bir hal almıştır. Kâle alanlar ise gerekli değeri vermemektedir onlara. Bu kurallar sürekli düşünülmeli ve değerlendirilmelidir; ta ki algılamamız, konuşup işitegeldiğimiz kelime ve fikirlerin aşımına uğrayıp, yalama olamayacak bir keskinliğe ulaşsın.

Tarih olaylarının yorumu konusunda bir görüş vardır ki, meselenin, kavme özgü olan ve ayrıca önceliği bulunan yanıyla ilgisini hesaba katacağı yerde, yalnızca "Allah'a kalmış" yanına bakar. Bu görüş sonraki bölümde ele alınacaktır.

Tarihin yurumu konusunda çeşitli kesimleri girdabına çeken bu akımı durdurmak zorundayız. Bu akım, beraberinde insanın sorumluluğunu da sürüleyip götürmektedir; yahut onun su yüzüne çıkmasını önlemekte, gözden kaçırmaktadır. Oysa meselenin "Allah'a kalmış" yanı şunu açıkça ortaya koymuştur:

"Onlara Allah zulmetmedi fakat onlar kendilerine zulmediyorlar." (Nahl, 33) Allah gerçeği söyler, yol gösteren de O'dur.

İki değişimin kendine özgü alanları

Allah'ın doğrudan oluşturduğu değişimin alanı toplumsal alandır. O'nun topluma isnad ettiği değişimin alanı ise toplumu oluşturan bireyler alanı, toplumun 'enfüsî' planıdır.

Toplumsal alan çoğunluğu yani, topuma ait özellikler olarak görülüp değerlendirilebilecek olan zenginlik-yoksulluk, izzet-zillet, hastalık-sağlık gibi olguların kapsadığı çoğunluğu kapsar evvel emirde. Burada söz konusu olanın tek tek bireyler olmadığını belirtmemiz gerek. Kastedilen, genel görünümüyle toplumdur. Demek ki Allah'ın hastalık-sağlık, zenginlik-yoksulluk, izzet-zillet gibi olgularda meydana getirdiği değişim belirli sayıda bireye değil toplumun yekününe indirgenebilir sadece. Sözgelimi toplumda zenginliğin oluşması, o toplumda hiç yoksulun kalmadığı anlamına gelmez. Bu durum hastalık sağlık için de geçerlidir, diğerleri için de. Şimdi daha önce açıkladığımız şeyi bir kez daha vurgulamış oluyoruz: Ayette sözkonusu edilen yasa bireysel değil, tamamiyle toplumsaldır. Bu bize, topluma kendi bütünlüğü içinde tek bir varlık (varoluş) biçiminde bakma yetkimizin olduğunu gösterir ve bu bakış kelimenin tam anlamıyla Kur'anîdir. Nitekim Allah buyuruyor: *"Her ümmetin bir eceli vardır.* (Araf, 34); yanısıra, *"Ecel ümmet için ne öne alınır ne de ertelenir."* (Mü'minun, 43)

Burada sözü edilen ecel, bireyin değil ümmetin sonudur. Çünkü ümmet ya da toplum, yaşayan bir varlıktır. Ecel ona bu yüzden gelir. Bu ecelin gerçekleşmesi için illâ da o toplumu oluşturan bütün bireylerin ölmesi gerekmez. Ölüp giden, ümmetin yaşayan varlığıdır, varoluşudur. Nasıl tiranik (fir'avnî) toplumlar varoluşları itibariyle göçüp gidiyor ve geriye bir şey kalmıyorsa öyle. Bu olay toplum bireylerinin tümüyle helak edilmesiyle gerçekleşmiyor; ortadan kalkan, o toplumun öz-varlığıdır. Muhammed İkbal, İslâm Ümmeti'nin ecelinin kıyamete kadar süreceğini söylerken aynı anlamı vurgulamaktadır

Ecel gelmedi, süre dolmadı İslâm ümmeti'ne
Kâlû Belâ'ya uzanır bu ümmetin kökü

Kâlû Belâ deyimi A'raf suresinin 172. ayetinde geçen "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sorusuna verilen cevabı telmih eder: Kâlû Bela. Yani "Evet, dediler."

Ayrıca toplumu tek bir bireymiş gibi değerlendirmek, bünyesinde meydana gelen değişimi daha kolay anlamamızı sağlayacaktır. Sözgelimi bireye olduğu gibi topluma da hastalık-sağlık olgusuna dayanarak bakılabilir. Toplumdaki sağlıklı sayısına bakarak; tam anlamıyla sağlıklı bireylerinin oranı %50 olan bir toplum, bu oranın %90'a ulaştığı bir toplumdan daha az avantajlı demektir, denebilir. Yanısıra birinci toplumda yaşayan bireyler de ikinci toplumda yaşayanlardan daha az avantajlı demektirler.

Ama bu yasanın uhrevi değil, dünyevi olduğunu unutmamamız gerekemektedir. Mesele zenginlik-fakirlik bağlamında da böyledir. Konuyu şimdi olduğundan daha dakik ve ayrıntılı biçimde ele almamız mümkündür. Bunun için Allah'ın "toplumsal planda" meydana getirdiği değişimin alanına dönmemiz gerekmektedir. Bu, "toplumsal olan" (ma bi kavmin) teriminin anlamına hamlettiğimiz yorumun da sıhhatini göstercecektir.

Bu terim ayette şöyle geçmekteydi: "Şüphesiz Allah, bir kavmin durumunu (mâ bi kavmin)..."

Durumunu, yani içinde bulunduğu toplumsal şartları... Bu şartlar, zenginlik-yoksulluk, hastalık-sağlık, izzet-zillet gibi olguları bir bir kapsamaktadır. Ra'd suresindeki ayette 'ma' (olan) sözcüğüne karşılık, Enfal suresindeki başka bir ayette 'nimet' sözcüğü kullanılmaktadır.

"Bu, bir kavim durumunu değiştirmedikçe Allah'ın da o kavmi bağışladığı 'nimeti' değiştirmeyecek olmasından ötürü böyledir." (Enfal, 53)

'Nimet' sözcüğünün anlamı 'ma' (olan şey) sözcüğünden daha özeldir. Çünkü 'ma' sözcüğü nimeti de cezayı da kapsar. Buna karşılık 'nimet' sözcüğü de nimet türlerinini tümünü kapsayacak genel bir anlamı ifade eder. Ve bu yüzdendir ki özellikle 'nekre' (belirsiz) olarak kullanılmıştır.

'Nimet' sözcüğü sağlığı da kapsar ve hattâ o en büyük nimettir. Bu konuda yüce Resul (s.a.v.) şöyle buyuruyor: "İki nimet vardır ki insanların çoğu onlardan gafildir; sağlık ve boş vakit."

Rızık da bir nimettir. Bunun gibi zenginlik, organların sağlamlığı, çoluk çocuğun esenliği, meskenlerin temizliği, sevgi, kerdeşlik... hep nimettir bunlar.

Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz." (Ali İmran, 103)

Allah'ın rahmetinden dolayı onlara yumuşak davrandın." (Ali İmran, 159)

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız sayamazsınız." (İbrahim, 34)

Anılan ya da anılmayan tüm bu nimetlere tekabül eden cezalar da vardır. Bu durum, "Şüphesiz Allah, bir kavmin içinde bulunduğu durumu, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez." ayetinde tazammun edilmiştir.

Bunlar Allah'ın toplumlar üzerinde meydana getirdiği türden değişimlerdir. Doğrudan toplumların oluşturduğu değişimlere gelince; Allah bu tür değişimleri "nefislerde olana" (ma bi'l-enfüs) ilişkin değişim-

ler olarak belirlemektedir. Peki, nedir bu nefislerde olan şeyler? İnsanoğlunun Allah'ın içlerine yerleştirdiği bu nefsi değiştirmeye gücü yeter mi?

'Nefislerde olan' terimiyle kastedilen; bilinç ya da bilinçdışı planındaki fikirler, kavramlar ve sanılardır. Sözünü ettiğimiz iki tür değişim arasındaki ilişkiyi belirlemek ve değişim yasalarını uygulayabilmeyi başarmak insana, tarihin yasasına egemen olma imkânını sağlayacaktır; tarihi yapma ve yönlendirme konusunda egemen kılacaktır onu.

İbn Haldun, meselenin bu yanını derinlemesine kavramış bir düşünür olarak farketmiştir ki, kavradığı şey kendisinden önce hiç kimsenin tanımlayamadığı önemli bir şeydir. Gerçi şöhretinin boyutları açısından kendisini önceleyenler vardır ama İbn Haldun'un zamanın cilvelerinden biri olduğu söylenegelmiştir. Gerçekten bir düşünür olarak, olayların akış sürecine etki eden faktörlerden hangisi kendisine değin karanlıkta kalmışsa, o bölgeye kuvetli bir ışık tutmuştur. Fakat asıl mesele şu ki, kendisini önceleyen kimse olmadığı gibi kendisinden sonra da İslâm âleminde bir benzeri çıkmamıştır. Yani İbn Haldun ile başlayan bu tarih yöntemi ondan sonra gündeme gelmemiştir.

İbn Haldun üzerine yapılan bir yorumda, onun, hüküm altına alınabilen bir yasa değil, kaçınılmaz biçimde zorunlu olan bir yasa keşfettiği; bunun yanısıra üzerinde durduğu temel meselenin, insanın zamanın yularından tutması gerektiği konusu olduğu vurgulanmaktadır.

İbn Haldun açtığı bu çığırla çağın ünlü tarihçisi Toynbee'nin kendisinden "halen tarih felsefesinin yularını elinde tutan adam" biçiminde sözetmesine neden olmuştur. Toynbee, "*Mukaddime*" hakkında şuları söylemektedir: "Bu eser, hangi çağda ve dünyanın neresinde olursa olsun beşer aklının ortaya koyabileceği tüm buluşların en büyüğüdür." [5]

Muhammed İkbal vurguluyor: "Varlığın zaman içinde sürekli bir hareket olarak tasavvuru." Bu yorum İbn Haldun'un tarihe bakışında bulduğumuz görüşü ortaya koymaktadır. Şu söylenenler ise ondan medhü senâ ile bahsetmekte: "Platon, Aristo ve St. Augustin, hiçbiri İbn Haldun'la eş değerdeki düşünürler değildir. Geriye kalanlar ise onunla birlikte anılmaya lâyık bile değiller."[6]

Biz de İbn Haldun'un 'toplumsal olan'ın yorumu ve tanımı üstüne söylediklerini aktarmak, sonra da bizim 'Allah'a özgü değişim' olarak adlandırdığımız, toplumları yatağında sürükleyen değişimler üstüne düşünmenin zorunluluğuna işaret etmek istiyoruz.

İbn Haldun şöyle diyor: "Kavim ve devletlerin başlangıçları, tasarruf ve değişim sebepleri konusunda geriye söylenmedik söz bırakmadım. Umran (olgusuna) ilişkin olan devlet-ulus, kent hayatı-kırsal hayat, izzet-zillet, çokluk-azlık, ilim-sanat, bedevilik hadarilik, olan-olması beklenen... her ne varsa hepsini geniş geniş ele aldım; burhan ve illetlerini açıkladım. Bu kitap, içinde garip ilimler, âşina fakat örtülü hikmetleri tazammun ettiğinden dolayı eşsiz, alışılmadık bir hale geldi. Ve kitap bittikten sonra asırların getirdiği bilgiler arasındaki eksikliklerimi yakinen görüyor ve aczimi itiraf ediyorum(....) Yed-i Beyzâ ehlinden olanların kitabıma onaylayıcı değil, eleştirici gözle bakmaları bana hoş gelecektir. İtiraf, kınanmaktan kurtuluş demektir, dostlardan beklenense hoşça tutumdur."[7]

İbn Haldun'un olayların gerisindeki sebeplere bakışı, bu olaylar ister devlet ve uluslarla, isterse izzet ve zilletle, isterse de azlık ve çokluk ile ilgili bulunsun, hep aynıdır. Ancak, İbn Haldun'un bunlarla ilgili olarak zikrettiği toplumsal olaylar zahirî niteliktedir.

Ve işte bu zâhirî olgular, ayetimizin metninde geçen "doğrudan Allah'ın oluşturduğu değişim" ile ilgili olgulardır. İbn Haldun dikkatini toplumlara, devlet ve uluslara isabet eden bu olguların (nimet ve cezaların) nedenlerine yöneltmiş; sonunda kendisini kendi sistemini kurmaya sevkeden düşünceye ulaşmıştır. Bu konuda şunları yazıyor: "Tarih zahiri itibariyle devletlerin ve çağların haberlerine bir şey ekleyemez (...) Oysa batınında, bir görüş, bir araştırmayı, varolanlar ve onların varoluş ilkeleri konusunda sağlam bir tümevarımı gerektirir (....) (Tarihi bu batınî yönüyle bilmek demek) olayların niteliğini ve derinden akan sebeplerini bilmek demektir. Bu yüzden bu ilim, hikmetle soydaş, kökü derin bir ilimdir ve hikmet ilimlerinden sayılmaya yeterince lâyık ve uygundur."

İbn Haldun'un 'tarihin batını' olarak adlandırdığı şey, bizim 'toplumlara özgü değişim' diye adlandırğımız şeyin ta kendisidir. Allah bu değişime nefisleri (bireyleri) muktedir kılmış ve aslında bu onlara bir emanet olarak tevdi edilmiştir. İbn Haldun birinci değişimle ikincisini birleştirmekte fakat bunlardan sonra bu yükümlülüğü insanın nasıl yerine getireceği üstüne bir şey söylememektedir. Ama mesele yoktur. O, keşfettiği şeyin önemini kavramış ve bu keşfi ilerletmenin imkanını görmüştür. Gerçekte, ortalama okuyucu İbn Haldun'a gereken değer vermemektedir. Zaten onlar fazileti, bu fazileti taşıyan insanlardan so-

yutlayarak tanır. "Yaratılışın nasıl başladığına" dair bilgiye eren ve onu uygulayan kimse, İbn Haldun'un başardığı işi takdir edecektir. Yoksa ne ilimlerin nasıl icad edilğini, ne de nasıl ilerlediğini bilmeyen ve meseleyi kendi bildiğinden ibaret sanan kimsenin, İbn Haldun'un başarısını değerlendirmesi mümkün değildir. Aslında İbn Haldun, eserinin alışılmadık bilgiler, sıkı sıkıya örtülü hikmetler tazammun ettiğinden sözederken neyi başardığının farkındaydı. İnsanlara gizli kalan işte bu örtük hikmetlerdir. Bu yüzden İbn Haldun nüfuz edici bir dehayı monuşturarak tarihçiler ve onların geçmişe ait haberleri nasıl kavradıkları ve nasıl birleştirdikleri konusunda şunları söylemektedir.

"... nasıl duydularsa öyle ilettiler. Olay ve durumların sebepleri üstüne düşünmediler; riayet etmediler buna. Ademoğullarında tahkik az, taklit ise köklü ve irsidir. Fenler üzerine çöreklenen asalaklık enine boyuna bir hal almıştır. (...) Umranın hallerinde birtakım tabiatler sözkonusudur ki, haberler onlara indirgenir; rivayet ve eserler (haberler) bu tabiatlere hamledilir. (...) Devletin başlangıç şartlarını ortaya koymaz; onun bayrağını yükselten ve varlığının göstergesi olarak kendini gösteren sebebi zikretmezler. Devletin son dönemindeki duraklamasını illetini söz konusu etmezler. Bu kitapları okuyan biri, devletlerin başlangıç şartları ve mertebeleri konusunda tatmin olmamış bir biçimde kalır. Ve ardından devletlerin birbirine benzer ya da farklı yanları konusunda ikna edici bilgi edinmeye koyulur..."[8]

İşte; İslam dünyasının, problemini bu düzlemde kavrayamaması Müslüman gençliğin, problemin başlangıç ilkelerini gözden kaçırmasına neden olmaktadır.

İbn Haldun araştırmasının eksenine devleti almıştır. Ancak konu, uygarlık (hadara) temel alındığında da onun görüşüne uyarlanabilir. Aslında konunun bir devlet meselesi değil, bir uygarlık meselesi olarak ele alınması gerekmektedir. Zira devlet en nihayet uygarlığın bir parçası ve onun bir sonucudur.

İslam âleminin ve tüm dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu şey, asıl araştırmaya değer konunun, yani çağdaş uygarlığın esasları konusunun ele alınmasıdır.

Farklı bağlamlarda da olsa tapkı İbn Haldun'un yaptığı gibi, bu konu ele alınmalıdır. Şu var ki İbn Haldun'u incelemeye kalkışan hiç kimse, onun araştırmasına girişirkenki sahip olduğu espri karşısında şaşkınlığa düşmekten kendini alamamaktadır; her ne kadar tartışma ve örneklemelerinde kusurlar varsa da. Şu sözler onun:

"Tarihçi güruhunun kitaplarını okuyup, dünü ve bugünü enine boyuna incelemek suretiyle aklın gözünü gaflet ve uykudan uyandırdım. (..) Sonuçta tarih konusunda bir kitap yazdım. Ve bu kitapla kuşaklara ait çeşitli durumlar üstündeki perdeleri kaldırdım. Haber ve yorumlara ilişkin bölümleri bablar halinde tafsil ettim. Bu kitapta umran ve devletlerin başlangıcına dair illet ve sebepleri ortaya koydum.

(...) Kitabın her yanını düzenleme ve ayıklamaya tabi tuttum. Bilgin ve seçkinlerin anlayışlarına tam anlamıyla yaklaştırdım. Bölümleme konusunda alışılmadık bir yöntem, yeni bir yol ortaya koydum. Umran ve temeddüne ait halleri insan topluluğuna ârız olan zatî ârazları açıkladım. Bu açıklamam var olanların illet ve sebepleri konusunda seni aydınlatacak devlet ricalinin devlet (iktidar) kapısından nasıl girdiğini sana bildirecektir. Bu sayede taklitten elini çekecek ve senden önceki kuşakların ve zamanların durumlarını kavrayacaksın; senden sonrakilerin de..."[9]

[5]Toynbee'nin *Mukaddime*'nin edisyonuna yazdığı önsöz sh. 8.

[6]*Tecdidü't-Tefkiri'd-Dînî fi'l-İslâm İslâm*'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü) sh. 162

[7]İbn Haldun, *Mukaddime*, sh. 12, Darü't-Tahrir baskısı, Kuhire, 1966

[8]*Muk.* sh. 11.

[9]*Muk.* sh. 11.

Dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken mesele, bir kavim bir toplum olarak bize özgü olan değişimin gereğidir. Gerçekleştirmemiz gereken bu değişim öncelikle '*nefslerde*' varolana ilişkindir. Burada tüm ağırlığı ve kapsamıyla insan problemi çıkıyor karşımıza. İnsanın tarihi ve geleceği, ilerlemesi ve gerilemesi problemiyle yüzyüzeyiz. Gerçekte Allah insana 'nefsinde olanı' değiştirme ve bir durumdan diğerine geçebilme yeteneği vermiştir.

Aşağı durumdan yüksek duruma geçiş Allah'ın şu kelamında geçen 'emanet' sözcüğüyle kastedilen şeydir: *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arzettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler; ondan korktular da emaneti insan yüklendi. İnsan cidden çok zalim, çok cahildir."* (Ahzab, 72)

Çok zalim, çünkü bunu bildi de gereğini yapmadı; çok cahil, çünkü öğrenmek yerine tutup cehline kanaat etti; oysa isteseydi öğrenebilirdi.

Topluma, kendine özgü bir varoluşu, bir zekası ve muhakemesi olan bir varlık gözüyle bakmak zorundayız. Çünkü onun bir toplum olarak bu hayat içinde bir geleceği ve kaderi vardır ve bu onun, kendini (nefsinin) bu öncmli göreve yani nefislerde olanı değiştirme görevine hazırlamasıyla ilgilidir.

Bu bize insanloğlunun temel çabasının, toplumu, nefslerden başlayarak şerden hayra doğru —ya da aksi yönde— değiştirmek olduğunun gösteriyor.

İyi ama nedir bu nefisler denen şey?

Kur'an-ı Kerim nefsin mahiyet olarak hakikatını keşfetme üstünde pek durmaz. Zira ortaya çıkacak şeyin doğrudan bir uygulama alanı yoktur. Daha çok 'nefislerde olanı' değiştirme uğraşı üstünde durur.

İşte burada sorular başlar: Nefsle birlikte varolan şey orijinal midir (yani başından beri nefsle birlikte mi vardır,) yoksa tüm bu şeyler nefse sonradan mı konmuş ya da yerleşmiştir? Bu şeyleri ortadan kaldırıp başka bir şeye dönüştürmek nasıl mümkün olacaktır? İnsanın bu alanda karşılacağı zorlukların derecesi endir?

Allah Teala insandan, nefsini arındırmaya veya azdırmaya muktedir bir varlık olarak sözetmektedir:

"Nefsini arındıran kurtulmuştur; azdıransa ziyanda" (Şems, 10)

Peki nedir şu halde kurtuluşa götürücü niteliğiyle nefsi arındırmanın ilkeleri ve ziyana sokucu niteliğiyle nefsi azdıran faktörler?

Göründüğü kadarıyla nefste "fücûr ve takvâ" yeteneği dışında orijinal (apriori) bir şey yoktur. Nefs denen, yapısı şaşkınlık uyandıran bu yaratığı Allah takvâya da fücûra da eğilimli muazzam bir istidat olarak yaratmıştır. Nitekim Allah şöyle buyuruyor:

"(Andolsun) nefse ve onu düzenleyene ki nefse fücûrunu da takvâsını da ilham etmiştir." (Şems, 7-8)

Allah nefsi yaratmış, şaşırtıcı biçimde düzenlemiş ve sonra ona takva ve fücuru ilham etmiştir. Bu düzenleyiş ve ilham Allah'ın işlerindendir. Sonra buyuruyor:

"Nefsi arındıran kurtulmuştur; azdıransa ziyanda."

Bu da insana ait bir eylemdir. Allah azdırma ve arındırmayı kula, düzenleme ve ilhamı da kendi münezzeh zatına nisbet etmektedir. Ancak kula nisbet edilen şey yalnızca Allah'tan ve onun kereminden kendisine bağışlanan bir güçle gerçekleşir. Allah buyuruyor:

"Onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe..."

Bu ayet, bir kere fikirlerin nefse yerleştirilebileceğini ifade eder. Aynı şekilde nefste yer tutmuş kavramların kaldırılıp yerine başkalarının konulabileceğini de. Bu belirleyiş, değişim süreci meyanınında işi başından almak bakımından önemlidir. Kaldı ki Allah mevcut kavramları ortadan kaldırıp başkalarıyla değiştirebilme gücünü bağışlamıştır insanoğluna.

İnsanoğluna nisbet edilen bu önemli görev üstüne düşünüp fikir üretmemiz önemlidir. Yanısıra görme ve gözleme:

"...ve nefislerinizde Allah'ın varlığında nice deliller vardır, gözlemiyor musunuz? (Zariyat, 21)

Bu konuya nasıl önem atfetmeyebiliriz ki! Müslümanların ve hattâ tüm insanlığn problemidir bu. Mesele nefsin şimdiki konumundan başlayarak imar edilmesi değildir; zira şimdiki durumuyla nefsin fıtrat üzerine olduğu varsıylamaz. Tam tersine nefs önce viran edilecek, sonra imareti sağlanacaktır. Geçmiş çağların zihni kalıntıları ağırlık ve kelepçeler halinde nefslerin her yanını kaplamıştır. Bunların yok edilmesi ve yerine başkalarının konması kaçınılmazdır. Nasıl nefislerin üzerlerine birikmiş kir ve paslardan arındırılması ve asıl saflığına, asıl netliğine döndürülmesi kaçınılmaz ise..

"Hayır, onların kalplerini, yaptıklarından ötürü kir (pas) kaplamıştır." (Muttaffifîn, 14)

Zira nefs, gereğini yerine getirebiliyor sayılmaz artık; aksine o, adaletin gereğini yerine getirmektedir.

Aslında nefs selimdir* ve onda tesviye edilip kendisine fücur ve takvası ilham edilmiş doğuştan bir istidat dışında bir şey yoktur.

Ancak bazı fikirler nefsislerde pek erken bir vakitte, ilk çocukluk dönemlerinde oluşur. Nefsin derinliklerine kadar inerek onu, davranışları planında evirip çevirir. Bu meyanda olmak üzere Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu babası yahudi, mecusi yahut hıristiyan yapar."

Bu değişim yalnızca hadiste sözü geçen inanç biçimlerine münhasır olmadığı gibi, bu değişimi yalnızca babalar yönlendirmez. Mesele tüm akideleri, inanç ve fikirlere yön veren tüm araç ve etkenleri kapsamaktadır.

Fıtratın Anlamı

Fıtrat üzere doğmanın anlamı Allah'ın şu ayetlerinde belirtilmektedir:

*Selim sözcüğünün anlamları şöyle: Güven içinde, özgür, sağlıklı, mükemmel, bütün, eksiksiz yanlışsız. (Çev.)

"Ve (andolsun) nefse, onu düzenleyip fücûrunu, takvâsını ona ilham edene.. Nefsini arındıran kurtulmuştur; azdıransa ziyanda." (Şems, 7-10)

Yoksa fıtrat üzere doğmak demek, Müslüman olarak doğmak demek değildir. Çocuk 'bil-istidat' Müslüman olarak doğmuştur; bunu 'bil-fiil' Müslümanlığa dönüştürmesi ancak nefsi arındırma ameliyesiyle olur. Çünkü çocuk, etrafı yalıtılmış bir biçimde bırakılırsa bil-fiil Müslüman olmaz. Onu Müslüman kılan şey de yine çevresinin, ana-babasının ya da onların yerine geçebilecek faktörlerin etkisidir.

En ince biçimiyle fıtratın anlamı, gerçeğe meyletme yeteneğidir. Bu yetenek, kendisine seçme şansı tanındığı zaman fıtrata gerçeği seçtirir. Böyle olmuyorsa istidat deformasyona uğramış demektir.

Boş, önceden bir saplantıya düşmemiş bir zihne sahip kişinin önüne iki seçenek konsa, kesinlikle gerçeğe eğilim duyacaktır. Boş geçmişin kalıntılarını kendisinde barındırmayan bir zihne sahip insana bir İslâm bir de diğer inançlar teklif edilse, kesinlikle İslâm'ı seçecektir. Çünkü zaten İslâm'a işaret eden belirtilieri, dönüp dönüp; İslâm'ın gerçeğine varan olayları izleyip durmaktadır. Ne var ki, zihnin etkilerden azade olmasının anlamı oldukça incedir ve geçmişin etkilerini kendinde barındıran nefsin fıtratına dönemeyeceğini tazammum eder. Müslim'in rivayet ettiği hadis bu anlamdadır: "Ben kullarımızın hepsini hanif olarak yarattım. Şeytanlar uğradı ve dinlerinden alıkoydu onları."

İbn Teymiyye'nin de fıtrat üzerine yorumları vardır: "Zarurî/fıtrî bilgiler, fıtratın sağlam ve esen olduğu bir ortamda oluşurlar. Fıtrata bozukluk ve hastalığın arız olması halinde hak batıl görünür."[10]

Aynı şekilde: "Ma'kul (akledilir) bir konuda çekişmeler olduğunda, çekişen gruplardan hiçbirinin diğerine delil yoluyla söyleyeceği sözü olamaz. Bu konuda kendisine etki edecek hiçbir itikad ve saplantıyla aslı değişmemiş olan fıtratı selime'ye başvurulur."[11]

Başka bir yerde de şunları söylüyor: "Allah kullarını bir fıtrat üzere yarattı; onlara Peygamberleri gönderip, kitaplarını indirdi. Kulların, mükemmel biçimiyle fıtrara ve indirilen şeriata uygunlukları, onların esenlik içinde olmaları demektir. O filozoflar yok mu; Allah'ın şeriat ve fıtratını değiştirdiler de değiştirdiler. Yarattıklarını, emrini...[12]

Zemahşeri de bu esasa ilişkin olarak şunları yazmaktadır: "Allah mahlukata fıtratını verdi. Göklere yaratılışlarındaki fıtratı veren Allah'tır. Ve her doğan fıtrat yani Hak dini kabule yatkın bir tabiat üzere doğar."

Toplumsal olan psikolojik olanın sonucudur*

Allah, nefislerinde olanı değiştirmeleri halinde bir toplumun durumunu kendi "deterministik" yasası gereği değşitirecektir.

"Öncekilere uygulanan yasayı görmezler mi? Sen Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın." (Fatır, 43)

Allah'ın toplumda oluşturduğu bu değişim, nasıl ateşe düşme halinde yanma, suya gömülme halinde boğulma olayı meydana geliyorsa o türden bir değişimdir.

Her ne kadar burada kelâm ilmine dair bir konuya giriyorsak da kelam bilginlerinin tartışageldikleri şeyleri bir bir açıklamamız gerekmez: Yakan ateş midir yoksa yakma olayını Allah mı yaratıyor? Kesen bıçak mıdır yoksa kesme olayını Allah mı yaratıyor?... vs.

Konuyu bu biçimde ele almanın anlamı yok. Önemli olan, Allah Teâlâ'nın yasasının ne olduğunu bilmektir: Yanıcı olan madde ateşe değdiğinde yanar, yemek yenince doygunluk, ilaç alınınca şifa meydana gelir; ortamını bulan tohum filize durur.

Maddenin nitelikleri Allah'ın yaratmasıyla oluşmuştur. Atom ve moleküllerin nitelikleri de öyle. Bu nitelik ve yasalar Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir. Yaratmıştır ve üzerlerine değişmeyen dönüşmeyen yasalarını koymuştur.

Niçin?

Bunun niçinini anlamak, bilimin ve aklın üstüne vazife değildir. Örneğin su niçin başka şeylerden değil de hidrojen ve oksijenden meydana gelmiştir, diye sormak gerekmez. Açıktır ki, bunu araştırmanın bir yararı yoktur. Kaldı ki Allah Teâlâ'nın şu sözü bu türden sorulara yeterli karşılıktır:

---

*Yazarımızın kitabına eksen olarak aldığı ayette geçen 'mâ bil-kavm' (kavme ait, ona özgü, onunla birlikte bulunulan tüm şeyler; kısaca toplumsal olan) terimiyle 'mâ bi'n-Nefs' (Nefste, insanın psişik yapısında yer alan yerleşen, kökleşen davranışlara etkide bulunan fikir, duygu heyecan, inanç... değişime konu olabilecek her ne varsa tüm şeyler. Kısaca psikolojik olan) terimli anahtar terimlerdir. Ve yazar bunları bazan çok modern anlamlara gelebilecek şekide kullanmakta, bazan da orijinal anlamlarını saklı tutmaktadır. Fakat kitabın genel çerçevesi içinde, biz bu terimleri çoğunlukla 'toplumsal olan' ve 'psikolojik olan' terimleriyle karşıladık teknik bir ihtayaçtan ötürü. (Çev.)

"Dilediğini yaratır ve onlar için hayırlı olanı seçer." (Kasas, 68)

Bu konuda Claude Bernard "*Deneysel Tıp Araştırmasına Başlangıç*" adlı eserinde şunları yazmıştır: "Bir olgu (ya da belirti) ya ilişkin kesin sonuca deneysel çözümleme yoluyla gitmeye çalışan bir bilgin, bu olgu (ya da belirti)nun 'ilk neden'ini bilmeyeceğini açıkça farkedecektir. İsterse konunun uzmanı olsun. Ve dolayısıyla ne kadar faydalanma imkanına sahip bulunursa bulunsun (ilk nedene varmak üzere) başvuracağı araç ve gereçlerin ne olduğunu bilemeyecektir." (Sayfa, 85)

Düşüncede 'niçin'e itibar etmek faydasızdır. Ama şu soru böyle değildir:

Nasıl?

Suyu nasıl elde ederiz? Ateşi nasıl yakarız? İnsanı nasıl eğitir ve ona nasıl bir ahlâk kazandırabiliriz? Sağlıklı bir topluma nasıl ulaşırız? İşte faydalı olan sorular bunlardır. Çünkü onların cevabını bilmek, insanı kendi emrine verilmiş olan evren üstüne egemen kılar. Bu yüzden Allah bizden yeryüzünde yürümeyi ve yaratılışın nasıl başladığına bakmamızı istiyor:

"De ki, yeryüzünde gezin ve bakın; yaratılış nasıl başlamış?" (Ankebut, 20). Çünkü yaratıkların (yaratılışın) nasıl oluştuğunu bilmek onun yasalarını ortaya çıkarır; bu yasaları bilmek ise insanın kendi emrine verilmiş olan kâinat üzerindeki egemenliğini pekiştirir.

Amaç?

Üçüncü bir soru sözkonusu: Yaratılıştan amaç ne?

İnsanlar hikmet ve amaçları kavramada ihtilafa düşerler. Ama bu, 'amaç' sorusunun faydasız olduğunu göstermez. Aksine ilim ve hikmet ehlinin karşılıklı bulmak istediği asıl soru budur. Bu karşılık çoğuna gizli kalsa da: "Hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verildiyse ona çok şey verilmiştir." (Bakara, 269)

Yasaları yaratmak insanoğlunun harcı değildir. Onlar buna güç yetiremezler. İnsanoğluna düşen, bu yasaları keşfetmek, onları ısrarla ortaya çıkarmaya uğraşmak, onlardan faydalanmak ve nimetleri bağışlayan Yaratıcı'ya şükretmektir.

Allah Teala'nın nefs için belirlediği bu karakteristik özellik yani insanların nefislerinde olanı değiştirebilme yeteneğine sahip bulunmaları da Allah'ın bir eseri ve ilhamıdır. Topluma ilişkin nitelikler insanoğlu-

nun nefsine yerleştirdiği fikirler nedeniyle oluşur bir bakıma Allah da zenginlik-fakirlik, izzet-zilllet gibi bu nitelikler yaratır. İnsani nefsin temel karakteristiğini Allah şu ayetlerinde belirtmiştir: "Ve (andolsun) nefse ve onu düzenleyene. Ona takvâsını da fücûrunu da ilham etmiştir. Artık nefsi arındıran kurtulmuştur; azdıransa ziyanda." (Şems, 7-10)

Allah nefse takvâ ve fücûrunu ilham etmiştir, ancak arınıp kurtulan, azıp ziyana düşen, insandır. Nasıl ki belirli bir oran dahilinde biraraya gelen atomlar çeşitli özellikteki terkiplere yol açıyorlarsa fikirler de insan ve toplum için çeşitli davranış biçimlerine yol açarlar.

Bu aşamada bakışımızı Allah'ın nefsinde olanı değiştirmesi bakımından insanı nefsi üzerine egemen kılması üzerinde yoğunlaştırmamız gerekmektedir. Bu konu araştırmamızın sadedini teşkil etmektedir ve amacımız "doğrudan insan çabasını" ilgilendiren bu konu üzerinde delil ve burhanlar getirmektedir.

Bu gerçeği bilmeyen ve bu gerçeğe karşıt yahut kapalı olan fikirleri nefsinde barındıran kimse, şüphesiz ki kendisine tembellik ve ataletin, acizlik ve korkaklığın hulûl ettiği kimsedir. Bundan Allah Resulü bile çekinmiştir: "Allah'ım! keder ve hüzünden, acizlik ve tembellikten sana sığınırım." Bu duayla Allah'a yönelmek insanı tembellik ve atalete götüren fikirler üretmekten korur. "Ya Rab, Ya Rab" diye ellerini göğe kaldırıp, sonra haram yiyip haram içen ve haramla gıdalanan kimsenin durumu gibi olur. Eğer bir kimsenin içinde taşıdığı aklının ve nefsinin besini, insanın gayretini ortadan kaldıran hurafeler ve cahili fikirler ise ve o kimse Allah'ın insana yeterli imkanlar tanımadığı inancıyla Allah hakkında kötü zan besliyorsa duaları da fayda etmez.

Allah tembellik, atalet gibi sözkonusu cahili fikirlerin sonucu olan nitelikleri varetmiştir evet, ama ihsan ve keremiyle de bizi, nasıl demir ve ateş üstüne egemen kılmışsa bu fikirler üstüne de egemen kılmıştır. Bu, Hakk'ın ademoğluna bir lisanıdır.

Psikolojik olanla toplumsal olan arasındaki bu ilişkiyi tüm meselere uygulamamız gerekmektedir. Çünkü bu bağlantıyı gözardı ettiğimiz an, istesek de istemeksek de cebriyeci olmaktan başka seçeneğimiz kalmaz. Böylece de insanın fonksiyon ve egemenliği ni inkar edenlerden oluruz. Bu inkar bir çelişkidir. Çünkü, insan çabasının şimdiye dek kattettiği aşamaları görüp de, gelecek aşamalar için onun ayaklarını kesivermek olmaz. Aksine onu Allah'ın kendisine çizdiği sınıra kadar dayandırmamız gerekir.

Bu bağlantı bize gizli kaldı mı, insana, kendi psişik yapısı üstündeki egemenliği de gizli kalır. Böyle olunca da ya insanoğlunun Allah'a karşı düştüğü hatalardan biri olarak değerlendirdiğimiz cebriyeciliğin açmazına düşmüş oluruz, ya da Allah'ın insan üzerindeki nimetini tanımayanlardan oluruz. Yeri gelince buna değineceğiz.

İki değişimden biri olmaksızın diğeri değerlendirilemez.

Değişimi kavrayabilmek için toplumun değişmesiyle, Allah'ın onu değiştirmesini bir arada ele almak zorunludur. Yanısıra bu ele alışta toplumun oluşturduğu değişime, değerlendirmede öncelik tanımak kaçınılmazdır; ancak, bu iki değişimin arasındaki bağlantıyı gözardı etmeden yapılmalıdır. Eğer Allah'ın yarattığı bir değişim meydana gelmişse bu, kesinlikle daha önce toplumun kendi içinde bir değişim oluşturduğuna delalet eder. Çünkü bizatihi Allah bu önceliği şart olarak koymuştur.

Bunun gibi, toplumun kendinde oluşturduğu değişim gerçekleştiğinde, Allah'ın yarattığı değişim onu bütünleyecek sözünden ve "hiç bir değişiklik bulamayacağın" yasasından dönmeyen Allah Teala'nın va'di üzere, onu tamamlayacaktır.

Fakat dikkat etmemiz gereken bir husus var; bu taahhüt yalnızca toplum planında geçerlidir, birey planında değil ve uhrevi olmaktan çok dünyevi bir nitelik belirtir. Yani tek başına bireyin nefsinde olanı değiştirmesi illa da onda köklü bir değişikliğe yol açmayabilir. Gerçi bireysel davranış planında birtakım değişiklikler oluşabilir ama ayetimizde geçen va'd ve yasanın hiç bir bakımdan bireye ilişkin olmadığı, toplumun bütününe ilişkin bir yasa olduğu açıktır.

Bu ilkeye dayanılarak şu söylenebilir ki: bilinç, sağlık, ekonomi, politika, zafer, izzet... vb. nimet ve ceza çeşitlerden hangisi meyanında olursa olsun, toplumda meydana gelen değişim, sözü edilen her iki değişimi de tazammun eder.

Toplumun ve Allah'ın gerçekleştirdiği değişim türleri arasındaki nedensel bağın açıklanmasına ek olarak şu söylenebilir ki, bu iki değişimden birinin diğerini gerektirecek biçimde olması ardından bu sonuçları yaratmaktadır ve bu sonuçlar da tıpkı Allah'ın maddi aleme koyduğu yasaların işlerlik göstermesi gibi doğrudan oluşmaktadır. İnsan ise Allah'ın kendisine tanıdığı imkanı (temkin) kullanarak sebepleri icra etmektedir: "Biz sizi yeryüzünde temkin ettik." (A'raf, 10)

Sonuçları yaratan Allah Teala'dır. Zira insanda böyle bir güç yoktur. İnsanın harcı yalnızca konmuş yasalardan faydalanmaktır. Konuyu şu ayetle daha iyi kavramak mümkündür. "Şimdi gördünüz mü döktüğünüz meniyi? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan? .... Gördünüz mü ektiğiniz tohumu? Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz miyiz bitiren? (Vakıa, 58-59/63-64)

Allah edim (amel)i insana, yaratmayı zatına ait kılmaktadır bu ayetlerde. Ne var ki yaratılış, ne kadar önemsiz olursa olsun, insanın edimiyle tamamlanmaktadır. "Gördünüz mü döktüğünüz meniyi?" ifadesinde, insan "meni dökme" edimiyle kaimdir. Fakat yaratan ve yasa koyan o değildir. Gerçi insanın fonksiyonu basittir, ancak Allah sonucu —yaratış gereği— bu basit edimin ardından meydana getirmektedir.

"Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!" (Mü'minun, 14)

Bu ayet, insanın edimiyle Allah'ın yaratması arasındaki ayrımı birbirine yaklaşan anlamlarıyla karşılaştırmaktadır. (Vakıa suresindeki) karşılaştırmaya dönersek; insan bitkiyi diker, fakat botanik yasalar insanın koyduğu yasalar değildir. İnsanın —her işte olduğu gibi— elinden gelen şey ancak bitkiyi dikmekten ibaret olan çok basit bir eylemdir. Bu eylemin ardından gelen özgün sonuçları yaratan Allah'tır... Bu Kur'anî karşılaştırmalar her insan için yakın anlamlı ve apaçıktır. En basitinden insan bunu gündelik tecrübelerinden bilir. Çünkü örnek olarak verilen karşılaştırmalar onun gözlem alanına giren şeylerdir. Bu Kur'anî karşılaştırmalar mü'minin kalbini şu çok önemli kuralın doğruluğuna ikna etmektedir: İnsanın yüklendiği emanet ve sorumluluk toplumsal olarak dünyada, bireysel olarak ahirette sonuçlarını gösterir.

Bundan sonra şunu deriz: "Kur'an'da toplulukların geçirdiği toplumsal değişimleri zikrederken, Allah her iki değişimi de tüm hatlarıyla zikretmez hep. Bazen olur, bu iki değişim "Onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe Allah bir toplumun durumunu değiştiremez." (Ra'd, 11) ayetinde olduğu gibi birarada zikredilir. Bu tür ayetler Kur'an'da oldukça yaygındır. "Sözlerini bozdukları için onları lanetledik, kalplerini katılaştırdık." (Maide, 13). Nefislerinde ihdas ettikleri sözü hafife alma olayı, Allah'ın kalplerini katılaştırması sonucunu doğurmuştur. Şu ayet de aynı türdendir: "Ama onlar yoldan sapınca, Allah da onların kalplerini katılaştırdı." (Saff, 5)

İşte bu türden ayetlerde toplumun edimiyle, bu edimin sonucunu Allah'ın o toplumda yaratması olayı birleştirilmiştir. Fakat bazan olur,

bu iki değişimden yalnızca birisi zikredilir; ya Allah'ın yarattığı değişim ya da toplumun oluşturduğu değişimden yalnızca biri. Ama biriyle diğerinin de tazammun edildiği bilinmelidir, çünkü ikisi arasındaki açık bir bağlantı vardır. Mesela: "Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." (Bakara, 258) ayeti böyledir. (Sanki yalnızca Allah'ın yarattığı değişimden sözediliyormuş hissini veren bu ayette) Her iki değişim de anılmaktadır. Allah'ın yarattığı değişim, bu ayette, hidayete erdirmemek noktasında, toplumun (ayette zalimler topluluğunun) oluşturduğu değişim ise onlara zulmü kolayca işleten görüşleri noktasındadır.

Bunu (kitabımıza eksen aldığımız) ayete uygularsak şu sonuca varırız: Allah bir kavmin içinde bulunduğu sapık durumu o kavim kendisinde zulümden yahut zulmetlerine kolayca yol açan fikir ve zanlardan barındırdığı şeyleri değiştirmedikçe, değiştirmez.

Bu Kur'anî kuralı genelde uygulamak isteyenlerin, ilk bakışta birbirinden bağımsızmış gibi görünen bu iki değişim olgusunun, gerçekte birbirini belirlediğini hiç akıldan çıkarmaması gerekir. Özellikle ayetlerde geçen ifadeler toplumsal olaylara ilişkinse bu daha da önem kazanır.

Sözgelimi bir ayetin metni "Şüphesiz ki Allah bir kavmi nimetlendirir, izzetlendirir, onlara yardım eder ve temiz rızıklarla rızıklandırır," biçiminde olsaydı, bundan, işte böyle kavimler rızıklanmayı gerektiren şeyleri nefislerinde barındırıyor olmalılar, anlamı çıkardı. Bu uygulama, insanoğluna cezalara ve indirilen musibetlere layık olmasına nazaran da aynı şekildedir. Zira Allah'ın izni ve insanların haketmesi olmadan hiç bir şey inmez.

Üzerinde titizlikle durduğumuz bu hiç gözardı edilmemesi gereken şey nefsin kendisi için işleyip yaptıklarıdır.

İbn Kesir "Allah onların kalblerini, kulaklarını mühürledi ve gözlerine perde çekti." (Bakara,7) ayetinin tesirinde mühürlemek (hatm) fiilini, tefsir ettikten sonra şöyle demektedir:

"İbn Cerir der ki, birtakım kimselere (aşağıdan da anlaşılacağı üzere kastedilen Zemahşeri olmalı, Çev.) göre 'Allah onların kalblerine mühür vurmuştur.' ayetinin anlamı, Allah'ın, onların büyüklenmeleri ve Hakk'a çağrıya kulak vermekten yüz çevirmeleri konusunda açıklamada bulunmasına işaret eder. Tıpkı bir sözü anlamaktan erinen ve dinlemekten kaçınan biri için 'bu söze karşı sağırdır.' denmesi gibi... Buna karşılık İbn Cerir demiştir ki: 'Bu doğru değildir, çünkü Allah

doğrudan onların kalb ve kulaklarına mühür vuranın kendisi olduğunu haber veriyor.' Benim sözüm de —İbn Kesir kendini kastediyor— şu olmuştur: 'İbn Cerir'in bu meyanda reddettiği takdirinde Zemahşerî aşırıya kaçmakta ve ayeti beş görüş açısından tevil etmektedir ki hepsi de gerçekte zayıf görüşlerdir. Ona bu cesareti veren şey mutezilî oluşundan başka bir şey değildir. Zira onun indinde onların kalblerine vurulan mühür ve mührün Hakk'a ulaşmaktan alıkoyması kabih (çirkin)tir. Allah ise onun itikadındaki bu şeyden yücedir. Eğer o, şu ayetleri anlasaydı (böyle düşünmezdi): 'Ama onlar yoldan sapınca, Allah da onların kalplerin saptırdı.' (Saff, 5). 'Gözlerini ve gönüllerinizi çevririz onların ki azgınlıklarında bocalayıp dursunlar' (En'am, 110). Buna benzer ayetler Allah Tealâ'nın ancak kendileriyle doğru yol arasındaki durum göstermesi ve batılda ısrar edip Hakk'ı terkettikleri için uygun bir ceza olması bakımından onların kalblerine mühür vurduğuna delalet etmektedir. Bu ise Allah'ın adaletidir, hüsnüdür (iyiliğidir). Kabih (çirkin) değildir (*). İlim bakımından bunu kavrayabilseydi, Allah bilir ya bu dediğini demezdi. Kurtubî de şöyle demektedir: Allah'ın kendisini inkar etmelerine karşılık olsun diye kafirlerini kalpleri üzerine mühür bastığına dair icma-ı ümmet vardır..."

İbn Kesir'in Zemahşerî'ye karşı ileri sürdüğü bu tahlil, bizim bu bağlamda belirlemek istediğimiz kuralı ortaya koymaktadır. Şöyle ki, mühürlemek, Allah'ın bir eylemi olarak sapkınlık ve küfrün doğal sonucudur. Sapkınlık ve küfr ise insanın kendi nefsinden kaynaklanan eylemidir. İşte bu ilişkiyi konuyla ilgili her yerde göz önünde tutmamız gerekmektedir.

Kur'an bazan toplumun edimiyle, Allah'ın yaratmasını açık-seçik ve ayrıntılı biçimde birarada zikreder, bazan da birinin diğerini zaten tazammun etmekte olduğu esasına dayanarak yalnızca birini zikretmekle yetinir. İbn Kesir'in zikrettiği ayet de, görünürde Allah'ın yaratmasıyla

*Hüsn ve Kubh, Mutezile kelamcılarının görüşleri içinde anahtar terimlerdir. Mutezile'ye göre, Allah yalnızca iyi olanı (güzeli) murad eder, yaratır. Kabih (kötü ve çirkin) olanı yaratmak ona yaraşmaz. Zemahşerî de bu tür itizalî bir yaklaşıma sahip olduğu için eleştirilmektedir. O'na göre Allah'ın fiilen kalpleri mühürlemesi kabihtir; Allah kabih olanı yaratmayacağına göre, bu ayeti yukarıda zikredildiği gibi yorumlamak gerikir. Ehl-i sünnet alimleri ise onun bu tür uzak mecazlara başvurmasını eleştirmektedir. (Çev.)

yetinmiştir. İbn Kesir'in kendi görüşü için dayanak gösterdiği diğer ayetlerde ise toplumun edimi ve Allah'ın yaratması birarada zikredilmektedir.

"De ki, Allah'ım (ey) Mülkün Sahibi, Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini aziz eder, dilediğini zelill edersin; hayır senin elindedir; sen her şeye Kâdir'sin." (Al-i İmran, 26)

Bu ayetler konusunda çeşitli tereddütlere düşülmektedir. Bunun nedeni ise Müslüman'ın Allah'ın değiştirmesiyle, toplumun değişmesi arasındaki ilişkiyi bilmemesidir. Bu ayetlerde görüldüğü üzere Allah mülkün verilmesi, alınması izzetin verilmesi, zilletin düşürülmesi dışında bir şeyden sözetmemekte ve insana ait hiç bir edimden bahsetmeksizin bu olguları kendi irade (moşiet) sine bağlamaktadır. Allah'ın iradesini sınırlamak bize düşmez. Bunu Allah kendisi belirlemektedir zaten: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah Alimdir, Hâkimdir. Dilediğini rahmetine sokar. Zalimlere gelince onlara acıklı bir azap hazırlamıştır."

Birisi kalkıp Allah'ın dilemesini (meşietini) kendi dilediğince yorumlamaya kalkarsa ona şu karşılık verilir: Bu meşiet temelde Allah'ın "Allah bir kavmin durumunu onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe, değiştirmez" ayetinde ifadesini bulan beşerî toplum yasası biçiminde ortaya koyduğu bir meşiettir. Bu kuralın gereği ve Müslümanlar'ın bu gereğe uymaları, değişme sürecinin temelini teşkil etmektedir.

Bu konunun aydınlanmasında İbn Teymiye'nin birçok kez takrir ettiği kuralı kavramak ayrıca faydalı olacaktır. Şöyle ki;

Allah'ın meşieti iki kısımdır:

1) Kevni —yani evrendeki oluşlarla ilgili meşieti
2) Şer'î —yani dinin hükümleriyle ilgili meşieti

Meselâ hastalık, insanın sebeplere yapışıp ortadan kaldırabileceği kevnî bir meşiettir.

Zekât, karşı çıkılması ya da engellenmesi caiz olmayan şer'î bir meşiettir.

Allah'ın, mülkü, buna layık olmayan bir topluma verdiğini sanmak büyük bir hatadır. Aynı şekilde izzet ve zilleti de rastgele dağıtmaz. Bu konudaki hatalar, Allah'ın (hâşâ) sanki insanoğlunu yöneten bir tiranmışcasına —hatta onlar gibi bile değil— mülkünü zalimce dağıttığını sanmaktan kaynaklanmaktadır.

Allah, böyle sananların sanılarından en yüce biçimde münezzehtir. Ahkem'ül-Hâkimin'dir O. Bu hikmeti açığa çıkarmak, kendilerin Kitap geldiğinde onu insanlardan gizlemeyip beyan edeceklerine dair kendilerinden söz alınanların üstüne düşer.

İbn Kesir'in Zemahşerî için söylediği "Eğer o, 'Onlar sapıtınca Allah da kalplerini saptırdı' ayeti üstüne düşünseydi, böyle bir problemi olmazdı" yolundaki sözlerine dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, Müslümanlar da meşiet meselesine bakışlarında uz görüşlü olamamışlardır. Eğer Allah'ın "Allah bir kavmin durumunu, onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe, değiştirmez." ayetinde ortaya koyduğu yasalara tüm kapsamıyla baksalardı, olayları yorumlamada şaşkınlığa düşmekten kaynaklanan anarşi ve düşüncesizliğin Allah'a nisbeti içindeki sapıklığından korunmuş olurlardı. Onların durumuna bakıp, Allah'ı tenzih konusunda gaflete düşmeyesin sakın. Zira konu böyle düşünenlerin zihinlerinde karmakarışıktır.

Allah'ın meşieti insanlara nefislerini hem arındırma, hem de azdırma imkanı tanıyacakları bir yetenek vermektedir. Bu yetenek bir kere fesada uğradı mı, artık onun ortadan kaldırılma vakti gelmiş demektir ve Allah o kişinin kalbine (mühür) basar. Artık, o yeniden doğru yola dönüp, hidayet bulmaya güç yetiremez. Ve Allah'ın şu sözü o kişi üstünde gerçekleşmiş olur: "Kimi de saptırırsa artık ona hiç bir dost ve kılavuz bulamazsın asla. (Kehf, 17). Bu anlam, değişim ayetinin sonunda da zikredilmektedir: "Allah bir kavim için kötülük diledi mi, artık onun önüne geçilmez; ve o kavim için Allah'tan başka hiç bir himayeci yoktur." (Ra'd, 11)

İnsan başlangıçta nefsini hem arındırma, hem de azdırma yeteneğine sahip olarak yaratılır. Fakat bu fıtrat bozulunca, elinde bulundurduğu seçme hürriyetini ve gücünü artık daha fazla elinde tutamaz. İnsanın bu hale gelişi ise yalnızca kendi yaptıklarının sonucudur, yoksa Allah işin başında ona bunu yazmamıştır.

Daha önce, Allah'ın maddede birtakım nitelikler yarattığını söylemiştik. Şimdi Allah'ın eylemleri (fiil) düşüncelerini terkibinden yarattığını söyleyip konuyu bütünleyebiliriz. Şu halde, karmakarışık düşüncelerden ne idüğü belirsiz, birbiriyle çelişen eylemler meydana gelecektir. Bunu biz, Müslümanlar üzerinde süregiden olgu hakkında fiili (de facto) bir temsil olarak görmekteyiz.

Maddî alemde Allah'ın yarattığı özellikleri bilebilen kimse, onlara egemen de olur. Aynı şekilde, Allah'ın nefislerde yerleşen (düşüncelerden) yarattığı eylemleri bilen kimse de, topluma egemen olur. Gerçekte bu noktaya, Peygamberlerin getirdiği en muazzam hikmet gözüyle bakmalıdır. Kitaplar bu yüzden inmiştir. Geçmiştekilerin başından geçenleri yorumlamak, nefisleri gözleme tabi tutmak bu hikmet yüzünden gereklidir. Müslümanlar'ın bu bilgi ve anlayışa bir türlü ulaşamamaları, eylemlerinin, şaşkınlık ve tereddütle birlikte gerilik ve anarşinin egemenliği altına girmesi sonucunu doğurmuştur.

[10] *Tarik'ul-Usûl ile'l-Ilm'il-Me'mûl,* İbn Teymiye'nin kitaplarından seçmeler. Derleyen Abdurrahman b. Nasır es-Sadi en-Necdi. sh. 61

[11] a.g.e. sh. 51.

[12] a.g.e. sh. 41.

Bu kitabın önceki bölümlerinde değişim fikrinin, "Şüphesiz Allah, bir kavmin durumunu onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe değiştirmez" ayetinin kılavuzluğuna ihtiyaç duyduğunu belirttik.

Allah'ın, sonuçları yaratma suretiyle oluşturduğu değişimle, insanoğlunun sebeplerin hazırlanması bağlamında gerçekleştirdiği değişimi ve bu iki değişimin birlikte ve karşılıklı etkileşimini açıkladık. Bunun için insanın yaratılışını, bitkilerin üremesini örnek verdik. Bu kuralı insanın davranışları noktasında ayrıntılı biçimde uyguladık ve sorduk: İnsanın davranışları, kendinde barındırdığı imkânlar üstünde tasarruf ederek nasıl değiştirilir?... Yanısıra insana ilişkin bir görev olarak, nefste olanı değiştirmenin imkanından dem vurduk. Bu arada Kur'an'da geçen değişim kavramının tüm insanlığı kapsamına alan evrensel bir yasanın ifadesi olduğunu, genelliği içinde bireysel değil toplumsal bir niteliğe sahip bulduğunu açıkladık. İleriki sayfalarda nefste yerleşmiş bulunan şeylerin derinlerde nasıl farklı farklı kökleştiğinden sözedecek, ve buna ilişkin olarak birtakım davranışların, derinlerde kökleşmiş fikirlere bilinçsizce nasıl boyun eğdiğinden bahsedeceğiz.

Toplumsal değişim konusu, bu çağda araştırılan konular arasında "sadaret makamını" işgal etmektedir.

Komünistler kendilerin değişim fikrinin savunucuları olarak görmekte ve (değişim'den çok) 'ilerleme' kavramını yakıştırmaktadırlar kendilerine. Kendileri dışında kalanların tarihi değiştirme gücünden yoksun olduklarını ileri sürerek, tüm insanlığı metafizik, gerici ve subjektif düşüncelere sahip olmakla suçlamaktadır.

Konünistler insan bilgisinin tarihini diyalektiğini öngördüğü biçimde ele almışlar, Marx ve Engels'in şu açıklamasını ilke edinmişlerdir: "Filozoflar evreni yorumlamışlardır. Oysa önemli olan onu değiştirmektir."

Altı Rus bilgininin birlikte telif ettikleri "*İnsanlar, Bilim ve Toplum*" adlı bir kitapta aşağıdaki meseleler ortaya atılmaktadır: "Tarihin akışı içinde insanların rolü nedir? İlahi kadere benzer bir tarihi zorunluluk söz konusu mu? Öyleyse didinmeye gerek kalır mı? İçimizden biri kalkıp İlkbahar ve Yaz'ı getirmek için mücadele verebilir mi? Şu kesin ki tarihin yasası insan emeği aracılığıyla yürürlükte olması bakımından doğa yasasından başka özelliktedir. Tarihin yasaları otomatik biçimde işlemez. Tarihlerini yine kendi emekleriyle yapanlar insanlardır ki, hepsi de toplumsal evrimin yasalarını keşfeden ve ona bilimsel bir biçim kazandıran Marksizm, proleterya için kutsal bir silaha dönüşmüştür." (s. 87) Diyalektik hakkında da şunlar söylenmektedir: "Marksist felsefenin bir üçüncü meziyeti de evrim yasalarını bilmenin yanısıra, her biri objektif gerçekliklere tekabül eden toplumsal evrim yasalarını da bilme imkanı vermesidir.[13] Ayrıca toplumsal olayların karmaşıklığına ve karışıklığına rağmen, bilimselliği biyolojide olduğu denli hassas biçimde mümkün kılması; bilimsel prosedür içinde toplumsal evrim yasalarına işlerlik kazandırması ve de sosyalizmi bilimsel hâle getirmesi zikredilebilir."

Onların kendilerinde gördükleri meziyetlerdir bunlar ve onları inanca dayalı bütün düşünceleri mutlak biçimde inkâr eden yeterli birer kanıt olarak görürler. Diyalektikten sözedeceğiz diye şunları söylerler: "Bize objektif gerçekliği verebilen yegâne şey tabiat olunca, inanca dayalı kuramların mutlak anlamda yadsınması gerekmektedir."

Bu andığımız şeyler üstüne düşündüğümüzde, Allah'ın ayetlerini afak ve enfüste nasıl okuyacağımızı öğrenmiş olacağız. Bu bizi Kitab'ın ayetleri konusunda endişeye sürüklemeyecektir. Çünkü afak ve enfüsün ayetleri gösterecektir ki, Kitab'ın ayetleri gerçektir.

Aynı şekilde, diğer insanlara ait şeyleri küçümsememiz gerektiğini ve hikmetin hangi kaptan alınırsa alınsın, zarar vermeyeceğini düşünürsek, marksist kuramdaki doğru tarafların da hiç bir zarar vermeyeceğini kabul etmek gerekir. Onlar kafirdir diye, doğru yanlarını görmemezlikten gelirsek hiç de isabetli davranmış olmayız.

Bir marksist, 'toplumsal tarih araştırmaları artık bilim olmuştur.' diyorsa, bizim ona 'yanılıyorsun' dememiz gerekmez; aksine 'haklısın' dememiz gerekir. Fizik evrenin bize objektif gerçekliği verdiği müşahade edildiğine göre, afak ayetlerinin de bize objektif (afakî) gerçeklikler sunduğunu tanım gereği kabul etmemiz gerek. Buna enfûs ayetlerinin de aynı şekilde objektif gerçeklikler belirttiğini eklemek lazımdır.

Ne var ki, aynı marksist bu sözlerden hareketle işi, 'demek ki inanca dayalı tüm kuramların mutlak anlamda inkar edilmesi gerekir' gibi bir düşünceye vardırırsa, o zaman şunu deriz ona: 'Böyle bir öncülden çıkarak varılan sonuç, duygusallıktan kaynaklanan subjektif bir düşüncedir; objektif gerçeklikten kalkarak varılan bir sonuç değil.'

Mesele Abbas Mahmut Akkad'ın dediği gibidir aslında; 17. yüzyılda Hristiyanlarla tanrıtanımazlar iki taraf olarak yani öncülden kalkarak aynı sonuca varmıştı. Öncül şuydu: 'Dünyanın dönmekte olduğu artık sabittir.' Sonuçsa şu: 'Bunun Allah'a inanıp inanmamakla bir ilgisi yoktur.'

Her iki grup da aynı öncülden kalkarak aynı sonuca varmıştır. Fakat her iki taraf için de, dünyanın dönüyor olmasının imkan dahilinde oluşu ne beklenmedik bir şeydi, ne de bu yüzden inancın ortadan kaldırılması gerekiyordu.

Aynı şey toplum yasalarının ispatı konusunda marksistler için de geçerlidir. Marksistler toplumların seyrindeki geçerli olan yasaları nasıl keşfettilerse, öyle keşfetmişlerdir. Fakat bunu imanın olumsuzlanmasıyla hiç bir ilgisi yoktur. Bu espriyi Ebu Hamid el-Gazzali, el-Munkız mine'd-Dalâl adlı eserinde şöyle belirtiyor:

"Bir kere 10'un 3'ten daha büyük olduğunu bilmişim. Biri tutup bana, 'Hayır 3, 10'dan büyüktür; delilim de şu ki, ben bu asayı yılan haline çevriyorum.' deyip de çevirseydi ve ben da bunu gözlemleseydim, yine de bilgimden şüphe etmezdim. Ve benim gösterdiğim tepki, onun bu işi nasıl yapabildiğine şaşırmaktan ibaret olurdu. Bırakın bildiğim şeyden şüpheyi!.."

Bütün bilimsel yöntemlere başvurularak toplumsal değişmenin imkanı üzerine deliller ileri sürülürken, bu arada imanın olumsuzlanması yoluna gidilmektedir. Bunun bizi etkilememesi gerekir... Onların kendi amaçları doğrultusunda toplumu etkilemek için işlerlik kazandırdıkları yasalar üstüne düşünmeye mecburuz. Bunu yaparsak (en azından) gereken bağışıklığı kazanmış oluruz. Fakat bunu yapmadan önce Allah'ın ayetlerini âfâk ve enfüste olan-bitene nasıl uygulayacağımızı bilmemiz gerekmektedir.

Bireysel ve toplumsal psikoloji

Şimdi psikoloji ve sosyolojiye kulak veriyoruz. Fakat bizim dileğimizle olgularla haşır neşir olmak. Bu yüzden değineceğimiz meseleler soyut, teorik meseleler değil. Kaldı ki sosyoloji ile psikoloji arasında belirgin sınırların varlığını kabul etmiyoruz.

Aslında bireysel karakterli bir psikoloji bizce mümkün değildir. Çünkü gerçek hayatta kimseyle birarada olmayan, kimsenin de kendisiyle birarada yaşamadığı, çevresinden yalıtılmış bireyden sözedilemez. Böyle bir birey bulunsaydı, insanca bir hayattan çok yabanıllığa yakın olacaktı. Çünkü insan, bir çocuk ya da henüz ayıp yerlerini örtmekten aciz bir toplumken, edindiği deneyimler sayesinde yabanîlikten çıkıp insanlığına yaraşır bir hale gelmiş bir yaratıktır. Ayrıca zamanla geçmiş kuşakların deneyimlerini ve Peygamberlik kurumunun mirasını kendisinde toplamıştır. Kısaca oluşumunu bomboş bir seferde sürdürmez, aksine uzun süren bir insanlık ömrünün içiçe girmiş kültürel mirasıyla birlikte macerasına başlamıştır.

Ne var ki psikoloji tarafından meseleye bakanlar bu bilimden birey olarak insanın sahip olduğu çevreye uyum gösterme ve ondan kavrama biçimleri edinme yeteneğini araştırmayı anlıyorlar. Oysa bu yetenek yalnızca toplum içinde belli bir anlam kazanmaktadır.

İnsan türü yalnızca "çiftleşme" ile ürediği sürece bireysel psikoloji diye bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Toplumsallık hayat içinde kendine yer açtıkça "animal" hayatı da yükseltecektir. Kaplumbağa yumurtlar ve artık yavrusuyla ilgisi kalmaz; ne kuluçkaya oturur, ne de yavrusunu büyütür...

Kuş ise tam tersine yumurtasını bekler ve yavrusuna sahip çıkar. Memeli hayvanlara gelince, onlar yavrularını ana-baba işbirliği içinde beslerler.[14]

Hayvan ve insanda varolan bu şefkat ve merhamet güdüsü toplu yaşamanın temel öğesini teşkil etmektedir. Bu güdü insanda ileri toplumsal hayatın temeli olan "başkalarını tercih" aşamasına ulaşacak biçimde gelişmiş durumdadır.*

"Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar." (Haşr, 9)

Allah'ın canlılara varlıklarını sürdürmesi için verdiği bu şefkat ve merhamet güdüsü insan topluluklarının sağlıklı gelişmesinin teminatı ve yükselişinin sırrıdır.

İnsan büyüme dönemi en uzun süren yaratıktır. Bu çocukluk dönemi boyunca geçmişin mirasını emerek alır. Bu yüzden çocukluk döneminin toplumsal hayata belirli yollarla uyum sağlamada büyük bir önemi vardır. Çocuk bu uyumu kendine özgü değerlendirmeler ve taklitlerle sağlar. İnsanın oluşumunda çevrenin etkisi gerçekten büyüktür. Bu etkiye şu hadis-i şerif de işaret etmektedir: "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra babası onu Yahudi, Mecusi ya da Hristiyan yapar." Yani bireye içinde yetişeceği değer ve değer ölçülerini kazandıran toplumdur.

Bireyin topluma katılmasını sağlayan yasa ve dinamiklerin keşfedilmesi, insana toplumun yapısı ve onun bünyesinde yaşayan bireyin biçimlenmesi konusunda bir tasarruf imkanı sağlayacaktır. Böylece toplum bu yasalar sayesinde kendinde içkin olan toplumsal olgular karşısında bireyin bilincini "ben" dediği düzeye ulaştıracaktır. Gerçi bu olgular farklıdır her toplum için ama yasaları birdir. Biçim ve tiplerinin farklı olabilmesiyle beraber, toplum ve ulusların boyun eğdiği yasaların genel karakterde olduğuna daha önce değinmiştik.

1943'te Lewin şunları söylüyordu: "Bizi yolumuzdan alıkoyan bu zorlukların üstesinden gelinmelidir. Bana sorarsanız, psikoloji ve sosyoloji bilginleri son yıllarda başardıklarıyla belli bir güven ve övgüye

*Bu ifadeler, yazarın, toplumsal hayatın, ilerledikçe "animal" hayatı da o oranda yükselteceğine dair ifadeleriyle bağlantı içindedir. Yumurtalarını terkeden kaplumbağaların yabanıllığı ile "başkalarını tercih" aşamasına yükselmiş bulunan toplumsal hayat arasındaki fark vurgulanarak, doğal olanla toplumsal olan arasındaki gelişim ilişkisi belirtilmek istenmektedir. Ne varki konu evrim teorisi ve evrimci-organizmacı toplumsal gelişme teorileriyle ele alındığında tartışmaya çok uygun bir nitelik belirtmektedir. (Çev.)

hak kazanmışlardır. Birkaç sene öncesine kadar içimizden kim çıkıp da, şimdi olduğu gibi toplumsal çevreyi ölçümleyebileceğimizi, toplumsal grupların tansiyonlarını ölçüp düzenleme operasyonları yapacağımızı kestirebilirdi?"[15]

Toplumsal birlik bilincinin oluşmasında, toplumsal katılmanın etkisini kavramak, toplumsal etkinlikleri aydınlığa kavuşturacak, uygulamaların niteliğini yükseltecek ve onlara yeni bir soluk kazandıracaktır. Ne var ki sosyoloji; astronomi olsun, tarih, fizik ya da biyoloji olsun diğer bütün bilimler gibi ilk planda imanla çatışır bir espri ortaya koymaktadır. Bu durum astronomi, sosyoloji ve psikolojide daha belirgindir. Bu çatışmayı özellikle psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde ben bizzat yaşadım. Ellili yılların ortalarında Ezher'de uzman bir hoca bize bu bilimleri okutuyordu. Rahatsızlığımızın derecesini nasıl anlatacağımı bilemiyorum. En azından konuya antipati besliyorduk. Çünkü bu hocada, Kitab'ın ayetlerinde ifadesini bulan afak ve enfûs ayetlerinin gerçekliğini bizlere gösterebilme gücü yoktu. Bizse dinle bu bilim arasındaki ilişkiyi kavramada ondan daha acizdik.

Bu çağda bilimlerin imandan yüz çevirir yahut onunla çatışır bir espriye sahip olması yeri geldiğinde onlardan faydalanmaya engel olagelmiştir. Daha önce Müslümanlar arasından kimse çıkıp da gerçek bilgiyle iman arasında bir çatışma olabileceği kuşkusunu izale edemedi. Böylece de, Müslümanlarla, bu bilimden faydalanma arasındaki uçurum giderek derinleşti.

(Müslümanlar nezdinde) psikolojiye özgü engeller, onun işe Freud adıyla, cinsel içgüdüyü temel alan bir ekolle başlamasıyla yakından ilgilidir. Yanısıra psikoloji kitaplarının din ve imanla ilgisiz yahut da onlarla çatışan üslupları kaleme alınmış olmaları da araya engellerin girmesine neden olmaktadır. Aslında, bu faydalı bilim, din ve imanla ilişkisini kesmekle, içinde bulunduğu vahşi ormandan çıkma şansını yitirmiş olmaktadır.

Kendisini cinsel içgüdüye indirgeyen bu bilim halâ vahşet içindedir ve henüz Müslümanlara sempatik gelmemektedir. Böyle olunca nasıl olsun da psişik yapılarını değiştirmek ve bunun için gerekli olanı keşfetmek üzere bu bilimi uygulasınlar!

Kısa tutulmaları mümkün olan bu (din-bilim) tartışmaları vakit kaybına neden oluyor yalnızca ve sonuçta kimilerinin hedefi, kimilerininse hedeften yoksun olması yüzünden hakla batıl birbirine karışıyor.

Aslında bu problem şu zikredeceğim hadis-i şerîfte bütünlüğüyle ele alınmaktadır: "Allah Resulü (s.a.v.) Medine'de işkillenmiş ve atına binerek yalnız başına hızla terketmiş şehri. Diğerleri de arkasından terkettiler. Allah Resulü (s.a.v.) dönüp onları karşıladı ve onlara: 'Niye korkuyorsunuz, niye korkuyorsunuz..? dedi."*

Askerî alarm, topluluğun selâmeti için hızlı davranmayı, gözü dört açmayı ve gözlem için çıkış yapmayı gerektirir. Bir kültür ordusu ve kültürel bir alarm söz konusu olduğunda, ilim ehlinin ne olup bittiğini bildiren doğru haberi getirmek ve endişeyi ortadan kaldırmak üzere hızla ve aceleyle çıkış yapıp topluluğa sahip çıkması gerekir. Kültürel savaş esnasındaki beklenmedik baskınlar, gerisinde ruhsal bir hasar bırakacak, bunun ardından tüm kilit ve temel merkezler bertaraf olacak, bunların yol açacağı yıkım, büyük bir müstevli gücün geride bıraktığından daha çok olacaktır. Çünkü kültürel savaşın etkileri zaman kaşısında daha çok kalımlıdır.

Sözü bağlamadan önce Şeyh Muhammed Urfe'den sözetmeyi kendime görev bilirim. Daha önce öyküsünü anlattığım, bize sosyoloji ve psikoloji dersleri verip, sonunda karıştıran; hakkında "Ey iman edenler, bir fasık size bir haberle gelirse, onu araştırın" (Hucurat, 6) ayeti inen Velid b. Ukbe kılıklı hocaya karşılık, Şeyh Muhammed Urfe, psikoloji araştırmaları konusunda bize verdiği konferansalarında kendisinden ders boyunca öğrencilerden tüm dikkatlerin psikolojiye hasretmelerini isteyerek tavsiyelerde bulunurdu. Ben kendisine bu tavsiyenin bütünüyle, Müslümanların gerilemesi problemiyle uğraşmak anlamına geldiğinden sözeder, o da bize "Müslümanların gerilemesi problemini ancak psişik yapıdaki değişim yasalarına egemen olmakla" çözülebileceğini söylerdi.

Anmam gereken bir diğer şey de Malik b. Nebi'nin "*Savaşın Cereyanı*" (Mehebbet'ül-Ma'rake) adlı kitabıdır. Bu kitapta Malik b. Nebi hem ölü hem de öldürücü olan düşüncelerden sözetmekte, Müslümanın, kültür dünyasıyla ilişkisi esnasında zihnine tasallut eden olumsuz faktörlerin tahlilini ortaya koymaktadır.

* Buhari, *Cihad*. 117

[13]Marksistlerin, toplumsal yasaların varlığını kabul etmeleri doğrudur. Fakat bu yasaların belirlenmesi sözkonusu olduğunda, oldukça soyut kaçmaktadır bu kabul. Onların bu yasalar üstüne yaptıkları yorum yalnızca üretim araçlarına münhasır kılındığından ötürü çok cüz'i olmaktan öteye gidememiştir. Oysa üretim araçları "nefiste olan"ın değişime katkıda bulunması bakımından çok küçük bir ayrıntıdan ibarettir. Her ne kadar son marksist metinlerde bu dar düşüncelerden biraz olsun sıyrıldıkları gözleniyorsa da.

[14]H. G. Wels, *Mealemu Tarih'il-İnsaniyye* (İnsanlık Tarihinin Anahtarları/ Özgün adı: Outlines of History)

[15]Mustafa Süveyf, *El-Üsüsü'n-Nefsiyye li't-Tekamüli'l-İctimaî* (Toplumsal Evrimin Psikolojik Temelleri) sh. 300, Darü'l-Maarif, Mısır, 1955.

İNSANIN PSİŞİK YAPISI İE DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bağlamda insan davranış ve eylemlerinin, Allah'ın eylemesi ve yaratmasıyla meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu sözün, kelam ilmi tartışmalarında ifadesini bulan, kulun fiillerini Allah tarafından yaratıldığı görüşüyle ve "Sizi ve yaptıklarınızı O yarattı." (Saffat, 96) ayetinde kastedilenle ilgisi yoktur. Araştırdığımız konu sebep ve sonuçları bakımından insan davranışlarıdır. Daha önce birtakım sebeplere ilişkin sonuçların doğrudan Allah tarafından yaratıldığını ve bunda kimsenin girdisinin bulunmadığını belitmiştik: "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Seçim onların değil." (Kasas, 68)

Ancak Allah'ın insana verdiği psişik değişim yeteneği üzerinde dikkkatimizi yoğunlaştırmamız gerek. Zira eylemin kendisinden çıktığı şey bu psişik yapıdır ve o da insanın egemenliğine boyun eğer.

Aklen sebeple sonuç arasında bir ilişkinin olmadığı düşünülebilir belki, ama gözlenen odur ki böyle bir ilişki vardır. Bakınca, şunun şunu öncelediğini görürüz. Buna inanırız. Ancak şu niye başkasını değil de bunu ya da şunu önceliyor, bunu anlamaya gücümüz yetmez. Gücümüzün yettiği şey, —şu iş ya da olayın şu şu sebeplerden oluştuğunu bildikten sonra— bu ilişkiyi bize yarar sağlayacak biçimde yönlendirebilmemiz, onun bize zarar vermesini önleyebilmemizdir.

Burada daha önce sözünü ettiğimiz insanın yarat(ıl)ması, bitkinin bitmesi... gibi temsillere dönmemiz uygun olacaktır. İnsan bir şeye sebep olur ve sonuç Allah'ın yaratmasıyla oluşur; sanki yaratan insanmış ya da bitkiymiş gibi görünür. Aynı şekilde zihinlerimize (nefislerimize) yerleştirdiğimiz fikirlerden de Allah fiilleri yaratır. Nasıl toprakta zeytin, nar, üzüm... yetiştirebiliyorsak aynı şekilde kendilerinden sonuç olarak belirli eylem ve davranışların oluştuğu fikirleri nefsimize yerleştirebiliyoruz. Nasıl her ağacın belli bir meyvesi varsa, her fikrin davranışa dönüşen belli bir sonucu vardır. Biz dilediğimiz meyveyi yetiştirebiliriz ama hurma ağacından karpuz yetiştiremeyiz; düşünceler de böyledir.

Şu örneğe bakalım: Allah bazı cisimleri iletken bazılarını yalıtkan yaratmıştır. Şimdi araştırmamızın konusu bir maddenin elektriği iletmesine karşılık, Allah'ın diğerini niye yalıtkan yarattığı mı olacak? Hayır, yalnızca elektriğe hükmetmek için bu özellikten nasıl faydalanacağımız olacak.

Aynı durum insanın eylemlerine nisbetle de böyledir. "Bu eylem niye bu fikirle önceleniyor?" (yani niye bu eylemin sebebi bu fikirdir?) gibi bir soruyu sormanın yararı yoktur. Ama "Bu fikrin şu eylemle sonuçlanmasını nasıl sağlarız?" ya da "Şu fikri davranışa dönüştürmek üzere zihnimize nasıl yerleştiririz?" türünden soruların karşılıklarına gücümüz elvermektedir. Bu gücü bize Allah vermiştir ve bu işte bu yüzdendir ki, insan eylemlerinden sorumludur.

Artık şunu diyebiliriz: İnsanın davranış ve tasarrufları fikirlerinin bir sonucudur. Psişik yapı sözkonusu olduğunda, en keskin yorumuyla; şu söylenebilir ki, insan ister kendisinin isterse başkasının gayretiyle psişik yapısını (nefsinde olanı) değiştirdiği zaman, kaçınılmaz olarak davranışları da değişecektir. Bu değişimin aşırı noktalara varması da mümkündür. Psişik yapısı atılganlıktan çekingenliğe dönüşebileceği gibi, sevinçten kedere yahut cesaretten çöküntüye de dönüşebilir.

Görüyoruz ki Müslümanların yaptığ işler sonuçları itibariyle maslahatlarına ters düşmektedir. Psikolojik konumları yanlıştır çünkü. Oysa önce nefislerinde olanı (psişik yahut zihinsel yapılarını) değiştirmelidirler ki, yaptığı işler de değişsin. Bu yüzden onların mevcut ters konumları içinde bocaladıklarını görmekteyiz. Bu durum meseleyle ilgili olarak nefislerinde besledikleri şu yanlış kanıya indirgenebilir. Nefste olanı değiştirmenin bir faydası yoktur, yahut bunu gerçekleştirmek imkânsızdır.

Bir örnekleme:

Bir masal anlatılır: Gücü insanı dehşete ve hayrete düşüren, şöhreti ufukları tutmuş bir dev varmış. Bu deve dair ağızdan ağıza dolaşan rivayetler yakın bir kentte oturan başka bir devin kulağına da gelmiş. Bu dev, insanların ağzında dolaşan rivayetlere bakarak onunla tanışmak istemiş ve iltifatlarla dolu bir mektup göndererek dostluğunu arzetmiş muhabbet talebinde bulunmuş. Ne var ki cevap hiç de umduğu gibi çıkmamış, ondan, haddini bilmesini isteyen küstahça bir cevapmış bu. Bunun üzerine edebsizce karşılıkta bulunan bu gururlu dev karşısında onurunu kurtarmak için intikam almaya karar vermiş. Yola çıkmış koşa koşa mağrur devin bulunduğu kentin yüksek varoşlarına ulaşmış. Hasmının arzı titreten ayak seslerini duyan mağrur devin dizlerinin bağı çözülmüş rengi atmış. Durumu anlayan karısı biçare kocasına işaretle, yatağa girmesini istemiş ve üstüne de yorganı atmış... Öfkeli dev oraya ulaşınca o insan kadri bilmeyen mağrur, utanmaz herifin nerede olduğunu sormuş ve ona dünyanın kaç bucak olduğunu göstereceğini, insanlara nasıl karşılık verilirmiş öğreteceğini eklemiş... Diğer devin karısı "hişt!" demiş, "yavaş konuş, çocuğu uyandıracaksın!" ve yorganın altından uzanan iki ayağı göstermiş öfkeli deve. Bu iki ayağı gören öfkeli devin kalbine bir korku düşmüş. Başından bir kova soğuk su dökülmüş gibi kalakalmış. "Çocuk buysa babası kimbilir nasıl öyleyse!" Sonra da paldır küldür, kaçarak dönmüş geldiği yoldan.

Bu masalı dinlediğimizde "masal bu" der geçeriz. Gelgelelim masaldaki olaylar bizi ilgilendirmektedir; zira bu olaylar psikolojik yasalarla ilişkilidir. Bu masal bir kurgudur, evet ama biçimsel değeri ne olursa olsun kendi içinde birtakım anlamlara işaret eder. Masalın anlamsal olarak gösterdiği şey, insanın kuvet karışısındaki edilgenliği olabileceği gibi, insanın gerçeği üstün tutmasını da çıkarıyor olabilir. Nitekim Firavun'un huzurundaki büyücülerin durumu da böyleydi. Günün erken saatelerinde dedikleri neydi?: "Firavun'un izzetiyle kesinlikle biz galip geleceğiz." (Şuara, 44.) Akşam olunca dünyayı nasıl hiçe saydıklarını gördün: "Seni, gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız. Ne hüküm vereceksen ver. Sen ancak bu dünya hayatında hükmedebilirsin." (Taha, 72.)

Andığımız kıssa, doğuştan getirilen bir güdünün toplumsal yansımasını açıklamaktadır. Bu güdü, kuvvetli olunduğu durumlarda büyüklenme, zayıf olunduğunda ise boyun eğme (edilgenlik) psikolojisin-

de ifadesini bulur. Bu ikisi birbirlerini gerektirirler. Büyüklenip böbürlenen kimse kuvvet durumu ortadan kalktığında zillete düşer. Gerçek insan ise kuvveti elinde tuttuğunda büyüklenmez, kaybettiğinde ise zillete düşmez.

Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssasına bakarsak, onda da şehvetin galeyanı karşısında direnme gücünü yitirmeyen insanı örnekleyen çarpıcı bir anlamla karşılaşırız. Bunun gibi, diğer uygarlıklara ait menkıbe kitapları da güdülerini idaresiyle yönlendirebilen insan temasını işler dururlar...

Bunu koyuyor ve anlattığımız masalda geçen insan davranışlarına bakıyoruz. Çünkü asıl vurgulanması gereken, insan davranışlarının psişik karaktere boyun eğdiğidir. Bu karakter olumlu ya da olumsuz olabilir. Yiğitlik ve korkaklık, atılganlık ve çöküntü... tüm bunlar psişik karaktere ilişkindir. Psişik karakter değişince insan davranışları da değişir. Onun, nefsine empoze ettiği şeyin egemenliğine mutlak anlamda boyun eğer. İşte bu yüzdendir ki nefsinde olanı değiştirme gücüne sahip olan, toplumu da değiştirme gücüne sahiptir.

Dönelim masala... Kadın, zekasıyla öfkeli devin psikolojik durumunu değiştirmiş, tıpkı bir düğmeye basılmış da vantilatör sarsılarak dönmeye başlamış gibi devi tir tir titretmiştir. Bunun örneğini İslâm dünyasının davranışlarındaki birçok tavırda gözlemek mümkün.

Şimdi başka bir olaydan sözedeceğiz. Ama bu (daha önceki gibi kurgu değil) olmuş bir olay. Zira Resul (s.a.v.)ün hayatından alınma. Bu olayı nefiste olanı, bu yüzden de toplumu değiştirme gücünü elinde tutan insanın egemenliğine canlı bir örnek olarak sunuyoruz.

Başka bir örnekleme:

İbn Kayyim el-Cevzi *Zad'ül-Meâd*' da Hendek gazvesini anlatırken şunları zikretmiştir:

"Sonra Allah ü Teala Azze ve Cell, hamd ona mahsustur, düşmanın arasına tefrika girmesini, topluluklarının dağılmasını ve hudutlarının parçalanmasını takdir buyurdu. Bunu kolaylaştıran sebeplerden biri şu olmuştu. Gatafan kabilesinden Nuaym b.Mes'ud —Allah ondan razı olsun— Allah Resulû (s.a.v.)ne gelmiş ve 'Ey Allah'ın Resulü, ben Müslüman oldum; dilediğini emret, yapayım.' demişti. Allah Resulü de ona 'Sen tek kişisin, gücünün yettiği hileyi lehimize planla. Kuşkusuz harp hiledir.' buyurmuştu. Nuaym o hızla Beni Kureyza'ya gitti. Cahilî döne-

minde onlarla arası iyiydi; yanlarına vardı. Ne var ki onlar henüz onun Müslüman olduğunu bilmiyorlardı: 'Ey Beni Kureyza' dedi. 'Siz Muhammed'le savaştınız. Kureyş ise fırsatları değerlendirecek yerde; ne yaptı? Kendi bölgelerine çekildi ve sizi terketti; Muhammed de sizden intikam aldı.' Beni Kureyza yahudileri: 'Mesele nedir Ey Nuaym' dediler. Nuaym: Kureyşlilerle birlik olup savaşmayın. Ta ki size (teminat olarak) rehineler versinler', deyince Beni Kureyza yahudileri: 'Haklısın' dediler. Nuaym sonra tuttu, Kureyşlilere gitti: 'Size olan sevgi ve iyi niyetimi bilirsiniz', diye başladı söze. Onlar da: 'Evet' diye doğruladılar. Nuaym devamla: 'Yahudiler Muhammed ve ashabıyla yaptıkları anlaşmayı bozdukları için pişmanlık getirip ona tabi oldular. Sizden rehineler alıp ona teslim edecekler. Eğer sizden rehine isterlerse sakın vermeyin', dedi. Sona Gatafan'a gitti. Onlara da aynı meyanda şeyler söyledi. Şevval ayının cumartesi akşamı Kureyş nabız yoklamak üzere yahudilere haber saldı: 'Hayvanlarımız telef oldu. Bize destek olun da Muhammed'in işini bitirelim.' Yahudilerin karşı haberi şu oldu: 'Bugün günlerden Cumartesi. Bugün çalışmaları nedeniyle öncekilerimizin başına neler geldi, siz de bilirsiniz. Kaldı ki, siz bize rehineler göndermeden sizinle birlikte savaşmayız.' Bu haberi alan Kureyş: 'Nuaym'ın dediği çıktı' diye düşündü. Böylece iki fırkaya ayrılmış oldular..."

"Allah inkâr edenleri kinleriyle geri çevirdi; bir hayra ulaşamadılar." (Ahzab, 25)

Toplumsal psikolojinin değişimi için başvurulan bu yöntem belirli şartlarla ilgilidir ve bu uygulama Resul (s.a.v.)'den açık bir işaret niteliğindedir. Kanal (hendek), savaş şartları bakımından avantj teşkil edecek biçimde sağlamdı. Yanısıra Allah Rasulü'nün karşı karşıya bulunduğu problemin tarihi şartlarını bilmesi, özellikle sözü geçen iki fırka ile olan özel ilişkileri, tüm bunlar Beni Kureyza ile Kureyş'in içinde bulundukları durumu iyi değerlendirmesiyle birleşip ona bu iki grubun psikolojilerine, şartların gereklerine uygun düşen bir etkide bulunmasını sağladı. Sonunda da tartışmasız bir üstünlük elde etti. Nuaym b. Mes'ud'un kıssası, mevcut şartları değiştirmede, psikolojik şartları değiştirme gücünü sağladığı avantajın gerçekten apaçık bir örneğidir.

Üçüncü örnekleme:

Yaşadığımız çağda insan zekaları bu konuya önem atfetmeye başladı. Amaç toplumların psikolojisini,tarihlerini,neyi kolayca kabullenip,

neyi tereddütsüz reddedeceklerini bilmekten ve tüm bunları süper güçlerin çıkarına uygun olarak değişim sürecine kanalize etmekten öte bir maharet gerektirmeyen az bir çabayla zorunlu sonuçlara varmaktır.

Gerçekten de dünyanın kontrolü üstüne çekişen ve onu çıkarlarına uygun yöne sevketmek iseyen (süper güçler) bu alana gereken özen ve önemi atfetmeye başladılar.

"*Dış Politikanın Yöntemleri*"* adlı kitapta şöyle denmektedir:

"Ne var ki diplomasinin, Amerikan diplomasisindeki biçimiyle, amacına ulaşmak için yabancı devlet adamlarının iradesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan başka seçeneği yoktur. Amerika bunun için dış politikanın politik askeri, ekonomik ve psikolojik tüm araçlarını çıkarları doğrultusunda kullanmak zorundadır."

Aynı kitapta kültürel-ideolojik dış politikadan da sözedilmektedir:

"Amerika psikolojik araçlarla dış politik hedeflerine ulaşmaya çalışır. Bu araçlar, politikayla askeri ve ekonomik araçlardan daha az ilişkiliymiş gibi görünür. Oysa onlar güdülen amaçtan hiç de farklı şeyler değildir. Tüm bu araçlar, etkinlik alanını genişletmek üzere, kültürel ve ideolojik problemlerle ilgi içindeki çeşitli yöntemlerle işlerlik gösterirler. Dost, hasım ya da nötr taraflar olmalarına göre, durumlarının gerektirdiği etkiyi hepsinden ayrı ayrı oluştururlar. Bu yöntemlerin hedefine tümüyle vardığı seyrektir. Çünkü etkileri daha çok irticali tepkilere karşı hesaplanmıştır. Bu yüzden psikolojik araçlar diğer araçlardan yalıtılarak kullanılırsa etkinliği daha az olmaktadır. İşte Amerikalılar —salt politik yöntemlere başvurmak yerine— psikolojik yöntemlerin keşfine rağbet göstermiş ve bunları kesif resmî perdelerin ardına sızmanın araçları olarak görmüşlerdir... Dış ülkelerdeki topluluk ve bireylerin durumlarını amaca uyarlayan psikolojik araçların kulanılması Amerika dış temsilcilerinin ve ülke içindeki dış politikayla ilgili kişilerin görevlerinden biridir. Amerika'nın sesini yükseltmekle görevli Amerika Enformasyon Bakanlığı'nın en önemli görevi ve yabancı uluslara yönelik diğer kültür ve enformasyon programlarının en önemli amacı budur. Hepsine birden "psikolojik savaş" adı verilen bu araçların amacına binaen Truman, görevi bu tür programlar önerip uygulanmasını planlamak olan Psikolojik Strateji Yüksek Kurulu'nu oluşturmuştu. Psikolojik araçların genel politika çerçevesinde daha etkin sonuçlar sağladığını

*Cevdet Said, bu kitap hakkında da bibliografik bilgi vermektedir. (Çev.)

farkeden Eisenhover, Psikolojik Strateji Yüksek Kurulu'nu, Operasyon Planlama Dairesi'ne dönüştürdü.

Psişik karakterde kökleşen şey vehim bile olsa etkisi açıktır.

İnsan davranışları psişik karakter tarafından örgütlenir; bu örgütleme içinde, insanın nefsinde olan şeylerin doğruluğuna ya da yanlışlığına bakılmaz. İnsan, kendisinin sanki gerçekmiş gibi doğruladığı bir vehme kapılabilir. Bu vehim insanın davranışlarına ve onun olaylar karşısında takındığı tavırlara tasallut eder. Bundan dolayı biliriz ki, herhangi bir mesele hakkında vehimlere kapılan insanın eylemleri sonuç itibariyle bu vehme uygun olacak, böylece insan, nefsinde yer tutmuş olan bu vehimlerin kopyası denebilecek davranışlara girişecektir. Tıpkı öfkeli devin yorganın altından uzanan iki ayağı görünce, kendi hesabına göre çocuğun babasının gerçekten korkunç büyüklükte olacağını vehmedip ona göre davranması gibi... Dev, nefsinde oluşan bu onaylama üzerine yapacağı ilk işin, içinde bulunduğu tehlikeden hızla uzaklaşmak olduğunu düşünmüştü. Nefsinde her ne vehmetmişse ona kandı ve bunu işin aslını bilene komik gelecek davranışlar takip etti. Oysa kaçan dev için hiç de komik değildi olay, aksine pek ciddiydi.

Buna benzer bir durumunu, hasım ya da dostları konusunda vehimlere dayalı fikirlere sahip olduğu sürece herhangi bir ulus veya ümmetin başına gelmesi mümkündür. Bunun dışında neye güvenirse güvensin, bu hiç bir şeyi değiştirmez. Öfkeli dev de önceleri taşkın bir cesaretle öne atılmış, sonra da rezil olup korkuyla oradan uzaklaşmıştı. İşte nefsine yerleştirdiği şeyler gerçek olmadığı sürece ulus ya da ümmetlerin başına gelecek olan budur. Vehimler ancak onların nefislerinde ve kendi karakteristik görüşlerden yahut da nefsinde gördüğü ayrıcalıklı niteliklerden kaynaklanır. Vehimden kurtulmak meseleyi doğru tarafından kavramakla olur. Bu ise ancak göz ve kulağın açılmasıyla olacak bir şeydir.

İyi de, insanda göz ve kulağı açmanın herhangi bir tehlikeden daha çok tehlike getireceği vehmi varsa, onları nasıl açabilecektir ki! İslâm âlemini hareketinden alıkoyan nice vehim surları kuşatmıştır ve sözgelimi Vehhabî hareketi, hakkında delil olmayan şeyi terketme (gözardı etme) prensibini içeren temel düşüncesi yüzünden yorganın altında nice korkunç ayaklar görmüştür.

Ebu Hamid el-Gazzali, "*el-Mustasfa*" adlı eserinde "hüsn-kubh" meselesi ve onun etrafındaki tartışmalardan sözederken bu konuyla ilgili güzel bir söz söylemektedir:

"Üçüncü yanılgının sebebi vehmin aksine dönmesidir" ve devamla şunları zikrediyor: "Kendisini yılan ısırmış birinin benekli yılan tuzağından çekinmesi (irkilmesi) bu türden bir vehimdir... Ne var ki nefisler gerçek dışı da olsa vehimlere boyun eğme tabiatındadır. Bunun gibi, iyi birinden, yahudi ismi taşıdığı için çekinilmesi tabiidir. İçlerinde inancı bozuk olanlar var diye mezheplerden çekinme yalnızca avâma özgü bir tabiat değildir. Aksine birçok akıllı ve ilimle uğraşan kimse de bu tabiattadır. Ancak Allah'ın kendilerine hakkı hak olarak gösterdiği ve kendisine tabi kılarak güçlendirdiği bilginler bunun dışındadır. Yaratıklardan çoğunun nefisleri gerçeğe aykırı vehimlere kapılma eğilimindedir. Yaratıkların atılganlık ve çekingenlikleri hep bu vehimler yüzündendir. Vehim nefsi geniş ölçüde istila eder. Bu yüzden insan tabiatı ölüden, ölü bulunan evlerden çekinir; bu tür etkenlere karşı kendini uyarır."

Bu konu, dalgaları birbiri üstünden aşan bir denizdir. Bize düşen, fikirleri muğlak durumlarından alıp apaçıklığın ve uygulanabilirliğin düzeyine çekmektir. Her ne kadar basit, âmiyâne bilgi bir fikir verebilirse de, bu fikir insanoğlunun acil ihtiyaçları için uygulanabilen bilimsel bilgiden farklıdır.

Kavramamız gereken şey insan ve toplumu vehimlere bağımlılıktan kurtarmak için bu konudan nasıl faydalanabileceğimizdir. Evet, Gazzali bu konuya el atmış ve bir kaç satırla bile konuya kuvvetli bir ışık tutmuştur. Ne var ki ümmeti vehimlerden korumak için uygulamaya ilişkin yasaları keşfetmek üzere, bu konunun bilimsel alana taşınması ve ondan fayda sağlanması başka bir şeydir, zeki insanın zihnindeki fikirlerin soyutluğu sözkonusu değildir burada. Zira bu işin, meseleyi çeşitli bölümlere ayırıp beşeri ihtiyaç vardır. Elektrik akımını ve onun tellerden akışını keşfeden bir bilim adamıyla, bu enerjiyi sayısız günlük ihtiyacın giderilmesi yolunda kullanılabilen binlerce uzman mühendisin farklı konumlarda olacağı tabiidir.

Russel insana çöreklenen vehmin doğurduğu korkunun nasıl giderileceğini anlatır.[16] Yazar, içinde bulunduğu ahırın yanmakta olduğu bir eşekten söz etmektedir. Bazı iri yarı adamlar yangını söndürüp eşeği kurtararak bulunduğu yerden çıkarmaya çalışırlar. Yangını söndürmek

zor olmaz; ancak eşek dışarı çıkmak istememektedir. Çünkü vehme kapılmış, korkmuştur.

Russel o işlek üslubuyla, kendisini kurtarmaya çalışan insanların çabasını boşa çıkaran eşek örneğinden kalkarak genel bir kurala varma fırsatını kaçırmaz: Çağımızda, dünya üzerinde söz sahibi olan devlet adamlarının zihinlerine çöreklenen vehimlerden kaynaklanan korku, eşeğe arız olan korkudan daha az değildir. Bu korku onların, kendilerini kuşatan ve onları giderek artan tehlikelere maruz bırakan vehmî (yani asılsız) problemlerden (örnekte geçen yangın artığı kulübeden yani) dışarı çıkmalarını engellemektedir. Gerçekte Gazzali şunları söylerken büyüklüğünü ortaya koyuyordu: "Yaratıkların atılganlık ve çekingenlikleri bu vehimler nedeniyledir. Şüphesiz ki vehim nefsi büyük ölçüde istila eder."

Akledilir planda bir kural çıkarmak gerçi zordur bizim için; ancak kural çıkarmanın gerisinde daha şiddetli bir zorluk yatmaktadır ki, bu kuralı, tahtındaki birtakım cüz'i meselelere uyguladığımızda kendini gösterir.

Bu konuda İbn Teymiye şunları söylemektedir: "Bir kuralı genelinde kabullenmek insanlara kolay gelir; gelgelelim bu kural kendileriyle ilgili cüz'i meselelere değiniverdiğinde tavırları değişir ve genelde kabul ettikleri kuralın ayrıntılara indirilmesini kabul etmezler. Tıpkı ne itmenin ne de çekmenin kâr etmediği evhamlı eşeğin yerinden kıpırdanmaması olayında olduğu gibi. İslâm aleminin hareketini belirli geçitlerde durduran vehimlerin keşfinde derinleşmeye hissetiğimiz ihtiyaç İslâm âleminin vehminde tahayyül ettiği ve fakat nefsinden başka hiç bir yerde varolmayan tehlikeler arasından güven içinde geçme imkânı verecektir. Gelmiş geçmiş ıslahatçıların zorlukları nasıl göğüsleyip, şiddeti hafiflettiğine bir göz atmak yeter! İnsanlar —onlar sayesinde— kendi düşünce ve kabullerine rağmen nasıl bir tolerans düzeyine ulaşmışlar... Bununla birlikte ben içinde hâlâ canavarların yaşadığı bu ormandan bizi güven içinde geçirecek ve kapıldığımız vehimlerden çekip çıkaracak bir "pusula" verdiğimi yahut da bu yolları harita üzerinde gösterebildiğimi düşünmüyorum. Çünkü biz henüz yeterli basirete sahip değiliz.

Hayat üzerinde düşünmek, canavarların dişleri kadar keskin bakış ister. Daha ne kadar süre kendimizi kurtarmak için saman çöplerine tutunacağız?

Oysa düşünmek kurtuluş gemisidir ve nedense düşünceyle aramızda bizi ürküten korkunç şeyler var. Nasıl böyle olmasın ki! Biz düşünmeyi dinsizliğin köprüsü olarak değerlendirmişiz. İslâm âlemindeki eğiticileri hâlâ bu tür vehmî tehlikeler tehdit ediyorken ve devraldıkları bu korku ve ürküntüyü tutup öğrencilerine aşılıyorlarken ite kaka da olsa böyle bir köprüden nasıl geçebilirdik ki! Bir bakıyoruz Müslümanlara hitabeden bir derginin sahibi —Dr. Said Ramazan— dergisinin bir sayısına[17] şöyle bir başlık atmış: FISILTILAR... İslâm Diyarındaki Görüş ve Düşünce Öncüsünün Kulaklarına..."

Sonra bu başlığın altında şu sözleri sıralamış: "Toplumsal bir devrim neredeyse tüm İslâm âlemini kaplayacak. Bundan bir an bile kuşku duymuyoruz. Aksine güneşi gördüğümüz gibi apaçık görüyoruz onu. Bu devrimin ayırıcı göstergesi "düşünce ve bilinç özgürlügü" olacak... Bu bayrağı siz taşımazsanız —ki buna en çok siz lâyıksınız— başkaları taşıyacak..."

Sonra ekliyor: "Bu sözlerimi hafife almayın baylar!... Diğer İslâm ulusları bu sonuca doğru yürüyor ve bu yolda hiç bir şeyden çekinmiyorlar.... Sakının... Bayrakları elinizden düşürmekten sakının .."

Fısıltılı olmaktan öte geçemeyen, bazılarının kulaklarına hitabî bir üslupla fısıldanan sözler...

Aslında bir şey fısıldanacaksa şu olabilir: Düşünceyi donduran ve bilinçlerin üzerini kaplayan karlar uzbakış (tabassur) ve uzgörüş (i'tibar)ün ışıkları parıldadığında eriyip gidecektir. "Ey gözü olanlar, dikkatle bakıp düşünün." (Haşr, 2)

Nefste yer alan şeyler derinlikleri itibariyle farklıdırlar.

Daha önce önem vermemiz gereken değişimin, toplumun psikolojik planda gerçekleştirdiği değişim olduğunu söylemiştik. Madem ki toplumların değişim alanı psişik olacaktır şu halde insanın kendine özgü değişim planı olan psişik alanı dikkatle gözlemlememiz gerekmektedir. 'Psikolojik olan' derinlerde farklılaşır ve bu yüzden 'toplumsal olan' üzerindeki etkisi güç ve zaaf hallerinde değişir.

Bu bölümde psişik muhtevanın kökleşmesini etkileyen faktörleri, onların günlük hayattaki pratik uygulamalarını tekrar tekrar ortaya sürecek ve açıklamaya çalışacağız.

Konuya başka bir örneğe başvurarak yaklaşılabilir. İnsan bedeni kalbin, ciğerlerin, midenin ve guddelerin çalışması gibi, irade dışında

işleyen organlardan meydana gelmiştir. Eğer bu organların işleyişi iradi olsaydı bilinçli irade ve düşüncenin üstlendiği görev zorlaşır, insana, fikrî gelişmesiyle ilgili diğer alanlarda düşünmek için fırsat düşmezdi. Ancak, Allah —Subhanehü ve Teâlâ— çoğu organın işleyişini otomatikleştirmek suretiyle insanın yükünü hafifleterek, ona bir düşünme donanımı bağışlamıştır.

Psikolojik planda da nefsin otomatik biçimde işleyen bir yapıya sahip olduğunu düşünebiliriz. Birtakım fikirler nefste kökleşip yerleştiğinde, ayrıca fikir üretmeye gerek olmaksızın otomatik olarak fonksiyon icra ederler. Meselâ konuştuğumuzda ya da cümlelerle bazı şeyleri ifade ettiğimizde, bu eyleme hem bilinçli hem de otomotik bir işleyiş hakim olur. Kelimeleri devreye sokma işlemi herhangi bir fikrî çaba olmaksızın neredeyse otomatik biçimde cereyan eder ki, bu kelimelerin tümü (nefsin) derinliklerinde kökleşmiş sık sık kullanılan ve de farklılaşmış kelimelerdir.

Şu meselelerin ayrımına dikkatle varmak gerekir: Psikolojik yapıda bir bilinç bölgesi vardır; bir de bilincin tasarrufunu aşan ve nefste bilinçten bağımsızmışcasına işleyiş gösteren bir bölge vardır. Böyle bir ayırımın yanısıra, bu derin bölgeye etki eden faktörleri, kavram ve düşüncelerin derinlerde kökleşmesinde çocukluk döneminin etkisini dikkatle incelemek gerekmektedir. Halk kendi arasında çocuklukta edinilen bilginin taşa kazınmış gibi silinmez olduğunu söyler ve tabiî bu, çocukluk döneminin nasıl bir etki yaptığı değerlendirilmesine bağlı olarak söylenir. Tüm bunları dikkatle incelemek, önümüze psikolojik değişim konusunda yeni ufuklar açacaktır. İnsanoğlunun deneyimlerini değerlendirebilenler bu konuda başkalarından ayrıcalıklıdırlar. Ve tabiî Allah Resulü (s.a.v.) de. Kendileri bize düşüncenin derinlerde nasıl yerleşip bir meleke halini aldığını ve insan eylemlerinin toplum olaylarını nasıl doğurduğunu bir örnekle bildirmektedir:

Huzeyfe'nin Resul (s.a.v.)'den rivayet ettiğine göre, O şöyle demiştir: "Fitneler kalplere hasır çubuklar gibi tekrar tekrar arzolunurlar. Hangi kalbe bunlar tamamen içirilmiş olursa,o kalpte siyah bir leke hasıl olur.Bunları reddeden kalbe gelince, onda beyaz bir leke meydana gelir. Hatta iki kalbe işleyecek derecede beyazlaşır, bembeyaz cilâlı bir taş gibi olur. Bu takdirde semalar ve yer devam ettiği müddetçe ona hiç bir fitne zarar veremez."*

*Muslim, *Iman*, 231

İbn Cerir şöyle der: "Allah Resulü (s.a.v.) haber vermiştir ki, günahlar kalplerin üzerine peşpeşe gelirse, kilitler. Kilitleyince, o zaman Allah onları mühürler ve bağlar. Artık bu kalplere iman için bir yol bulunmaz; küfürden bir çıkış yolu da. Bu, Allah'ın "Allah onların kalplerini mühürledi" ayetinde geçen mühür ve bağdır. Hani şu dünya gözüyle görülen kaplar ve zarfların üstüne düğüm atılıp mühürlenir de, içindekine ancak mührü silip (ya da kazıyıp) düğümü çözmekle ulaşılır ya, aynı şekilde Allah'ın söz konusu ayette mühürlediğini belirttiği kalplere de O'nun vurduğu mührü silip bağı çözmesinden sonra ancak, iman ulaşır."[18]

Allah Resulü (s.a.v.)'nün hadisi aslında hayır ve şer, tüm durumlarla ilgili kökleşme hakkında örnek vermektedir. Ancak, bağlayıp mühürlemeyi yalnızca şer olan durumları, kalbe yerleşip kökleşen hata durumlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Hasır örneğinde olduğu gibi, hissedilmeyen ya da manevî olan meselelere hissedilir şeyleri örnek vermiştir. Dokuma esnasında bitki sapları nasıl ilmek ilmek örülüyorsa, nefsin örgütü de zaman esnasında kendisine çeşitli vesilelerle arız olan düşüncelerle fikir fikir örülerek tamamlanır ancak. Fitne ve kötülüğü kabul eden kalpte siyah benekler oluşur; bunu reddeden kalp ise beyaz kalır ve ona fitne zarar vermez. Bu hadis psişik karakterin kendi alanında nasıl kökleştiğini ve bu kökleşmenin nasıl nisyan (unutuş) tabakasına kadar indiğini konu etmiştir.

Fakat bu nisyan ve bu bilinçten uzaklaşmayla insan, derinlerde kökleşen şeylerin eylem ve davranışlarını etkilemesinden kurtulamaz. Aksine onların etkisi bilincin dışında bile olsa varlığını sürdürür.

Konunun tam burasında, nefste meydana gelen derinlerde yerleşmiş fikirlerin otomatik biçimde fonksiyon icra etmesi olayını insan bedenindeki bazı organların otomatik biçimde işleyişine benzetmek mümkün. Nefsin derinliklerine yerleşmiş fikirler (tıpkı kelimeler gibi) kendiliğinden bir fonksiyon icra ederler ve psikolojik olgu ve dürtülere otomatik olarak karşılık verirler. Nefste yerleşen her fikrin doğru (olumlu) olma şartı yoktur; yanlış (olumsuz) fikiler de yerleşibilir nefste. Hatta olumlu olanları çok daha azdır.

Derinlere yerleşmiş bu kavramları açıklığa kavuşturup bilinç düzeyine çıkarmak ve onlara uygulanması gereken değişim operasyonunu gerçekleştirmek insanın gücü dışında değildir. Zaten bu, Allah'ın insana yüklediği bir görevdir; ama birey olarak değil, bir kavim, bir toplum olarak...

İster bilinç planında olsun isterse de nefsin içerdiği gözlenebilen ve gözlenmeyen tüm bölgelerde unutulup kalmış bulunsun, 'nefste olan'ı değiştirmek insanın görevidir. Her ne zaman nefse ilişkin yasaları keşfederse değişimi gerçekleştirmeye o zaman güç yetirebilir. Bu yüzden psikolojik değişim yasalarını ortaya koyan bilimin tahsiline olan ihtiyaç zorunluluk halini almıştır.

Allah Resûlü (s.a.v.)'nün inancın kökleşmesinde çocukluğun önemini vurgulayan bir hadisi var: "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra babası onu yahudi yapar v.d." Fıtratın anlamını yukarıda açıklamıştık. Anne ve baba inancın kökleşmesinde önemli bir rol oynarlar. Çocuk bu inanca ait görenek, kavram ve değerleri yavaş yavaş emer. Anne baba ve toplumun kendisine ayrıca söz ile telkin etmediği bir çok şeyi çocuk iyi mi kötü mü bilmeden kendince keşfeder ve yalnızca emerek alır. Kendisine yapılan telkinler de ergen yaşlara geldiğinde davranışlarına iradesi dışında etkide bulunurlar. Özellikle düşünmenin kolay olmadığı ya da karar vermenin zor olduğu yahut da bir seçim yapmanın gerektiği müşkil anlarda... Ayrıca geçmişe, tarihine ait olaylar da belli yönelişler edinmesine etkide bulunan başlıca faktörlerdir. Bu durumda mührün ve mühür basmanın anlamı şu olur: Bilinçli düşünceye sakatlık ârız olduğunda ve bilinç kendi tasarrufuna hakim olmaya güç yetiremediğinde düğümlemmiş fikirler bağlarından koparak, adına duygu ve heyecan denen tepkilere dönüşürler: Duygular, derinlerde düğünlenmiş düşünceler; heyecanlar ise onların pratik sonuçlarıdır. Şunu bilmemiz gerekir ki, kişi bir davranışta bulunduğunda, bu davranışının kaynağı yalnızca bilinçli düşünce değildir; bu davranışta derinlerde unutulmuş fikirlerin de girdisi vardır. Ancak onlar yok edilemezler; aksine giderek daha köklü biçimde fonkisyonlarını yerine getirirler.

İbn Haldun, Arapça konuşma ve şiir söyleme melekesini kazanmaktan sözederken bu konuya dair bir şeye dikkat çekmektedir. Şöyle ki: "Kimin hafızası kıt olur ya da hiç bulunmazsa onun için şiir diye bir şey olmaz; olsa olsa düşük bir nazımdır (söylediği). Hafızasında (şiirden) bir şey olmayan kimsenin şiirden kaçması daha iyidir. Nazım için öngörülen minval üzere söz dizmek için dolu bir hafıza, keskin bir zekâ (gerek). Bu işi sık sık yapmakla meleke sağlamlaşır ve kökleşir.." İbn Haldun'un sözü bundan ibaret değil, devam edecek; nitekim şöyle demektedir: "Ezberlemenin şartının unutmak olduğu nicedir söylenir. Harflere ait dış biçimlerin hafızada imhası yoluyla olur bu. (Eğer unu-

tulmazlarsa, söylenecek yeni şeylerin) aynen kullanılmasına engel olurlar. Ama nefs bu dış biçimleri kendinde eritip öyle unutursa, onlardaki üslup nefse nakşolur ve sanki bir tezgâh gibi unutulan şeylerin benzerlerini zorunlu olarak dokur ve işler."[19]

İbn Haldun'un dediği şey, yalnızca şiire uygulanamaz. İnsanın meleke kazanmak istediği her ilim için geçerlidir.

Konuşma dilini öğrenmek ancak çocukluk çağında olur. Büyüdükten sonra zordur bu. Bu konu tümüyle psikolojik değişim yasalarına indirgenebilir. Nasıl tek dil bilenler, tek dil konuşursa aynı şekilde tek bir kültüre mensup olup, tek bir düşünce yöntemine sahip olanlar tek bir üslupla düşünürler. Zevk aldıkları, eğilim duydukları, kaçındıkları, değer verdikleri ve aldırmaları da bunun içine girer. Bireyler arasında varolan bireysel farklılıklar ümmet ve toplumlar arasında da vardır. Ne var ki farkılılıkların kaynağı fıtrat ve doğuştan getirilen yetenektir. Toplumlararası farklılıkların kaynağı ise bu yeteneklerden faydalanabilme nisbetidir. İlki verilmiş, ikincisi kazanılmıştır. Bu farklılıkların bozulması Allah Resûlü (s.a.v.)'nün 'kokuşmuş' olarak nitelediği taassubun kökleşmesine neden olur.

Bireylere doğuştan verilmiş olan fıtrat, zeka bakımından farklılık gösterir. Bireyler arasındaki bu fıtrî farklılık her yerde, her toplumda mevcuttur, hatta geri ya da üstün zekalı olmak bakımından kardeşler arasında bile. Fakat toplumlar fıtrat açısından böyle değildir. Aksine toplumalararası farklılıklar yalnızca sonradan edindikleri kültür miraslarına indirgenebilir; birbirlerinden bununla ayrılırlar. Her toplum için toplumsal mirası kaldırıp atmak ya da değiştirmek mümkündür. Bir toplum bireyleri köyde, şehirde ya da belirli bir toplum kesiminde yetişmeleri bakımından aralarında ayrılırlar; büyüme ve gelişme çağında edinilen kültür araçları bu farkları ne kadar azaltsa da bu böyledir. Her toplumda belirli oranda, doğuştan seçkin, orta ve alt kesimlere mensup bireyler vardır. Fakat bu bireysel farlılıkların ötesinde bir toplumun düzeyini yükselten şeyle aynıdır. Toplumlar arasında fıtrat bakımından fark bulunmaz; farklar ancak kazanılmış kültür bakımındandır. Değişimi kabul eden kültürdür; az ya da çok. Bu yüzden bir toplumun gelişmesi ileriye doğru olabileceği gibi, bir diğeri geriye doğru değişime uğrayabilir. Ya da bir toplumda bu iki değişim de eşzamanlı olarak gerçekleşebilir. Toplum bir yandan ileriye doğru giderken, öbür yanıyla geriye doğru değişebilir. Bunu bilmek, ilerleyen ve geri kalan şeylerin neler olduğunu bilmede yarar sağlar.

Bu konular İslâm dünyasında uygulamalı bir bilim haline gelmemiştir; her ne kadar bu konuda bir azınlığın görüşlerinden sözedilebilirse de bunların sayıları ümmet içinde "farz-ı kifaye" sınırına ulaşmış değildir henüz. Bu sayının hem bilim hem uygulama planında ümmet ihtiyacını karşılayacak sınıra ulaşması zorunludur; ta ki, değişim süresini minimum sınıra kadar kısaltmak mümkün olsun.

Ne var ki, bırakın bu bilgileri toplumsal yapıdaki psikolojik değişimin hizmetinde kullanmamızı, şimdiye dek teorik açıdan bile bir sıhhate ulaşmamış durumdayız. Ne de değişimin sağlanması ve metodolojik esaslar çerçevesinde seyrinin kontrol edilmesini üstlenen kurumların varlığı söz konusu... Bunlar olmaksızın derinliklerimize yerleşmiş bulunan belirli fikirler kaderciliğe ve insanın gücünü, enerjisini küçümsemeye dönüşecektir.

Psikoloji değişim sürecini, eğitim süreciyle birleştirince konuyu bizlere daha yakınlaştırmamız mümkün olur. Eğer toplumun eğitimiyle ümmet çocuklarının eğitimini üstlenecek kurumların hiçe sayılmasıyla her şahsın kendi çabasına bırakılırsa kargaşanın doğması kaçınılmaz olacaktır. Demek ki psikolojik değişimde kurumların işlevi önemli olmaktadır. Şimdiye dek bu bizde tesadüf esasına göre olmuş, bu tesadüflük bir türlü belirgin bir metodolojiye dönüşememiştir. Sonuçta, bizim dışımızdaki toplumlarda değişim yasalarına boyun eğerek atlatılmış problemler, bizde belirgin bir dengesizlik ve gelişim yavaşlamasına neden olmuştur. Bunun böyle olması, ümmetin henüz psikolojik değişim melekesi kazanmamış ve "farz-ı kifaye" sınırını tutturamamış olmasının yüzündendir. Toplumsal değişim melekesinin yetersiz oluşu -tıpkı konuşma ve şiir söyleme melekesinin noksanlığındaki durum gibi- psikolojik değişimin gerçekleşmesi için gerekli melekeyi elde etme imkânını engellemektedir. Bu ancak sözkonusu değişim melekesinin tam anlamıyla kullanılabilmesiyle mümkündür.

Geçmişlerin sünnetleri ve ümmetlerin tarih boyunca geçirdikleri ağır ya da hızlı değişimler konusunda düşünmektir ki, biz şimdiye kadar tarihi bu amaç ve temel üzere ele almadık; oysa Kur'an buna dikkatimizi çekip durmaktadır.

Sözünü etttiğimiz melekenin yok olması ümmet bünyesindeki çeşitli kesimler için genel bir problem teşkil etmektedir. Bu hastalık geneldir zira tek bir kesimin ya da belirli grupların hastalığı değil, toplumun hastalığıdır. Eğer bu görüş toplum(sal bilinç) için bir sermayeye

dönüşürse, bu toplumda yaşayan kimseler ne kadar farklı görüşlere sahip olurlarsa olsunlar ondan kâr edeceklerdir.

Bu, geri kalmış toplumlarda, birbirleri arasında görüş yakınlığı olanların ve tek bir amaç, tam bir ideoloji etrafında toplananların niye birbiriyle didiştiklerini açıklar. Buna karşılık değişebilme melekesini kendinde barındıran toplumda zıt görüşlere sahip olanlar arasında (bile) çekişme olmaz. Henüz değişim melekelerini kazanmamış toplumlarda ise aynı görüşlere sahip olsalar da insanlar birbirleriyle çekişirler. Geri kalmış ya da iyimser bir yaklaşımla "gelişmekte olan" diye isimlendirilen ülkelerdeki olgular, düşünebilenler için en güvenilir şahittir.

İbn Haldun değişim yasasını açıkça devletlerin ömürlerine bağlar. Gerçi yorumundan bu fikrinin zorunlu olduğu çıkıyor ama mesele hiç de böyle değildir. Özellikle insanın, biçimlenmesine elveren eğitim araçlarını elinde bulundurduğu durumlar için... İbn Haldun'un ifadelerinin net olmaması gibi bir özrü vardır. Bu durum o zamanki yerleşik adetlere bağlanabilir. Bir bakıma bu durum, bizim kendisine psikolojik sonuçlar dediğimiz şeye bir örnek teşkil etmektedir. "Şahıslar Gibi Devletlerin de Tabiî Ömürleri Vardır" başlığı altındaki fasılda İbn Haldun bireylerin ömürlerinden sözettikten sonra, devletlerin ömürlerini ele alır. Şöyle ki:

"Çoğunlukla bir devletin ömrü üç kuşağı geçmez. Bir kuşak bir şahsın ömrü kadardır ve bu da ortalama 40 yıldır. Bunun nedenine gelince; birinci kuşak bedevilik ve sert mizacın özelliklerini sürdürür...

İkinci kuşak da mülk ve lüks hayat nedeniyle bedevilikten hadariliğe geçer. Üçüncü kuşağa gelince, bir zamanlar sanki hiç öyle yaşamamış gibi bedevilik ve sertliği unutur. Sonunda evlad ü iyâl gibi devletin üstüne kalırlar... Görüldüğü gibi üç kuşak vardır. Devletin ihtiyarlayıp gerilemesi bu üç kuşak süresinde meydana gelir.

Bu yüzden dördüncü kuşakta haseb çöküntüye uğrar. Buna mecd ve hasebin dört kuşak boyunca varlığını sürdürdüğü söylenirken değinilmişti. Sonra bu konuda tabii, yeterli ve daha önceki öncüllere dayanan deliller öne sürmüştük. Bu yüzden dikkatle düşün! Eğer insaf sahibiysen bu suretle gerçekten yüz çevirmezsin

Bu üç kuşağın ömrü daha önce geçtiği üzere 120 senedir. Devletler çoğunlukla bu ömrü aşmazlar. Üç aşağı beş yukarı böyledir ancak, devlete içerden ya da dışardan talip olanların bulunmaması halinde bu böyledir. Talip bulunmayınca kendiliğinden gelen ihtiyarlık her yanda

belirtilerini göstermeye başlar. Eğer içerden ya da dışardan devlete bir talip çıkarsa, devlet bir savunucu bulamaz. "Ecelleri gelince ne bir an geriye bırakılırlar, ne de bir an önceye alınırlar." (Nahl, 61)[20]

İbn Haldun bu konuyu uzatmıştır. Bunun nedeni her ne ise konu sonuç olarak psikolojik değişime indirgenebilir. Nitekim bunu açıklamıştır: "İhtiyarlık devlet için tabi olunca, meydana gelmesi, tabiî olayların meydana gelmesi mesabesinde olacaktır. Tıpkı hayvanî (animal) mizaçta ihtiyarlığın oluşması gibi. Siyasette uyanık devlet adamlarından birçoğu buna dikkat ederler ve bunun telafisine kalkışırlar... Bunun aslında kendilerinden öncekilerin kusurlarından ve gafletinden meydana geldiğini sanırlar. Oysa durum hiç de böyle değildir. Çünkü ihtiyarlık devlete ait tabiî işlerdendir ve adetler bunun giderilmesi yolundaki çabalara engel teşkil eder. "Bunun diğer meseleler için de doğru olduğunu açıklamıştık. Fakat nedenlerin bilinip, bu nedenler üstüne egemenlik sağlandı mı oluşması önlenebilir. Tabii kalplere mühür vurulmamışsa henüz. Meseleyi bu bağlama oturtan şey, İbn Haldun'un onu adetlere nisbet etmesidir. Adetler, değişimi bazan doğal bazan da yapay olarak kabul ederler. İşte İbn Haldun'un yorumuna kesinlik kazandıracakken , kendisine gizli kalan şey budur.

İbn Haldun adetler konusunda şunları sölüyor: "Adetler devlet tabiatının ikinci bir düzeyidir. Şüphesiz saray halkından bir kuşak öncesinin ipek ve diba giydiğini, silah ve bineklerini altınla kapladığını, toplantı ve namazlarda insanlarla arasına perde çektiğini gören bir şehzade için selefine muhalefet ederek, kaba saba bir kılıkla dolaşmak, insanlarla içli dışlı olmak mümkün olmaz. Çünkü adetler onu engeller, bunları yaptığında ayıplanır. Bunu yapması halinde, 'adetlerin dışına def'aten çıktı' diye kendisine cinnet ve vesvese atfedilir. Ve saltanatının sonucundan korkulur. Nebilerin adetleri inkârı ve onlara aykırı davranmaları olayına bakın! İlahi destek ve semavi yardım olmasaydı ne olurdu?

Bazan olur, devletin son demlerinde (geçici bir güçlülük meydana gelebilir. Buna bakıp da ihtiyarlığın devletten kalkıtığına hükmedilebilir.) devletin fitili son bir kez parlayabilir. Tıpkı sönmeye yüz tutmuş fitilin son bir kez parlamasıyla yanmaya devam edeceğine vehmedilmesi gibi.

Buna dikkat edin. Allah'ın sır ve hikmetinden gafil olmayın. Ki Allah bu sırrın varlığını 'Her ecel için bir yazı vardır.' (Ra'd, 38) ayetinde sürekli kılmıştır." [21]

İbn Haldun'un dediğine göre adetler (devlete ait) tabiatın varacağı sonucu gidermeye engel olurlar. Düşünürümüz onlara ikinci tabiat gözüyle bakmaktadır. Öyle ki onların dışına çıkan cinnet ve vesveseyle itham edilmektedir. Adetlerle ilgili olarak da altın kaplamayı, diba giymeyi... örnek göstermektedir. Peki, ya düşünüş biçimleri, evrene, hayata ve topluma bakış tarzları için ne düşünürsünüz? Bu tarz ve biçimler de adet haline gelmektedirler. Bunların farkına varmak daha zor, daha ince bir iştir ve kapsamları daha geniştir. İslâm düşüncesinin başına gelen de budur; asırlar boyu donuklaşmış, bu durumuyla kuşaktan kuşağa tevarüs edilmiş ve adet haline gelmiş olan bu düşünce biçimlerinden dışarı çıkan herkes dinden çıkmış olmakla itham edilmiştir.

İbn Haldun ömrünü üç kuşak olarak takdir ettiği devlet hakkında örnekler vermektedir. Haseb ve asalet üstüne de aynı şekilde... Peki bünyesinde sıra sıra devletler içeren evrensel bir dine bu bakış açısından bakma konusunda ne düşünürsünüz? Ki bu bakış açısı adetlerin eseridir. Adaletlerin ve uzun zamanlar boyu insanlar farkında olmaksızın meydana gelen değişimin; onlarca kuşağın tevarüs ettiği, çoğu değişikliğe uğramış olguların eseri...

İbn Haldun "Üçüncü kuşak sertlik ve bedevilik dönemini sanki hiç yaşamamış gibi unutur..." diyordu. Hayata açılmış düşünüş biçimlerinin unutulmasına ne buyuruyursunuz? Bir müctehid Ömer ibn'ül-Hatab'ın içtihadları gibi içtihad etmeye kalksaydı buna güç yetiremezdi ve bu, ne zamanın içtihada ihtiyaç duymamasından ne de ictihadı gerektiren şeylerin meydana gelmediğinden olurdu.

Bu ağır (ve derinden seyreden) değişim, oluşmasındaki özellik gereği insanlara gizli kalır. Bu yüzden insanlar sanır ki değişen bir şey yok. Fakat değişimin sonuçlarını görünce şaşkınlık içinde kalakalırlar. Üstelik bunun yorumunu da kavrayamazlar.

Bu konuda Müslümanın karşı karşıya bulunduğu problemlerin en büyüklerinden biri, insanların (Müslümanların) kendilerini düşünüş biçimleri itibariyle hâlâ sahabe döneminde yaşayanlar gibi olduklarını vehmetmeleridir. Bunlar külde ateş, cansız varlıkta (kendilerinde) hareket görmeye çalışıyorlar. Düşünce ve görüşte nelerin değiştiğini ayırt edemiyorlar ve kendilerini bilinçsizce onlarla kıyaslıyorlar. Bu, toplumlara isabet eden hastalıkların görülmesini önleyen büyük bir musibet, zorlu bir engeldir.

Şimdi konuyu ayrıntılarıyla ele alacak değiliz yalnızca işaret etmekle yetineceğiz. İbn Haldun konuya şöyle değinmişti: "Günlerin geçmesi ve asırların değişmesiyle kuşak ve ümmetlerin durum değiştirdiğine dikkat edilmemesi tarih konusundaki gizli yanlışlardandır. Son derece gizli bir hastalıktır bu. Çünkü ancak uzun çağlar süresince meydana gelir. Yaratılışta ayrıcalıklı bazı kimseler dışında hemen hemen hiç kimse bunun farkına varamaz. Zira dünyanın halleri, toplumların adetleri ve itikadları tek bir süreç ve bir doğrusal yol üzere devam etmez. Günlerin ve dönemlerin ardarda gelişi ve bir halden diğerlerine geçişi sözkonusudur. Bu, şahıslar, vakitler ve kentler için de böyledir; ülkeler, bölgeler ve dönemler için de böyle... 'Bu Allah'ın kulları arasında yürürlükte olan sünnetidir.' (Gafir, 85)"[22]

Bu, Allah Resûlü (s.a.v.)'nün ilmin ortadan kalktığı zamanlarla ilgili hadisinin açıklamasıdır. Sahabe Allah Resulü (s.a.v.) nün ilmin ortadan kalkacağı yolundaki hadisini anlamamıştı. İlim nasıl ortadan kalkardı (!)? Aynı şekilde nasıl olup da kendilerine yırtıcı hayvanların saldırdığı bir av olacaklardı, bunu da kavrayamamışlardı*. Zaten biz de bugün ilmin nasıl tahsil edildiğini, tatlı bir av olmaktan nasıl kurtulacağımızı bilmemekteyiz.

"Üzerlerine yırtıcı hayvanların saldırdığı av" hadisinde verilen "bütün ulusların İslâm alemine saldıracağı" haberine zihinlerinde sebep arayan sahabe, bunun sayı azlığı nedeniyle olabileceğini düşünmüş ve sormuştu: "O gün azlığımızdan dolayı mı saldıracaklar?" Bunun üzerine Resûl (s.a.v.) : "Hayır, bilâkis çoksunuz ama selin üzerindeki köpük gibisiniz" diyerek sebebi sayı azlığına değil, insanları selin üzerindeki köpükler haline getiren başka bir şeye bağlamıştı. Demek ki Allah Resulü (s.a.v.) geleceği yasaların ardından görüyordu ve sahabenin hepsi onun gibi değildi. Toplum problemine böyle Allah Resulü (s.a.v.) nün baktığı gibi bakan yasalara dayalı hiçbir tarihi sosyolojik görüş yoktur. Malik b. Nebi'nin dediği gibi Allah Resulü, işin belli bir düzen ve yasalar çerçevesinde meydana geldiği esasına dayanarak tarihi, daha olmadan önce okuyor ve olacağa göre tedbir alıyordu.

Yasalara dayalı olan bu görüş Müslüman gençliğin muhtaç olduğu görüştür. Bu görüşün net biçimde ortaya konamaması yüzünden birbirinden farklı meseleler tek bir ölçeğe vurulmakta, buna karşılık benzer

*Bkz. Ebu Davud, *Kitabü'l-Melahim*, 5

meseleler biribirinden uzaklaşmaktadır. Kişi bu yüzden şaşkınlığa düşmektedir. Bu durum bizi bir sahabilere benzetiyor, bir cahillere. Bizi diğerlerinden ayıran farklı ögeler anlaşılamıyor.

Malik b. Nebi, uygar dönemin (hadâra), bu dönemin öncesi ve sonrasının insanından sözederken buna değinmiştir. Ona göre uygarlık dönemi sonrası insanın problemi diğerlerinden daha karmaşıktır.

Bunun önemi İbn Haldun da "Değişimin farkına varmamak çok gizli bir hastalıktır. Birkaç seçkin kişi dışında hemen kimse bunun farkına varmaz" mealindeki sözleriyle vurgulamıştı. (Ne var ki bu ifade bizim içinde bulunduğumuz problemi çözemeyeceğimize hükmetmektedir zımnen).

Doğrusu ben bu meselelerin gizli kalmasından ve bir açıklığa kavuşmasından dolayı şiddetli bir endişe içinde hissediyorum kendimi. Bu meseleler ortaklaşa kavranan fikri emtia haline gelemediler hâlâ ve bu gizlilik, kendisini kuşatan muğlaklık yüzünden ıslahı ileri noktalara götürme hareketine taş koymaktadırlar. Psikolojik değişim haritası üstüne tasarruf edemeyişimiz; değişitirmemiz, ortadan kaldırmamız ve ilişkide bulunmamız gereken şeyler yüzünden amaçsız ve plansızca yol almakta devam ediyoruz. İlerleyişimizi köstekleyen düşenceleri saklı tutuyoruz da bizim için zorunlu fikirleri kaldırıp atıyor, gözardı ediyoruz. Bunun gibi psikolojik değişimin bilgisinden de haberimiz yok. Dahası, değiştirmemiz gereken şeyleri bize açıkça gösteren tarihi derslerden de yüz çevirmişiz. Bu yüzden şimdiki aşamada iki bilime ihtiyacımız var: Psikolojik değişimin bilimi ve neyi değiştirip neyi saklı tutacağımızı ayırdetmemize yarayan bir diğer bilim. Bunlar Müslümanların hareket seyrini ağırlaştıran, kendileriyle, mazinin ışığında geleceğe bakışları arasında çakılı kelepçe ve ağırlıkları yüzünden bu haraketi zora koşan eksikliklerdir. Şaşkınlık muğlaklığın bir sonucudur ve şu içinde bulunduğu günlerde geçtiğimiz geçidin ta kendisidir. İnsanın yararları somut bir harekete girişmesi, her problemin bir çözüm yolunun bulunduğuna inanması şartına bağlıdır. Müslümanlara gelince, onlar için bulundukları durumu değiştirmek için harekete geçme imkânı yok. Zira problemlerinin kanun ve sünnetlere boyun eğdiği kanısını taşımıyorlar.

*Mâ bi'l-enfüs (nefislerde bulunan şeyler) karşılığında kullanıldığı unutulmamalı. Yalnızca psikoloji bilimiyle ilgisi içinde düşünülürse anlam çok daralır. (Çev.)

Bilinçlerinde saklı tuttukları şey şu: Problem "Mehdi" gelmeksizin çözülmez —yahut — zamanın sonu geldi; bu yüzden problem çözülmeden kalacaktır ve hatta giderek karmaşıklaşacaktır.

Belki sevgili okurlardan kimi bu nitelemeden alınıp sıkıldılar, belki de anlayışlarını küçümsediğimi sandılar da Mehdî beklemekten yahut zamanın sonunun geldiği görüşünde olmaktan kendilerini tenzih edip bunun halkın inancı olduğunu ileri sürdüler. Fakat bu sevgili topluluğun hatası, bizzat halk (âvâm) dedikleri kimselerin psikolojik değişimiyle ilgili. (Bundan geçsinler) ki, âvâmın düzeyini tutup, çabalarının boşuna ve saçma olmadığının ayrımında olan kimseler düzeyine çıkarsınlar.

Psikolojik değişimin bilgisi yanında, nitelik ve nicelik olarak neyi değiştirmemiz gerektiğinin bilgisine sahip olmayışımız yüzünden kendimizi Mehdînazariyesinden tenzih etsek de, fiilen Mehdî beklemeyi sürdürmekteyiz. Böyle saptırılmış bir Mehdî inancı olumsuz durumlara yol açmaktadır.

Nefste yerleşen şeyin, derinliğine nisbetle farklılaşması konusunu hâlâ sürdürüyoruz. Şimdi bu konunun bir diğer yanını psikolojik açıdan kısaca ele almak istiyoruz. Düşünme psikolojik bir fonksiyondur. Fakat psikolojik yapıda kökleşen öyle düşünceler vardır ki sahibi onların farkında bile olmaz. İnsanın düşünceleri her an için el altında değildir. Ama yine de bu unutulmuş düşüncelerin —daha önce de işaret ettiğimiz gibi— insan davranışlarını yönlendirmede girdileri vardır.

Burada, düşüncenin insan nefsine girişinden itibaren belli aşamalardan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu, düşüncenin nefse ulaşmasından derinlere gömülüp kökleşmesine kadar sürer. Düşüncenin kendisi değişmez; değişen, onun nefse gömüldüğü derinliğin miktarıdır. Sonuçları itibariyle onların olaylarda yansıdığı miktardır aynı zamanda. Dört başı mamur bir benzetme olmasa da düşünceyi insana benzetebiliriz. İnsan da aşama aşamadır. Önce cenindir, sonra çocuk olur, sonra genç, sonra erişkin.

Her aşamada bir isim alır, fakat asılda aynı kalır. Bunun gibi düşünce de nazariye ve zan aşamasından idrak, ilim aşamasına, oradan da davranış ve karakter (hulk) aşamasına geçer.

Kuşkusuz ki, düşünce nefste derinleştiği zaman ahlâk için bir kaynak (masdar) teşkil eder. Ahlâk (hulk) dediğimiz şey, nefsteki sabit köklü ve derinleşmiş fikirlerden kaynaklanan davranışlardan başka bir şey değildir.

Düşüncenin telkin edilebilir nitelikte olduğunu kabul etmek gerek. Bu sebeplerdir ki, fikirler bilincin süzgecinden geçmeksizin ahlaka kaynaklık ederler. Tıpkı çocuklar ve âvâmda olduğu gibi. Bunun nasıl ve hangi nedenlerle meydana geldiği bir kez açık seçik bir esas üzerinde anlaşıldı mı, böyle bir anlayışın ahlakı koruması ve hatta ilim aracılığı ile onu inşa etmesi mümkün olur. Çünkü ahlak (hulk) dediğimiz şey görünen davranışlardır. Onların gerisinde insan nefsinde kökleşmiş dürtülerin olması mümkündür. Onların kâh farkına varırız, kâh varmayız. Biz farkına varıp da onları belirleyemedikçe, onlar bir ilme konu olamayacaklardır. Ahlakın ilme bağımlı olmadığını ve ilmin ahlâk üzerinde bir etkisi bulunmadığını sananların, bırakın yeniden inşa etmeyi, mevcut ahlâki yapıyı koruma imkânından haberdar olmaları düşünülemez. Zira onların ilim ile ahlâk arasındaki ilişkiden haberleri yoktur.

İnsanda düşünce —başlangıcı itibariyle— cisimlerin yere düşmesinin gözlenmesi ardında oluşan düşünceye benzer şekilde meydana gelir. Cisimlerin düşmesi bir fenomen olarak tüm insanlarca algılanır, ancak birçoğunun hatırından bu olgu üstüne düşünmek geçmez. Kaldı ki bu onlara garip gelir. Zira bu düşüncenin aslı (kökü) her bireyin kendinde bulunmaktadır. Gelgelelim cisimlerin düşmesi hakkında bir fizik bilgini sıradan kimselerden farklı düşünecektir. Bilgin, meseleyi zaman, mekân, hız, kütle ve etki gibi ögeleri hesaba katarak görecek, düşme ve patlamanın şiddetini hesaplayabilecek ve bu hesabı temel alarak köprüler,uçaklar ve bombalar yapmak gibi müthiş şeyleri başarabilecektir. Cisimlerin düşmesi, her bireyin asıl itibariyle düşme fikrine sahip bulunması, düşme olayının fiziksel incelikleri ve yasaları konusunda farklı farklı düşünmeleri ve önceden bütünsel (total) bir bilgi şeklinde varolan ahlâk düşüncesi için de düşünmek mümkündür. Her insan ahlâk kelimesini işitir ve kullanır. Fakat ahlâkın oluşumuyla ilgili yasa ve süreçlerin, ahlâkî değerlerin keşfi bilginin kârıdır. —Hadfield "*Ahlakın Psikolojik Analizi*" adlı kitabında, bunu yapmıştır.— Bir bilginin ahlâk yasalarını bilmesiyle, sıradan insanın bu konudaki bilgisi kıyas bile kabul etmez. Bu sıradan insanın sağlam bir ahlaka sahip olmadığı anlamına gelmez. Demek istenen bu değil, yalnızca sıradan insanın, ahlâkı, ilmin himayesiyle koruyamıyacağıdır. Bunu yapamaz. İki kişi arasında bilgi farkının olması doğaldır ama bu iki bilgi türü arasında bir benzeşim bulmak mümkün değildir. Ötesi, bilgin kimsenin sözkonusu yasaları emir altına almak konusunda geleceğe matuf olarak beslediği emel

başkalarının pek öyle ulaşamayacağı bir şeydir. İnsanların çoğu "De ki, o kendi nefsinizden (geliyor)" (Al-i İmran, 165) ayetinde ifadesini bulan fikre asıl itibariyle sahiptirler. Fakat bu kavrayış yeterince açık seçik olmadığı gibi, gereğince kökleşmemiştir ve bu yüzden onların davranışları üzerine bir etkide bulunmaz.

"Peki, Allah Resulü (s.a.v.) bunun böyle olacağını biliyor muydu?" biçiminde ortaya sürülebilecek bir şüpheyi ortadan kaldırmak üzere Ziyyad b. Lebid'in hadisini yeniden hatırlıyoruz burada. Söz konusu hadis üzerinde düşünüldüğünde bu sorunun cevabı "Av" hadisinde olduğu gibi olacaktır. Sahabeden herkesin bu konuda aynı düzeyde olmadığı kuşkusuzdur. Sünnetler kaybolduğu (ya da İslâm camiasına ait toplumsal yasalar yürürlükten kalkıp başka bir toplum biçimine ait yasaların işlerlik kazandığı) yâhut kendilerine ilim verilmiş olanların kendi ilmi bilgisi, yerini âmiyâne bilgiye bıraktığı içindir ki, hilâfet zalim va zorba bir sultanlığa dönüşmüştür. Nitekim Allah Resulü (s.a.v.) nün dediği de budur: "Bu, ilmin ortadan kalkacağı zamanlarda olacaktır."* Hadisin içerdiği bu ilke zorunludur ve araştırmanın geneli içinde düşünülmesi faydalı olacaktır. Bu yüzden yeri geldikçe, araştırma boyunca bu hadise işaret etmeyi bir zorunluluk olarak görmekteyim.

Bu bölüme son vermeden evvel, İbn Ḫaldun'un adetlerle ilgili daha önce geçen sözlerine işaret etmek istiyorum. Adetlerin insanın hükümranlığı altında olmadığına vehmedilir. Gerçekteyse bu adetler ortaya çıkar ve ardından insan ve toplum hayatıyla ilgili yasa ve kurallara uygun bir fonksiyon icra ederler. İnsan adetlere hükmedilebileceğini bilirse onlara pekalâ dilediğince tasarruf edebilir.

Adetler konusu insana isabet eden ihtiyarlık konusu gibi değildir. Allah Resûlü(s.a.v.'nün "ilacı yoktur" dediği ihtiyarlık insanın ihtiyarlığıdır. Zira toplumların ihtiyarlamasına çare vardır ve meydana geldikten sona tedavisi mümkündür. Hata olmadan önce önlenmesi de mümkündür. Yeter ki insan, düşüncenin derinleşip kökleşme yasalarını, değişimin yasalarını egemenliği altına alsın... Psikolojik değişim bu kitapta açıkladığımız üzere insanın önemli bir görevidir zaten.

Dikkati çekmek istediğimiz diğer nokta ilmin Kur'an'daki yüce makamıdır. Bu bölümün başlığını "*Nefste Yer Alan Şeyler Derinlikleri İtibariyle Farklıdır*" koyarken şu ayet-i kerimeden hareket ettik:

*Bkz. İbn Mâce, *Fiten*, Hadis no. 4048

"Onu Allah ve ilimde derinleşenler dışında kimse bilmez..." (Al-i İmran, 7)

İlimde derinleşme özgün karaktere sahip bir tür marifet, yahut ilme özgü bir niteliktir. Onunla insana, ilimde ve derinleşmeyen insanı kolay erişemeyeceği bir güç bağışlanır. İlmin artmaya ve derinleşmeye uygun bir yapıda olduğunu anladık mı bir kez, ilimden korkumuz kalmayacak, Müslümanların kafalarını işgal eden "ilmin gerçeği anlamada bir fonksiyonu yoktur" düşüncesi ortadan kalkacaktır. İlim, ahlâk ve kültür üstüne düşünülenler farklı farklıdır. Bunun nedeni ilmi derinlik ve yetkinlikteki farklılıktır. Mevcut karışıklık asıl itibariyle ilmin yalnızca bir aşamadan alınan tavırdan kaynaklanmaktadır. İlmi, "Allah'ın kendisini bir ilim üzere saptırdığı" (Casiye, 23) kimse gibi tahsil edenler, ilimle uzlaşmaya varamazlar. Ne var ki, "Bir ilim üzere sapıtmak", ilme ait bir eksiklikten değil, ilimde yeterince derinleşememekten dolayıdır. Ya da ilmini artırması ve ilminde derinleşmesi gereken ilim sahibine ait eksikliktendir bu:

"De ki; Rabbim, ilmimi arttır." (Tah,114)

Müslümanlar, imanı, İslâmı, imanın söz ve fiili olup olmadığını araştırıyorlar ya, bu araştırma gerçekte bilginin davranışla ilişkisi problemine indirgenebilir. Bu ilimde derinleşmesinin derecelerine göre değişir:

"De ki; iman etmediniz ve fakat 'İslâm olduk' deyiniz. İman henüz kalplerinize yerleşmedi." (Hucurat, 14)

İlmin miktar ve derinlik derecesindeki farklılığı gözardı edenler sonuçta bunu zâhirî ilm/bâtınî ilim yahut âdi ilim/ledünnî ilim ayrımlarıyla açıklamaya yöneliyorlar. Oysa bu daha çok ilimde derinleşmenin eksikliği ya da fazlalığıyla ilgilidir.

"De ki; Rabbim, ilmimi arttır."

[16]*Hel li'l-insani min müstakbel,* sh. 33. (Has Man a Future, adlı bu kitap Türkçede Bilgi Yayınları arasından çıktı. Russel'ın verdiği örnek bu çevirinin 56. sayfasında geçer Bkz. Bertrand Russel, *İnsanlığın Yarını*, Çev., A. Göktürk, 1972, Ankara)

[17]7. Cilt, sh. 770, yıl 1962

[18]İbn'ül-Kesir, Bakara suresi 7. ayetinin tefsiri

[19]*Mukaddime,* sh. 307.

[20]*Mukaddime*, sh. 148. Darü't-Tahrir baskısı, Kahire, 1966

[21]*Mukaddime*, sh. 251.

[22]*Mukaddime* ,sh. 34.

Yasa fikrinin Müslümanlar nezdinde işlerlik kazanabilmesi için, değişime ilişkin bütün yasa ve örneklemelerin Kur'an-ı Kerim'e da yanması gerekir.

Psikolojik değişim problemi, özellikle bu problemle ilgili yasa ve uygulamalar Müslümanlara ait meseleler olduğuna göre, değişim problemini ele alan kimsenin gözönünde bulundurması gereken acil ihtiyaç, fikirler ve uygulamaların Kur'an-ı Kerim ve Peygamberin sünneti ile zorunlu bağlantısını bir an bile hatırdan çıkarmamanın yanısıra, selef-i salihinin siretini mümkün olduğunca hatırda tutmaktır. Dahası konuyu bu kaynaklara sağlam biçimde bağlamada ustalaşmak toplumsal yasaların Kur'an ayetleri, sahih hadisler ve selefin uygulamalarıyla her türden ilişkisini belirlemekten erinmemek gerekmektedir. Değerlendirebilenler için bu kaynaklarda onlara dayanak olacak bol malzeme vardı. Gelgelelim ıslah peşinde koşanlar bu kaynaklara karşı giderek artan ihtiyacın farkında değildirler. Çağdaş İslâm dünyasındaki yazarın dikkatini buna çeken, oryantalisttir.

Bu bağlantıyı zorunlu kılan şey —özellikle ilk aşamada— Müslümanların şimdi içinde bulunduğu psikolojik durumdur ki bu durum kendileriyle, Allah'ın yarattıkları üstündeki yasasından anladıkları şey

arasında değişip durmadadır. Farkında olunsun ya da olunmasın eğer Ku'an ve Sünnet temel alınmaz ya da izlenmezse bu konuda zihni karışıklığın oluşması kaçınılmaz olacaktır.

Değişim yasalarını Müslümanlar için yararsız hale getiren şey, bu meseleleri problem edinenlerin —her ne kadar bunlardan biri bu satırların yazarıysa da— söz konusu yasaların işlerliğini Kur'an ve Sünnet'e bağlamaya güç yetirememeleridir. Bu, ya onların Kitap ve Sünnet'i bilmeyişinden yahut da bu yasaların ne Kur'an ve ne de Sünnet tarafından geçerli sayılmadığı biçimindeki kanaatleri yüzünden böyledir. Fakat ne oluyor bize ve bu durumda olanlara! Kitap ve Sünnetle; uzun çağlar boyunca kuşaktan kuşağa devredilen o imanî coşkuyla hemhal olanlardan ne haber! Asıl problemle çatışan başka meseleleri var demek ki; toplumların değişmesi onları ilgilendirmiyor bile... Bu, yapısında bir değişimin oluşmadığı toplumsal çevrelerinin farkında olmamaları yüzünden değil, şimdiye dek değişim denen şeyin psikolojik ve sosyolojik yasalarla bağlantısını bir türlü anlayamamaları yüzünden böyle. Kuşkusuz bu yasaların kavranması değiştirme gücüne ulaştıracaktır. İster mevcut değişimi durdurma, ister yavaşlatma, isterse de mevcut gidişi istenen yönde değiştirme gücüne... Bu yüzden bunları araştırma yolunda sarfedilecek çaba onlara hiçbir şey kaybettirmeyeceği gibi, bu araştırmaların Kur'an ve Sünnet açısından kazandıkları yöntem ve bağlam konusunda da bir fikir sahibi olacaklardır. Kur'an'ın vurguladığı ve o yüzden kitapların indirilip elçilerin gönderildiği en önemli şey toplumların değişmesidir. Bu yüzden Kur'an ısrarla, öncekilerin gözardı ettiği yasalara bakılması gerektiği üzerinde durur. O yasalar ki toplumlar onların temel planı üzerinde yükselmekte ve çökmektedirler; Allah o yasalar uyarınca ödüllendirmekte ya da cezalandırmaktadır insanları. İnsanoğluna düşen bu yasaları kavramaya çalışmaktır. Ta ki Allah rahmetine ulaşsınlar, öcünden uzak olsunlar. İşte bunun için Allah Teala şöyle buyurur: "Yok, yine dönerlerse evvelkilere (uygulanan) yasa gerçekleşecektir." (Enfal, 38). Yani yanlış tasavvur ve inançlarından kaynaklanan bozuk eylemlerine dönerlerse onlara da evvelkilere uygulanan yasanın benzeri uygulanacaktır.

Allah Teala yine buyuruyor: "Senden önce de evvelkiler içinden peygamberler göndermiştik. Onlara hiç bir peygamber gelmedi ki, onunla alay etmemiş olsunlar. İşte mücrimlerin kalplerine alaylarını böyle geçiririz. Evvelkilere de aynı yasa uygulanmışken Kur'an'a inan-

mazlar. Onlara gökten bir kapı açmış olsaydık da oradan çıksalardı şöyle diyeceklerdi: "Gözlerimiz bağlandı, hatta biz büyülenmiş bir topluluğuz." (Hicr, 10-11-12)

Bu ayetlerde Allah Teala böyle bir topluluğun içinde barınan düşüncelerin nasıl köklü (rasih), sabit ve donuk olduğunu, görüşlerinin nasıl çok sınırlı kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu sınır kendileriyle üzerinde yürüdüklerinden daha iyi bir hayat yolu bulma ihtimali arasında değişmektedir.

Delilden, kılavuzdan ve aydınlatıcı bir kitaptan yoksun olan böylesi görüşteki donukluk o kadar kesif, o kadar ışık geçirmez olur ki, bu görüşe sahip olanlar insanoğlunun başından geçen durumlar ya da evvelkilere uygulanan yasalara karşı duyarsızlaşırlar.

Ve eğer onlar evvelkilerin durumlarını, başlarına geleni, içlerinde barınan düşünceleri ve bu düşüncelerin zamanla nasıl etkilerde bulunduğunu bilselerdi, donuklukları biraz daha azalır, kesin bilginin sınırına ulaşmalarını engelleyen gururları biraz daha kırılır ve peygamberlerin getirdiği şeyi düşünebilecek gücü daha çok bulurlardı kendilerinde. Fakat üzerleride kat kat katmerleşen cehalet, amaçla araç, düşünceyle eylem konusunda içinde bulundukları durumdan daha iyisinin varolabileceğini görmelerine engel olmaktadır.

Geçmişlere uygulanan yasalar (veya onların izlediği yollar) insanoğlunun fikrî destek sağlaması ve aynı hataları bir kere daha işlemekten uzak bulundurması bakımından Kur'an yönteminden önemli bir yer tutarlar. İnsanoğlunun geçmişte edindiği derin tecrübelerin tümü ve onun yeryüzünün her yanına dağılmış bulunması ibret almak isteyen her insan için yeterli mirastır. Geçmiştekilerin, yanlışlarından ötürü başlarına geleni düşünmeyenler, cehaletlerinin bedelini dünya hayatında toplumsal olarak, ahirette de nefs hüsranı olarak öderler. İşte o zaman şöyle derler: "Eğer dinleyip düşünseydik cehennem ashabından olmazdık." (Mülk, 10)

"Evvelkiler hakkında da aynı yasa uygulanmışken Kur'an'a inanmazlar..." ayetinde geçen "evvelkilere uygulanan yasa" yalnızca evvelkilere özgü değildir; ayın zamanda, bu ayetlerin indirilişinden de sonra gelip bizden önce yaşamış olanların tümünü kapsadığı gibi, bizi de içine alır. Bir gün biz de bizden sorakiler için, kendilerine aynı yasanın uygulandığı "evvelkiler" olacağız.

İnsanoğlunun önünde, gideceği yolu belirlerken belli bir bakış açısıyla değerlendirip ders çıkardığı olay örnekleri ve karşılaştırma modelleri birikmektedir. Kur'an'ın indirilişinden sonra dünyanın her yerinde çağlar boyu gelişen olaylar —bu olaylar ister Müslüman, ister kitaplı, isterse de putperest toplumlarda meydan gelmiş— olsun söz konusu bakışaçısının yasaları çerçevesine girerler sonuç olarak. Bu yasaları ve sosyolojik olanla psikolojik olan arasındaki ilişkiyi kavramaktır ki Wells'e şunları söyletmiştir:

"Şüphesiz dünya savaşının musibetleri, insanlara çöken felaket ve inen azap, taşıdıkları yanlış düşüncelere uygun bir karşılık olmuştur." [23]

Kur'an-ı Kerim Medine'deki İslâmî toplumu niteler ve öncekilere uygulanan yasalardan sözederken şunları söyler: "İki yüzlüler, kalplerinde fesat bulunanlar, şehirde bozguncu haberler yayanlar, eğer bundan vazgeçemezlerse andolsun ki seni onlarla mücadeleye davet ederiz; sonra çevrende az bir zamandan fazla kalamazlar. Lanetlenmiş olarak nerede bulunursa yakalanır ve hem de öldürülürler. Allah'ın geçmişlere uyguladığı yasası budur. Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın." (Ahzab, 60-62)

Hilekârlara, kalpleri tatmin olmamışlara ve toplum içinde hezimet psikolojisini yayanlara karşı egemen olabilen bir toplum, süreklilik gücünü elinde bulunduruyor demektir. "Çevrende az bir zamandan fazla kalamazlar" yani kovulmuştur onlar ve asla mevcut gidişi durdurma imkânı bulmayacaklardır, bozgunculuklarının hiç bir etkisi olamayacaktır... Aksine toplumdan dışlanacaklar, uzaklara sürüleceklerdir.

Toplumdaki çatışma da belli yasalarla ilgilidir. Bu yasalara uymayan çatışmaya düşer. Bu nedenle, Medine'deki toplumsal durumun böyle bir nitelik arzetmesi üzerine Allah şu uyarıda bulunmuştur: "Allah'ın geçmişte uyguladığı yasası budur. Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın."

Bu örnek olay Medine'de geçmiştir ve geçmiştekilere uygulanmış olan yasaya işaret etmektedir. Konan kural şudur: Bu olanlar Allah'ın yasasına bağlı olarak meydana gelmektedir ve siz, Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsınız.

Allah Medine'de yaşayan topluluğu örnek olarak vermiştir ama bu örnek Medine-i Münevvere'ye özgü değildir. Olay bir medine (kent) de geçmiştir ve "Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın" kuralına

bağlı olan örnek-olaylardan biridir. (Yani medeni toplumlara ait genel bir kuraldır bu.)

Bir toplumu inşa etmek isteyen kimse, bu toplum hangi toplum olursa olsun ve hangi ideallere sahip bulunursa bulunsun, eğer yasaya dayanmıyor ve yapım-yıkım faktörlerini bilmiyorsa toplumu inşa etme imkânını asla bulamayacaktır. Carlyle, Resûl (s.a.v.)'den söz ederken — her ne kadar amacı şu anki amacımızdan farklıysa da —şöyle demektedir:

"Bu çağın uygar insanı için İslâm dininin yalan, Muhammed'in hilekâr olduğu sanısına kulak vermek utançların en büyüğü olmuştur... Yazık, ne kötü bir sanı! Hem sonra bilimlerde belli bir düzeye ulaşmak isteyen kimsenin bu düşüncesizlerin sözlerinden hiçbir şeyi onaylamaması gerekir... Hiçbir bilgin bundan daha düşük, gerçeği bundan daha çok gizleyici bir görüş sahibi olamaz. Siz hiç bir din getirip, onu bu denli yayabilen bir yalancının etrafında böyle kardeşler topluluğu gördünüz mü? Yemin olsun ki hayret; yalancı bir adamın tuğladan bir ev yapmaya bile gücü yetmez."[24]

İnsan yasalara uygun biçimde nasıl davranacağını öğrenince bırakın mü'minleri, kafirlerin bile doğruluk ve yanlışlıklarından yararlanabilir. Böylece işin içine bu yasaları denetim altına alanın sempati ya da antipati bulaşmaksızın yasalarla doğrudan münasebet kurma düzeyine ulaşılabilir.

Böyle bir algı düzeyine ancak kendisindeki doğru algılama ve doğru kavrama kanalları açık olan kimse ulaşabilir. Buna karşılık taklit, bu düzeyin kilit noktasına varamaz. Allah'ın akıl sahiplerini nitelerken, bizi çıkmaya teşvik ettiği düzey budur:

"Sözü (Kura'n'ı) dinleyen ve en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte onlar Allah'ın kendisine hidayet verdiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir." (Zümer, 18)

Ayrıca Kur'an, yasaların, yaşantı ve geçmişten alınacak ibretlerin bir arada bulunduğu örneklemeler sunmaktadır. Bakın:

"Yeminlerin en kuvvetlisiyle Allah'a yemin etmişlerdi ki, kendilerine azap ile korkutan bir peygamber geldiği zaman, bu onların yalnızca nefretlerini arttırdı. Bu da yeryüzünde böbürlenmeleri ve kötü hileleri yüzündendi. Halbuki kötü hile ancak sahibini bulur. Evvelkilere uygulanan yasa dışında bir şeye neden bakarlar? Sen Allah'ın yasasında hiç bir değişiklik bulamazsın. Yeryüzünde gezip görmediler mi; kendilerinden öncekilerin akibeti ne olmuş?" (Fatır,42, 43, 44)

Bu ayetlerde Allah önümüze şunları koymaktadır:

1. İddia: Kendilerine bir korkutucu gelirse daha doğru yolda olacaklarını öne süren toplumun durumu.

2. Sözlerinden dönme nedeni: Büyüklenme ve kötü hile.

3. Keşfedilecek şey: Yeryüzünde gezip araştıran tarih boyunca evvelkilerin başına gelenlere bakarak bu durumla, bunun nedenleri arasındaki bağlantıyı görebilirler.

4. Yasanın (sünnetin) belirlenmesi: Sonra tarihteki örnek-olaylardan soyutlanan yasaların önemi vurgulanıyor. Tarih yasaya dönüşmez, çünkü tarih değişir, yasa değişmez. Bu noktayı anlamak yasayı kayba uğramaktan korur.

5. Tarih ve yasanın kaynağı: Yeryüzünde gezip araştırmak, akibetlere bakmak. Çünkü bu, insana tarih bilgisi kazandırdığı gibi hayatın kanun ve süreçlerinin bilgisini de kazandırır. Bu yalnız soyut araştırmalarla değil aynı zamanda yerinde görüp keşfetmekle gerçekleşebilir ancak.

Burada Allah'ın birtakım emirlerine dikkat çekmemiz gerekiyor. Bunların araştırılması ancak yine Kur'an'ın emriyle Kur'an metninin dışına çıkmakla bütünlük kazanır.

Allah ü Teâlâ'nın önümüze sergilediği bu toplumsal durum örneği dışında Kuran'da geçen bir başka örnek daha vardır ki, bu örnekte ısrarlı bir iddianın ardından utanılası bir acze nasıl düşüldüğünü gösteren belli bir toplumsal durumu ortaya konmaktadır:

"Musa'dan sona İsrailoğullarından olan topluluğu görmedin mi? Onlar Peygamberlerine şöyle demişlerdi: 'Bize bir padişah gönder de Allah yolunda savaşalım.' O da: 'Ya üzerinize savaş farz olur da savaşmazsanız!' demişti. Onlar: 'Niçin Allah yolunda savaşmayalım ki, yurtlarımızdan çıkarıldık, çocuklarımızdan uzak bırakıldık,' demişlerdi. Ne zaman ki üzerlerine savaş farz kılındı, pek azı hariç savaştan yüz çevirdiler. Allah zalimleri en iyi bilendir. Peygamberleri onlara şöyle dedi: 'Allah size Talut'u padişah gönderdi.' Onlar ise: 'Biz padişahlığa ondan daha lâyık iken ve ona maldan bir bolluk verilmemişken padişahlık nasıl onun olur?' dediler. Onlara şu cevabı verdi: 'Allah onu üstünüze beğenip seçmiş ve ona bilgi ile beden gücü vermiştir.' Allah mülkünü dilediğine verir, Allah'ın rahmet ve ihsanı geniştir; her şeyi kemaliyle bilicidir." (Bakara, 246)

Musa onlara "Allah'tan yardım isteyin, sabredin, şüphesiz yeryüzü Allah'ındır ve onu kullarından dilediğine varis kılar; sonuç Allah'tan sakınanlarındır" dediğinde ona şöyle demişlerdir: "Sen bize peygamber gelmeden önce de, bize peygamber geldikten sonra da eziyet gördük." Musa da onlara: "Umulur ki Rabbiniz düşmanlarınızı helak edecek ve sizi onların yerine sahip kılacaktır da sizin nasıl hareket edeceğinize bakacaktır," (Araf, 129) sözleriyle karşılık vermişti.

Onların sözleri şu anlama geliyordu: Senin gelişinin bir faydası olmadı; sen geldin azap hâlâ sürüyor. Musa'nın sözleri ise şu anlama geliyordu: Bu iş düşmanınızın helâkinden ve yeryüzünde halife olmanızdan çok daha önemli. Bunun önemini Allah sizi yeryüzünün halifesi yaptığı zaman anlayacaksınız. Bunun hesabını şimdi yapamazsınız... Sizin henüz bilemeyeceğiniz bir şey bu...

Nitekim Allah buyurmaktadır:

"Demek ki idareyi ele alırsanız, hemen yeryüzünde fesat çıkarakacak ve akrabalık bağlarını parçalayacaksınız. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah onları rahmetinden kovmuştur da, sağır etmiş, gözlerini kör eylemiştir. Kur'an'ı (ondan mı) düşünmüyorlar?" (Muhammed, 22, 23, 24)

Bu toplumsal gediklere karşı uyanık olmayanlar, bunların sebep ve yasalarını kavramadıkça, bu eksikliklere karşı daha oluşmadan tedbir alamazlar. Bunun sonuçları aniden bastırıverince şaşırıp kalırlar ve bir çıkış yolu bulamazlar. Durumları Allah ü Teâlâ'nın şu ayetindeki nitelemeden daha farklı olmaz:

'"İşte onlar Allah'ın lânetleyip sağır ettiği, gözlerini köreylediği kimselerdir. Kur'an'ı hiç düşünmezler mi, yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?" (Muhammed, 24)

Allah'ın daha önce zikrettiğimiz ayetlerde, kötü hileyi, yapanın başına geçirme nedeni olarak gösterdiği kibirlenmenin yerini bu ayetlerde körlük, sağırlık ve kilitli kalpler almıştır. Çünkü kibirlenme psikolojik bir durumdur; yani nefsi yanlış değerlendirme durumu. Bu durum insanı megaloman yapar, insan yapmadığını söylemeye, gücünün yetmediğini iddia etmeye başlar. Tüm bunlar olguların yanlış değerlendirilip yasaların yanlış yorumlanmasından kaynaklanır. Tarihin olayları karşısında sağlıklı bir kavrayış ve diri bir algıya sahip olan insan hiç bir şekilde büyüklenmez. Büyüklenmenin kaynağı zaten anlayıştan uzaklaşmak ve gerçeği kavrayıştan kopmadır.

Büyüklenen kimsenin ayırıcı özelliği onun objektif[25] görüşten uzaklığıdır. Bu uzaklığın nedeni gururdur o, yanlış bir psikolojik içeriğe sahip olan gurur...

Büyüklenme meselesine Kur'an'da büyük önem atfedilir. Çünkü mülk sahibi olup da gerçeği anlamaya sırt çeviren kimse, mülkün elinden alıverilmesi halinde zillete düşmektedir. Oysa mü'min kendisine mülk verildiğinde büyüklenmez, bir musibete düçar olduğunda da zillete düşmez. Bu ancak objektif anlayış ve bilginin sonucudur. Soyut bir imandan dolayı değildir. Çünkü iman bilgi ve anlayışın meyvesidir. Ve bu yüzden mü'min bir yılan deliğine iki kere sokulmaz.

Yasalardan yararlanma, olay ve örneklemeleri değerlendirmek insanın görüşünü, teorik ve pratik bilgisini geliştirir. Böylece insanlar daha öncekilerin düştüğü ağa düşmez; bu onları olacaklardan korur ya da en azından onlara yasaları bilen kimsenin güven duygusunu kazandırır. Çünkü yasaları bilen kimsenin durumu, olayların nereden kaynaklandığını bilmeyen kimesenin durumu gibi değildir.

Bilmeyen kimse tatmin olunmayacak yerde tatmin olur, kuşku duyulmayacak yerde kuşku duyar. Başına gelen musibetler karşısında şaşkınlık içinde kalakalır. Onların geldiği yeri bilmez. Yalnızca sanı, yalnızca yalan-yanlış şeylerdir bildiği. Ama bilen kimse her şeyi bir anda değiştirmeye gücü yetmese de, hiç değilse nerede kuşku duyması gerektiğini, nerede duymaması gerektiğini bilir; şaşırıp kalmaz. Yararlı gördüğü şeyi asla küçük görmeksizin yapar. Bir saat içinde dağları devirebileceğini vehmetmez. Amacına ulaşmak için harcadığı en ufak çabayı küçümsemez. Harita ve pusulaya bakıp yol alan kimse gibidir o. Yol iz bilmeden çöllerde ayak sürüyen kimse gibi değil.

Yasaları bilmek ve uygulamak insanın yeryüzünde dosdoğru yürümesini sağlar. Bunları bilmeyense sürünür.

"Yüzü üstünde sürünerek yürüyen kimse mi yoksa doğru yolda dümdüz (dimdik) giden kimse mi daha çok hidayet üzeredir?"

"Eğer onlara gökten bir kapı açılmış olsaydı da göğe yükselselerdi diyeceklerdi ki: "Gözlerimiz bağlandı, hatta biz büyülenmiş topluluğuz."

Hani öncekilere ait böyle bir haberi anmıştık da onların düşünce planında nasıl dar ufuklara sahip olduklarından ve içinde bulundukları düşünce donukluğundan söz etmiştik. Hani hatırlarına en yüce amaca ulaşmak için daha erdemli bir yol olabileceğini bir türlü getiremiyorlar-

dı. İşte donukluk, gurur, dargörüşlülük içinde olmaları ve önyargıları dışında başka bir doğrunun olamayacağını inanmaları bakımından Müslümanların da aynı durumda olduklarını görüyoruz bugün. Nasıl böyle olurlar! Onlar hakikat ehli değil mi? Kitap'tan ve sağlam bir sünnetten edindikleri kesin bilgiye sahip değiller mi? Problem tüm ağırlık ve karışıklığıyla burada yatıyor işte... Şimdi problemi ağırlık noktasından tutuyor ve görüyoruz ki, bu toplumsal durum belli anlayış ve kavrayışlardan kaynaklanmaktadır. Madem ki bugünkü Müslümanlara geçmiş ümmetler arasında bir benzerlik buluyoruz, evvelkilere uygulanan yasanın bize de uygulanacağını bilmemiz gerekir. Bu gereklilik yanısıra toplumsal benliğimize olan sevgimizin bize egemen olmaması şarttır, yoksa bu sevgi bizi kör eder; onlara uygulanan yasanın bize nasıl uygulanacağını anlamamız imkânsız hale gelir.

Kendimizi bir keler deliğine giriyor gördüğümüzde evvelkilern yaptığını yapıyoruz demektir. Bu yüzden onların başına gelenin bizim başımızda da gelmesine şaşırmamalıyız. Çünkü yasalar değişmez ve öncekilerdi, sonrakilerdi şeklinde ayrım gözetmez. Hepsini içine alır: "(Ey müşrikler) ne sizin kuruntularınızla ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla değil. Kim kötü bir iş yaparsa karşılığını görür " (Nisa, 123)

Kuşkusuz büyüklenme evvelkilerin gerçeği anlamasını engellemiştir. Bu şimdi de böyledir. Biz birbirine zıt olan nitelikleri kendimizde toplamışız. Hem büyükleniyoruz hem de zillet içindeyiz. Bu iki niteligin bir arada bulunması o kadar tuhaf değildir. Resul (s.a.v.) Allah'ın kendilerine bakmadığı kimselerin "haksızlık edip büyüklenenler" olduğunu beyan etmiş, büyüklenmeyi haksızlık etmekle bir arada zikretmiştir.

Biz de haksızca büyüklenenlerdeniz. Başkalarının sahip olduğu hakkın bir değer taşımadığını düşünüyoruz; sanıyoruz ki hakkın tümü bizimdir. Bununlar birlikte zillet ve ayıbımızı gözleyemiyoruz. Bu utanç verici durumun bizatihi kendisi Müslümanı uyarabilmemiz için yegane avantajdır. Zira araştırmaya girişmek ancak bu noktayı teslim ettikten sonra mümkündür. Müslümanın bu noktayı kavramadan susup, söz dinlemesi mümkün değildir, Ve bu nükteyi kavradıktan sonra da göğsünü dik tutup, üstün olmanın onuruna sahip çıkmazsa düşünüş ve uyanışın yolları kendisine iyice kapanır.

Problemin kendisine değindiğimiz ağırlık noktası yanısıra kendisini iyice gizleyen başka bir noktası var ki anlamak ve anlamlandırmak

oldukça zordur. Bu nokta şudur: Kitab'a , Sünnete, hakikat ve kesinliğin bilgisine sahip olan bir kişiye, nasıl olur da bir gün, bugüne dek elinde bulundurduğu hazineler yarar sağlamaz? Süleyman Peygambere ölüm ulaştığında cesedi bir heykel gibi ayakta kalmış, Dabbet'ül-arz denen hayvanın, üzerine dayandığı asayı kemirmesiyle yere düşünceye kadar cin taifesi kendisine alçaltıcı bir azap içinde itaat etmeye devam etmişlerdi. İslâm dünyası da ruhunu yitirmiş bir durumda asasına dayanamayı sürdürmüş fakat sömürü çağı, kurtçuğun yaptığını yapmış ve bu dünyayı yere yıkmıştır; hâlâ İslâm dünyası başına geleni ve nasıl geldiğini onaylamaya yanaşmıyor.

Problemin zor bir yanı da müslümanı, Kitap ve Sünneti artık yitirdiğine ikna etmektir; hakikat ve kesinliğin bilgisini, Kitap ve Sünnetin zafer ve destek muştularına kulaklarını tıkadığına ikna etmek. Basireti bağlanmış, dünyası değişmiş işleri karışmış bir durumdayken; onur utanca batmış, zafer muştuları hezimetle yer değiştirmiş iken, onu ikna etmek...

Biz yasanın Kitap ve Sünnete dayanmadıkça Müslümana bir yarar sağlamayacağında ısrar ediyoruz hâlâ ve şimdi Allah Resulü (s.a.v.) nün bir hadisini "birlikte" düşünmek için müslümanın yüksek müsaadelerini istiyoruz.

Önemli kural

(Zikredeceğimiz) bu hadis hem önceki hem sonraki Müslümanların gerçeğini bir türlü anlayamadıkları (mezkur) yasanın anlaşılmasında merkezi bir değer ifade etmektedir. Bu yasa hadiste net ve apaçık biçimde belirtilmektedir:

Zeyyad b. Lebid (r.a.)'den şöyle rivayet edilmiştir: "Nebî (a.s.) bir şey zikretti de ardından şunu söyledi: 'İşte bu, ilmin ortadan kalktığı zaman meydana gelir.' Biz de şöyle dedik: 'Ey Allah'ın Resulü, biz Kur'an'ı okuyoruz; çocuklarımıza da okutuyoruz; çocuklarımız da çocuklarına kıyamete dek okuyup duracakken ilim nasıl ortadan kalkar?' O şöyle buyurdu: 'Anan yitirisin seni, e mi ey ibn Lebid! Ben de seni Medine'nin en fakih adamı görürdüm. Yahudiler Hristiyanlar Tevrat ve İncil'i okuyorlar da okuduklarından niye bir yarar sağlamıyorlar?'[26]

Bu hadis, yasaları en dakik biçimde anlamaya yardımcı olacak şeyleri beyan etmektedir. Bu Sadık ve Emin Resûl (s.a.v.)'ün anlayışıdır ki ümmetine yarar sağlayıp da söylenmedik hiç bir şey bırakmamıştır.

Kuşkusuz Allah Resûlü (s.a.v.) geleceği yasaların ardından görüyordu. Bütünü içine alan ve geçmişteki Kitap Ehline uygulanan bu yasa Kur'an Ehline'de uygulanabilir. Bu hadis herhangi bir yoruma ya da yanlış anlamaya meydan vermeyecek biçimdedir. Asıl itibariyle bu hadis bir yasayı, geçmişte tarihi olan çağdaş bir olguyu ve vuku bulabilecek bir benzerini zikretmektedir. Böylece geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek bir araya gelmektedir. Çünkü konu bir yasaya boyun eğmektedir. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların içinde bulundukları psikolojik duruma sahip olan herkesin başına, onların başına gelen gelecektir. Bu birbirine benzeyen psikolojik durumu Allah, kalplerin benzerliğine bağlamaktadır. Bu konuda Allah şöyle buyuruyor: "Bilmeyenler 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir ayet gelmeli değil miydi?' dediler. Onlar da öncekiler de onların söylediklerinin tıpkısını söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi. Kesinlikle inanan kimseler için ayetleri açıklamışızdır." (Bakara, 118)

Yahudi ve Hıristiyanların kendilerinin az bir azap gördükten sonra Cennet'e gidecekleri sanılarında temellenen kötülüklere cür'et düşüncesi (Kur'an'da) eleştirilmiştir. Ne var ki bu, Müslümanların da aynı şekilde kınanmalarına engel teşkil etmez.

"'Ateş bize sadece sayılı bir kaç gün değecektir.' derler. Sor! 'Allah katından bir söz mü aldınız? Eğer öyle ise Allah sözünden caymayacaktır. Yoksa Alah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz." (Bakara, 80)

"Kendilerine Kitab'tan bir şey verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Alah'ın Kitabı'na çağrılmışlar, sonra onlardan birtakımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir. Bu onların "Bize ateş sadece sayılı birkaç gün değecektir.' demelerindendir. Uydurup durdukları şeyler onları dinlerinde yanıltmıştır." (Al-i İmran, 23,24)

Toplumların kendileri hesabına öne sürdükleri bu tür kıyaslama ve nitelemeleri Allah şu sözleriyle olumsuzlamaktadır:

"Bu, sizin kuruntularınıza ve Kitab Ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim fenalık yaparsa cezasını görür; kendisine Allah'tan başka ne dost ne de yardımcı, bulamaz." (Nisa, 123)

Üzerinizde durduğumuz hadis-i şerifte Resul (s.a.v.) "İşte bu, ilmin ortadan kalktığı zamanlarda meydana gelir," demektedir. Sahabeye ilmin kaynağıyla beraberlerken ilmin nasıl olup da ortadan kalkabileceğini anlamak zor gelmiştir elbet. Bu yüzden Resul (s.a.v.) bunun imkanı üzerinde yaşadıkları dönemden geçmiş fakat henüz çağdaşları olan bir toplumdan örnek vermekte ve Kitap ellerinde olduğu halde nasıl ondan bir fayda sağlamadıklarını bildirmektedir.

Bu hadisin bağlamında varmak istediğim nokta, Müslümanların durumunu geçmişlekilerin durumuna uygulamanın mümkün bir şey olduğunu belirlemekti (ya henüz) bu bitmedi. Bu günün Müslümanları Kur'an'ı ve hadisleri okuyorlar ve fakat onlardan bir fayda sağlamıyorlar. Bu, yalnızca ilmin ortadan kalkması yüzündendir, başka değil. İlim ortadan kalmış, onunla birlikte hadiste bildirildiği gibi Kitap ve Sünnetten yararlanma imkânını da beraberinde götürmüştür. Ben burada hadise yüklenmeyecek bir anlam yüklemiyorum. Hadisin bağlam ve metninde bu anlam bizatihi vardır. Resul (s.a.v.) açıkça şunu buyurmuştur ki, ilim ortadan kalktığında beraberinde Kur'an ve hadisten yaralanma imkânı da kalkar.

Bu ilmin gerçeği üstüne ayrılığa düşüyoruz. Bu ilim bizde var mı yok mu? Allah Resûlü (s.a.v.) 'ilim' diye belirlemiş ya bir kez, biz ne kadar ihtilafa düşersek düşelim, nasılsa 'gerçek' bu tür çekişmelerin üstündedir. Gerçek olanca acılığı ve gizli açık göstergeleriyle bize şunu söylüyor: Müslümanlar Resûl (s.a.v.)'ün sözünü ettiği ilmi ellerinde bulundurmamaktadır. Allah'ın Kur'an'da övdüğü ilimdir bu. Ve onu ilke alarak insanları farklı farklı nitelemiş, olumsuzlayıcı bir üslupla da bilenlerle bilmeyenleri bir tutmamıştır.

İlmin Müslümanlar nezdinde net bir kavram olduğu söylenemez. Onu tanımlayamadıkları gibi, ilimle ilim olmayanı da birbirinden ayıramamaktadırlar. Bu ilmin değerini ortadan kaldırmaktadır. İlim zanla karışmakta, zan ve vehimlere bakıldığı gibi bakılmaktadır. İşte ilmin ortadan kalkması bu demektir. Müslümanların bir çoğu dinlerini "ilim dini" diye övüyor, bununla İslam'ı süslemeyi amaçlıyorlar güya, kafası boş olanların cici elbiselere süslenmeleri gibi bir şey bu. Gelgelelim, konu dönüp dolaşıp ilmin esasına gelince gözlerinin perde inmiş gibi sağa sola kaydığını görüyoruz. İlim onların nezdinde zanla aynı şeyi ifade ediyor. İslâm hakkında oluşturdukları, asırlardır içlerinde kök salmış subjektif düşüncelere sıkı sıkıya sarılmayı yeğliyorlar.

Şimdi konumuz ilimden, İslâm âleminde bir türlü değerini bulamayan mazlum ilimden sözetmek değil. O kaybettiğimiz bir ruh, bize gizli kalan bir gerçektir. Bu ilim Allah'ın üstüne donattığı tüm kudret ve kuvvetiyle Müslümanlara bir daha geri dönmedi. Bu yüzden Müslümanlar Kitap ve Sünnetten yararlanamayacaklar ve kendileriyle oynayanların ayakları altında evrilip çevrilmeye devam edecekler. Onlar, daha Kur'an'a ve kesinliğin bilgisine sahip olduklarını sanadursunlar bakalım!

Bu durumda Müslümanların zihninde, Kitap ve Sünneti kutsamak ve her şeyden müstağni görmek meselesiyle başka bir mesele birbirine karışmaktadır: Nasıl oluyor da Kitap ve Sünnet Müslümanın içinde bulunduğu yüz karası durumdan çekip çıkaramıyor?

Burada yanılıyoruz ve Kitap'la Sünneti kutsayışımız aşırıya kaçıyor. Öyle ki bu ikisine onlara ait olmayan fonksiyonlar yüklüyoruz. Oysa kulak, göz ve kalplerine gereğince işlerlik kazandırmayan bir kavmi, içinde bulunduğu yüzkarası rezaletten kurtarmak Kitap ve Sünnetin işi değil ki! Bu temel bir meseledir ve onu hep yeniden ele alıp düşünmemiz gerekmektedir. Çünkü Kitab'ın temel görevi kapıları sıkı sıkıya kapalı kalplere nufüz etmek değildir. Evet, gerçi Kitap ve Sünnetin amacı hidayettir ancak insanoğlunun bir kısmı için bu kitap onların hidayetlerini değil, dalaletlerini arttırıcı bir rol oynamaktadır. Nitekim Allah buyuruyor:

"Onunla çoğunu saptırır, çoğunu hidayete erdirir." (Bakara, 26)

"Sen ancak Rab'lerinden korkanları korkutabilirsin." (Fatır, 18)

"Sen ancak Zikr'e uyanları korkutabilirsin." (Yasin,11)

"Diri olanı korkutmak ve sözün kafirleri üzerinde gerçekleşmesi için." (Yasin,70)

Bu gerçeği eniyle boyuyla anlamamız gerek. Şöyle ki, Alah'ın kendi Resûlüne doğrudan gönderdiği şeyi yüceltmeyen bir toplumu, içinde bulunduğu kötü durumdan (bir özne olarak) çekip çıkarmaması Kitap ve Sünnete bir eksiklik getirmez.

Bunu tekrar tekrar vurgulamalıyız ki Kitap ve Sünnet üzerinde onlara ait olmayan fonksiyonlar varsayılmasın. Bu varsayım aslında Kitap ve Sünnetin görevini yerine getirmediği sanısını da berberinde getirmektedir. Ki farkında olmadan böyle bir zihin karışıklığına düçar olmaktayız. Bir yanda Kitap ve Sünnete ululayarak yakıştırdığımız bu varsayımlar duruyor, diğer yanda Kitap ve Sünnet hakkında yerine getirmeleri gerek diye düşündüğümüz fonksiyonu icra etmedikleri yolundaki vehimlerimiz: İşte karışıklık...

Böyle bir karışıklığa düşmek yerine Kitab'ın mükemmel ve tüm kutsal niteliklere sahip olduğunu kabul etmemiz, ancak Kitap, kendisiyle onurlanmayanı onurlandıracaktır diye de bir şart olmadığını bilmemiz gerekmektedir.

Ancak bunu anladıktan sonradır ki, bu konuda gizli bir maraza düçar olmuş Müslümanın durumuna dönebiliriz. Bir kere o Kitap ve Sün-

net bir yerden sonra yarar sağlamıyor diye değil, ilmi yitirmesinden dolayı onlardan yaralanma imkânını yitirmiştir. Ve bir kere bu iyice açıklık kazandı mı, Kitap ve Sünnet üzerine, onlara ait olmayan bir fonksiyon yüklemeye yol bulumayız.

Fakat Müslümanın önüne demin aştığımıza benzeyen yeni bir engel daha çıkıyor: Müslüman Kitap ve Sünnetten bu haliyle yararlanamayacağını itiraf etme gücünü kendinde bulabilir mi? (Ya da böyle bir şeye yanaşır mı?) Şüphesiz bunu itiraf etmek güçtür. Bunu ve derinlere inip nasıl kökleştiğini anlamak çok önemli. Zira Müslüman bunu anlamazsa eğer, içinde bulunduğu durumdan tevbe etmesi mümkün olmaz. Günah işlediğini bilmeyen ondan nasıl tevbe eder ki!

(Neyin içinde bulunulduğunu) kavramak tevbenin şartıdır. Nefste olanın değişimi şarttır. Tevbe eden nefsinde olanı değiştirmiş demektir.

Kitap, Peygamber sözü ve tüm doğa yasaları, onların farkında olmayan insan için atıl bir nitelik arzeder. Bu, sözkonusu yasalar etkinliklerini yitirmiş oldukları anlamına değil, Müslümanın onlardan artık yararlanamayacağı anlamına gelir. Mesele, Kitab'ın uyarma görevini yerine getiremediği değil, Müslümanın düşünme görevini yerine getirmediği yolundadır.

Müslüman aklının Kitap ve Sünnetle, Resul'ün Sünneti/Allah'ın evrendeki sünnetleri (yasaları) bağlamında bir ilişki içinde olmadığı kuşkusuzdur. Bununla şunu belirlemiş oluyoruz ki asıl problem, Kitap ve Sünnetin kendi bağlamında değil, İslâm âlemi konusundaki endişelerini yalama hale getirmiş olan akılda yatmaktadır. Uzun asırlardan beri içtihad kapısının kapalı olması, bunun için yeterli bir kanıttır. Bu kapının kapanması Kitap ve Sünnetten ötürü değildir; onlarla ilgisi yoktur bunun. Aksine Kitap ve Sünnetin sürekli vurguladığı şey içtihattır; içtihat sonra yine içtihat.....

Gelgelelim İslâm âlemi kapıyı, şu, Müslüman insanı yönlendirme görevini yerine getirmek için girmesi gereken akıl ve içtihat kapısını kapamıştır. Bu kapının Müslümanlar için kapanmasıyla, Kitap ve Sünnetin bir oynaş ve eğlence olmasından korunması amacı güdülmüştür kim görse... Ne var ki bu amaç Kitap ve Sünnete hizmet etmemiştir. Kilitlenmiş bir akıl Kitap ve Sünneti nasıl koruyabilirdi ki zaten(!)?

Bugün Kitap ve Sünnetin sancağını İslâm aleminde yükseltenler o, ümmet içinde ortaya çıkan rabbanî insanlar için akıllarını kilitledikleri, aklın işleyişini içtihaddan alıkoydukları söylenemez. Onlar durmaksı-

zın aklı onarmaya, uzun asırlardan bu yana raşitizme yakalanmış, neredeyse durmuş olan İslâmi aklı fonksiyonel işleyişine kavuşturmaya çalışıyorlar.

Müslümanın içinde kaybolduğu ahmaklık, onun Kitap ve Sünneti elinde tuttuğu ve onlardan sapmadığı yolundaki zannın yanısıra göz ve kulağın açılması sonucunda hasıl olar ilmi kaybeden kimsenin Kitap ve Sünetten faydalanamayacağını bilmemesinde yatmaktadır.

Hiç şüphe yok ki, İslâm âlemi kendi içinde yaratılmış olan kalbini, gözünü, kulağını gereğince kullanamadığı sürece Kitap ve Sünnetin hazineleri, bunlar ne kadar basılırsa basılsın ne kadar kütüphanelerin raflarını doldurursa doldursun Müslamanın önünde kapalı duracaktır. Tıpkı Allah'ın Tevrat'ı, ellerinde bulundurup sonra ondan fayda sağlayamayanlar hakkında verdiği örnekte olduğu gibi.

Kuşkusuz, üzerine mühür basılmış kalpler, perde çekilmiş gözler ve ağrılık vurulmuş kulaklar hakikatle hemhal olamaz.

Burada bir problem daha vardır ki, çözümü müslümanın halihazır düşünsel kapasitesi için hiç de daha kolay sayılmaz ve hiç de küçümsenecek bir engel değildir: Peki ama bu söylenenler doğruysa bu gerçek nasıl olmuş da binlerce senedir, milyonlarca Müslümana gizli kalmış? Problem budur.

Bu soru ister yolun başında, isterse sonunda olsun hep akla gelmiştir de, bu engel hâlâ aşılamamış ve çözüm yolunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu, Müslüman aklın uğratan şimşeklerin, fırtınaların ardında oluşmuş bir tür boyunduruk, bir tür ağırlıktır onda. Bu yüzden bu konu üstüne derinlemesine düşünmeye yol bulamaz. Zaten milyonların kanaatı da onun bu kabulüne katılmaktadır, Reddetse kafası iyice karışacak, şaşkınlığa düşecektir. Bununla beraber ben bu soruyu ikrar ediyorum. Sen de itiraf edersen cevap arayan birinin içtenliği olarak değerlendireceğim bunu. Zaten ben bu soruya karşılık bulunabileceğine ve böylece de Müslümanın rahatlayıp zihni doygunluğa ulaşacağına inanıyorum. Çözüme ulaşılmadıkça Müslüman hep rahatsızlık duyacak ve bilinçsizce probleme yönelmekten kendini alıkoyacaktır. Fakat bu rahatsızlık verici cereyanların durdurulması şarttır. Gerçi Müslüman aklı bunu yaparken, kuşun korka korka su içmesi gibi ikircikler de duyacaktır.

Bu korku milyonlarca Müslamanın binlerce senedir üstüne eleştiri yöneltmediği kanaatları karşısında duyulan korkudur. Bu tamamen

haksız bir korkudur demeye getirmiyoruz; aksine haklı bir yanı vardır ama içinde barındırdığı anlayışlar da önemsiz değildir. Bazan olur bir kıl göze kaçar da insanın görmesine mani olur; bazan da problem iyice karışık olur fakat buna rağmen çözümü kolay olur. Nitekim Bedevi şöyle diyor:

Nefislerin çekindiği nice işler var ki
Onları çözmek zevk verir akıllı kişilere.

Muhammed İkbal'in şu mısraları da bir gerçeği ifade ediyor:

Kalender[27] *kişiye gizli mi kalır akıldan geçenler*
İşte açıldı gençler gizli açık ileriye
Tüm bunlardan haberim var, benim, senin halinden
Az mı geçtim bu yoldan ben, kaç kere.

Müslümanın zihnine takılan endişe, milyonların binlerce yıllık gafletini tuhaf karşılamasındandır bir bakıma. Çözümü ise Kitap ve Sünnettir. Bu ikisine gözlerle, gören kalplere yöneldiğimizde asla sapıtmayız.

Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bize öğrettiği temel şeylerden biri, batılın hakkın kuvvetine ulaşamıyacağıdır; batıla bağlananlar ne kadar çok olursa olsun ne kadar uzun sürerse sürsün batılın ömrü...

"De ki helâl ile haram, haram şeylerin çokluğundan hoşlansan bile denk değildir." (Kaide, 100)

Kur'an-ı Kerim, doğru yolda olmasalar, hiç bir şeyi akıl etmemiş olsalar bile atalarının üzerinde bulunduğu şeyi öne sürenleri yargılamaktadır:

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denilince, 'Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız' derler; ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?" (Bakara, 170)

Bu konuda çok ayet vardır. Kur'an bir tür temalarla doludur:

"Öyleyken yine de onların izlerinden kovalanırcasına koşturuyorlardı." (Saffat, 70)

Bu konu özellikle peygamberlerle kavimleri arasındaki muhaverlerde geçer:

"Firavun, 'öyleyse önceki nesillerin durumu ne oluyor?' dedi." (Taha, 51)

İşte bu soruyu şimdi bize soruyorlar. Fakat bize edilen bu itiraza karşı dikkat etmeliyiz. Biz burada Musa (a.s.)'nın cevabına Allah'ın kendisine verdiği cevaba başvuruyoruz:

"Musa şöyle dedi: 'Onun bilgisi Rabbinin katında bir kitaptadır, Rabbin ne yanılır ne de unutur." (Taha, 52)

Firavun, 'Peki önceki nesillerin durumu ne oluyor? diye sorduğunda şunu demek istemişti: Ey Musa bize getirdiğin şeyi anlayan bir sen mi varsın? Önceki nesiller niye anlamamışlar bunu? Yani uzun asırlardır bunca insanın anlamadığı şeyi sen nasıl oluyor da anlıyorsun? Bugün bizim de aklımıza böyle sorular takılıyor. Bu arada Müslümanları Firavun'a kafirlere, sapık ve putperest ümmetlere benzettiğimiz yolunda bir diğer itirazla karşı karşıyayız. Bizim tek istediğimiz, içinde bulunduğumuz musibetten kurtulmak. Alışkın olmadığımız birtakım zorluklara katlanmamız gerekir. Artık Müslamanların durumuna değişim ayetinin öngördüğü biçimde bakmalıyız. Bu değişimden kitap boyunca genel bir yasa diye sözettik biz, belli bir kavme ilişkin özel bir yasa diye değil. Her kavim aynı düşüncelere sahip oluyor eninde sonunda. Dolayısıyla aynı sonuçlarla karşılıyorlar.

Psikolojik yasalar, tıpkı biyolojik yasalar gibi Müslümana da kafire de uygulanır. Bize düşen, aynı olan bu düşünceleri ve etkilerini görebilme gücünü elde bulundurmaktır. Şu ayetin yükleminden sarfı nazar etmeli: "Bu, ne sizin ne de Kitap Ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim fenalık yaparsa cezasını görür." (Nisa, 123)

Hem sonra bu ataların ateş ehlinden ya da kafir güruhundan olması illa da şart değildir. Çekingenlik yaratan asıl şey, ataların yalnızca hataları hasebiyle günahkâr olmalarıdır. Bu durum konuyu dürüstce ele almaktan alıkoyan psikolojik bir engel teşkil etmektedir. Zira bu atalar, hataları meyanında Allah karşısında mazurdurlar. Nitekim Uhud harbinde yerlerini terkeden nişancılar hata etmişlerdi fakat içlerinden öldürülenler aynı günün akşamı cennete uçtular.

İbn Teymiye'nin Müslümanları alıkoyan bu psikolojik engel hakkında güzel bir değerlendirmesi vardır: "Bu ilkeye göre, sahabe, tabiin ve kıyamete dek gelecek olanlar içinde ilim ve din konusunda büyük bir adamdan, zanna, bir tür gizli arzuya yaklaşan bir içtihat sadır olabilir ve bu yüzden ona tabi olmak gerekmez mutlaka. İsterse Allah'ın

muttaki, veli kullarından olsun. Böyle bir durumda iki grup fitneye düşmektedir. Birisi o kişiyi ululayan ve bu fiili onaylayıp, ona uyan grup; diğeri de onu kötüleyen grup... Bu kötüleme giderek onun velayetinde ve takvasına hatta iyiliğine ve cennetlik oluşuna tecavüz etmeye dönüşmektedir. Hatta onu iman dairesinin dışında saymaya kadar vardırmaktadır işi. Her iki grup da yanılmaktadır. Orta yolu tutanlar ise hakettiği kadarıyla onu ulular, sever, veli kabul eder ve sonuç olarak hakkını verirler onun. Aslında ululadığı gerçektir, rahmet ettiği yaratıklardır. O bilmektedir ki, bir adamın iyilikleri de olabilir, kötülükleri de. Bu yüzden övülebilir de kötülenebilir de. Sevap da alabilir günah da kazanabilir. Bir yandan sevilirken, öbür yandan kızılabilir ona. Bu ehl-i bid'at'a karşılık ehl-i sünnet ve'l cemaat'ın yoludur."[28]

Bu yüzden Musa'nın cevabı ilmi bir cevaptır; dakik nefsi (psikolojik) yapının sınır ve imkânlarını hesaba katıp, bunlara riayet eden bir cevaptır. Onun cevabı "onun bilgisi Allah katındadır" olmuştur. Tutup da "Bu kavimler bu durumdadır ya da şu durumda olacaklar. Buradaki problem geçmiş kavimlerin durmuna ait değildir: Halihazırda yaşamakta bulunan kavimlerin problemidir" dememiştir.

Müslümanın bu konuda derinleşmesi gerekmektedir. Diyelim ki geçmiş kavimler Allah'ın affına mazhar olmuşlar, rızasını kazanmışlar. Fakat bu bizim onların hatasını sürdürmemizi gerektirmez ki! Onların günahlarına yüklenmemizi... Allah'ın bu konuda Bakara suresinde tekrarla zikrettiği ayetler üstüne düşmemiz gerek.

"Yoksa Hazret-i Yakub'a ölüm geldiği vakit, siz ey Yahudiler orada hazır mıydınız? O vakit Hazret-i Yakub, oğullarına 'ölümden sonra neye tapacaksınız?' dedi. Onlar 'Senin ilahına ataların İbrahim'in, İsmail'in ve İshak'ın Allahı olan tek ilah'a ibadet ederiz ve biz, Allah'a boyun eğen müslimleriz' dediler." (Bakara, 133)

Bu ayetler salihlerin ardından gitme konusundadır. Bir diğeri ise yoldan sapanların eleştirilmesiyle ilgilidir.

"Yoksa siz şöyle mi diyorsunuz? 'İbrahim, İsmail, İshak, Yakup Peygamberler ve torunları Yahudi veya Hristiyandırlar.' Ey habibim , onlara söyle: 'Peygamberlerin dinini siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından gelen Kitap vasıtasıyla bildiği ve kendince sabit gördüğü şeyin şahitliğini gözleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir. " (Bakara, 140)

Burada Kur'anî bir yöntemle daha karşı karşıyayız. Buna da ayrıca başvurmamız gerekir. Kur'an geçmiş kavimlerin sapıklığına hükmederken bununla hepsini içine almıyor ve az bir kısmını dışarıda bırakıyor, ya da hükmü çoğunluğu içine alıyor.

"İçlerinden pek azı dışında bunu yapmazlardı."

(Nisa, 66)

"Kullarım içinde şükredenleri çok azdır." (Seb'e,13)

"Sonra pek azınız müstesna verdiğiniz sağlam sözden yüz çevirdiniz." (Bakara, 83)

"İçlerinizden pek azı dışında sen hep içlerinden hain olanların farkına varacaksın." (Maide, 13)

Toplumun yekûnuna oranla, çoğunlukla hata içindeyken az bir kesim toplumun içinde bulunduğu ma'siyet durumundan istisna edilmektedir. Kur'an topuna birden hüküm vermez, ancak işin başka bir yönü var; çoğunluk şeytanın orduları haline dönüştüğü zaman hüküm birey toplamına bakarak değil birey ya da toplumun amellerine nisbetle verilmiştir:

"Ne de az inanıyorlar!" (Bakara, 88)

"Ne de az düşünyorsunuz!" (A'raf, 3)

"Hayır, onların anlayışları pek azdır." (Feth, 15)

Şimdi konumuza, o, psikolojik engel teşkil eden sorulara dönelim: Önceki nesillerin durumu ne? Binlerce yıldır günümüze sökün eden milyonlar? Hepsi de mi böyle?

Hayır hepsi böyle değil; fakat tarih içindeki o binlerce yıllık zaman diliminin pek az bir kesimi içindekiler Allah'ın şu ayetlerinin kapsamına girmiyor.

"Onlara: 'Allah'ın indirdiğine inanın ve uyun denildiği zaman onlar: 'Hayır, biz atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız.' dediler. Ya ataları bir şeyden anlamaz ve doğruyu seçemez idiyseler!" (Bakara, 170)

Tarihe baktığımızda İbn Teymiye gibi tarih boyunca kendileriyle atalarına tabi olanları çatışıp durduğu örneklere rastlarız. İbn Teymiye gibilerin eserlerine de saldırılmıştır. Gerek önceki atalarına tabi olanlar gerekse iktidar ve siyaset sahipleri yapmışlardır bunu. İbn Teymiye'nin Şam'da bir kale zindanında, yazı aletlerinden mahrum bırakılmış biçimde ölmesi bunu göstermiyor mu?

Ne var ki bu azınlık hakkında, ne onları masum ve hatadan uzak olduklarını, ne de kötü anlayışlı kimseler olduklarını ileri sürmek gerekmez. Onlar hakkıda söylenecek şudur: Onlar düşünce denizinin dar boğazlarında dikili fener kuleleridir. (Ya da şöyle diyebiliriz) Tarihe bakan bir kimse onların kendisine yıldızlar gibi yol gösterdiğini görecektir. Gerçi bilim onların ulaştığı noktayı çoktan aşmıştır, ama onlar çağların üstünden ışıklarını yaymaya devam ederler.

Onları eleştiren ya da itham eden kimse, ister onların niyetlerini anlamış, isterse anlamamış olsun, aklı temel alarak bir şeyler kavramaya çalıştığında görecektir ki, onların kendisini yükselttikleri noktada durmaktadır.

Yaşadığımız şu dönemde Allah'ın ayetlerini afak ve enfüste okumak isteyen herkes, onların birer kılavuz; atalar topluluğunun önünde sağlam durmak için kendilerine yaslanılan birer âsâ olduklarını anlayacaktır. Atalarından bağımsız olabildiğini hissettiğinde görecektir ki içinde teneffüs edebildiği bu atmosfer onların eseridir, onların mücadelelerinin sonucu oluşmuş bir havadır. Tarihin karakterini bilen kimse bunu da bilir. Fakat musibetler musibeti olan bir şey var ki, biz olayları yorumlamaya durduğumuzda, senin neyin nasıl meydana geldiğini oluşum ya da yıkılış planında hangi noktada bulunduğunu bilmemendir.

Konu âfâk ve enfüsün ayetleriyle, onlarla birlikte işlerlik gösteren yasaların Kur'an ayetleriyle olan zorunlu ilişkisiydi. Müslümanın bilincine hitab edecek şekilde Kitap ayetleriyle âfâk ve enfüs ayetleri arasında varolan sağlam ilişki. Bu soyut bir bağlantı değildir. Aksine bunu kavramak belli bir uzmanlığa, psikolojik süreçler karşısında edinilen tecrübelerden oluşmuş hassas bir bilgiye ihtiyaç gösterir. Biz aklı asıl işlevine döndürmek, göreve çağırmak istiyoruz. Bu hiç de Kur'an'a karşıt bir şey değildir. Aksine Kitap ve Sünnetin en çok vurguladığı önem verdiği şeydir. İnsanı insan olarak asıl işlevine döndürmek, sonra onu alıp "akletmiyor musunuz?" hitabının gölgesinde yürütmek. Ta "naîm cenneti"ne ulaştırıncaya kadar. Yolun yarısında onu asla bırakmamak...

Galiba ben bununla ulaşmaya çalıştığım noktaya kendiliğinden ışık tutmuş oluyorum. O nokta şu: Değişimi ilgilendiren her yasa ve olayın, Müslümanlar nezdinde toplumsal bir yaptırıma sahip olabilmeleri için Kur'an'a dayan(dırıl) ması gerekmektedir. Toplumsal yaptırımdan kasıt, aklın, Allah'ın rızasını aramak yolunda bu yasalarla birlikte işleyiş göstermesidir. Bireyleri böyle bir niteliğe sahip olan bir toplum, yasaları en

doğru biçimde uyguladığı için mevcut araçlardan en iyi sonuçları elde etmede diğer toplumlardan çok üstün olacaktır. Böyle bir topluma Allah dünya ve ahirettte zahirî ve batınî nimetlerini yağdıracaktır. "Umulur ki, dünya ve ahiret konusunda düşünürsünüz." (Bakara, 220)

Ne var ki Kitap'la bu türden bir ilişki Müslümanı iknaya yetmeyecektir. Zira o Kitab'ın emrinden dışarı çıkamaz. (!) Çünkü bu Müslümana göre bir konu eğer açıkça Kitap ve Sünnette zikrediliyorsa kabule şayandır. Kitap ve Sünneti böylece anlamak, ataların anlayışına bağlanmak "Bunu biz önceki atalarımızdan işitmemiştik" (Mü'minun, 24) biçimindeki bir düşünceye sapmaktır. Görülüyor ki, Müslümanların problemi basit değil, oldukça karmaşıktır. Fakat bunula birlikte idraklerinin nisbeten sağlıklı olduğunun meseleyi iyice yokuşa sürecek denli kötü durumda olmadığını söylemek mümkün. Zaten problem Müslüman insanın zihnin karışıklığına düşmeden gerçekle içiçe olma gücünü ve yasaya intibak etme yeteneğini kazanmasıdır: "Allah'ın öncekilere uyguladığı yasası budur" (Ahzab, 38)

Şimdi başka bir meseleye işaret edeceğiz. Konuya yaklaşırken bize onunla ilgili bilgiler nakleden kimsenin güvenilir olup olmadığına mı bakacağız önce, yoksa doğrudan konunun yasayla ilişkisini mi temel alacağız? Bunun ayrımına varmamız gerekiyor. Konunun yasayla ilişkisini bilen kimse, —yasa karşısında sınanabilen noktalarda— konuyla ilgili bilgi ya da görüşü aktaran ister güvenilir olsun isterse olmasın, nakleden kişi noktasından güvenilirlik problemine aldırış etmeyecektir. (Sınama ve yargı gücünü elinde bizzat bulunduruğuna göre!) Çünkü bu şekliyle konu delilini de beraberinde taşımaktadır. Çünkü yasalarla temasta olan, bunun tekniğini bilen kimsenin, bu amacı taşısın ya da taşımasın bir dostun yanlışına, bir düşmanın tuzağına düşmesi mümkün değildir.

Meseleyi yasaya uyarlama tekniğini bilmeyen kimse, onu ancak ve yalnızca güvenilirliği esas alarak kabul edecektir. Bu durumda olan kimse hata ile burun burunadır. Özellikle Masum (a.s.)'dan nakledilen haberlerin yorumunu kabul konusunda iki yönden hataya maruz kalınabilir. Ya kendisine güvendiğimiz birinin hatasını kabul etmekle, ya da kendisine güvenmediğimiz birinin doğrusunu reddederek...

Müslümanların psikolojik ve sosyolojik bilimlerde benimsediği yöntem, güvenilirliği esas kabul etmektedir. Bu yüzden yasaları doğrudan uyarlama tekniğine ve onlara gereken ilgiyi göstermeye gücümüz

elvermiyor. Bu, bir fasık bize bir haberle geldiğinde doğruluğunu araştırmayacağız anlamına gelmez. Bilimin sınamasına elveren, tarih ve olayların yasaları çerçevesinde ortaya koyabileceğimiz dünya işleri konusunda sınama (deney) ve bilimi temel alacağız. Böylece sonuçların en iyisine, akibetlerin en övünçlüsüne ulaşmış oluyoruz.

"Dinleyip de, sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola eriştirdikleri onlardır. İşte onlar akıl sahipleridir." (Zümer, 18)

Sözgelimi bize birisi astronomi ile ilgili bir haber (bilgi)le gelse, getirdiği haber sınamaya (kontrole) elverdiği sürece, onun hakkında "yalancı müneccim" demeyiz. Bu konuda İbn Teymiye şunları söylemektedir: "Ay ve güneş tutulmasının (hüsûf ve küsûf) vaktinin bilmek mümkündür. Üstelik hesap ehlinin haberi (bilgisi) bu konuda uzlaşmışsa, yanılma ihtimalleri hemen hiç yoktur... İnsan haber verenin doğruluğunu onaylar ya da doğruluğuna ihtimal verirse, buna dayanarak hüsûf ve küsûf namazına niyetlenebilir ve bu olayların vuku bulacağı vakte göre kendisini ayarlayabilir. —Allah'a taat ve ibadette acele etme babı—"[29]

Tarih psişik yapı ve toplum yasaları hakkında birisi bir haberle geldiğinde ona bir fasık ya da muttaki olarak bakılmaz. Bir iddiayla ileri sürdüğü delilin sınama (deney) ve araştırmaya ne kadar elverdiğine bakılır. Bu tutum, İbn Haldun'un umran yasaları ve tabiatlerini araştırmasında açıkça görülür. Haberde yalanı gerektiren sebepleri sıralarken şöyle demektedir:

"Yalanı gerektiren sebeplerden biri, belki de en önde geleni umran hakkındaki durumların tabiatlerini bilmemektir. Kuşkusuz ki, meydana gelen her olayın —ister bizatihi, isterse bilfiil meydana gelmiş olsun bu olay— zatına özgü bir tabiatın özü yanısıra ona arız olan durumlarda da bulunur. Eğer haberi duyan kişi bu olayların varoluşlarındaki tabiatleri ve onları gerektiren şeyleri bilirse, bu bilgi haberin doğru mu yalan mı olduğunu ayırdetmek ve sınamak konusunda ona yardımcı olur. (...) Bu, haberi rivayet edenlerin ta'dili (kritiği) yoluyla kontrolünden önce başvurulması gereken bir yoldur. Bir haberin bizatihi mümkün ya da imkânsız olduğunu bilmeksizin bu haberi rivayet edenleri kritik etmeye kalkışılamaz. Haberin bilfiil meydana gelişi zaten imkânsızsa bu haberi rivayet edenlerin kritik edilmesinin hiç bir faydası yoktur. Nazar ehli olanlar lafzın gösterdiği şeyin imkânsız oluşunu ve aklın bu şey hakkında hiç bir açıklama yapmayışını haberi eleştirme sebeple-

rinden saymaktadırlar. Şer'i haberlerin sıhhati konusunda bu tür bir kritiğe (cerh-ta'dil) başvurulmasının nedeni, çoğunluğunun inşai teklifler biçiminde oluşu ve Şâri'in onlarla amel etmeyi farz kılmasıdır. Hatta doğru olduklarının sanılması bile bunun için yeterlidir. Sıhhatli bir zanna ulaşmanın yolu da "cerh ve ta'dil" açısından rivayet eden kimselere güvenmekten geçer.

Olaylara ait haberlere gelince, onları doğruluk ve sıhhati için haberlerin olaylara olan uygunluğunu gözetmek şarttır. Bu yüzden onun olup olmayacağına (imkânına) bakmak gerekir. Bu, rivayet edeni aklamaktan daha önemlidir ve önceliğe sahiptir. Zira inşai (haberin) yararı yalnızca bu kritikten iktibas edilmiştir; fakat (olaylara ait) haberin faydası hem bu kritikten hem de hariçteki olaya uygunluğundan iktibas edilmiştir. (...) Bu durum, hakkında şüphe edilmeyen bir burhan olması bakımından haberler konusunda hakkı batıldan ayırdetmede bir kanun hükmündedir. (...) İşte bu birinci kitabı yazmamızın gayesi de budur. Ve adeta, bu başlıbaşına bir ilimdir. Zira bir konusu vardır: —Bu konu, beşeri umran ve insani toplumdur. Problemleri vardır— Bu problemler, birbiri arkasından onun özüne (zatına) iltihak eden araz ve hallerin beyanıdır. İster akli isterse de vaz'i olsun, bütün ilimlerde durum aynıdır."[30]

Psikoloji ve sosyolojinin yasalarını bilen kimse endüstri ve ticaret altındaki reklam ve propaganda tekniklerine başvurarak insanlara malını serfettirebilir; bu malları satın almaya kabule zorlayabilir onları. Haydi insanlar seyyar satıcılara karşı kendilerini doğuştan getirdikleri güdülerle ya da fıtratla korudular diyelim; ancak yüksek standartlarla uzmanca kurulmuş, işlerin tüm cepheleriyle inceden inceye hesapladığı organizasyonlar bu işlevi sanki hayal âleminden kaynaklanıyormuşcasına esrarlı biçimde icra ederler. Askeri propagandayı konu edinen toplum psikolojisi ile ideolojik olarak nitelenebilecek fikrî-akîdevî toplum psikolojisi için de durum aynıdır. Kültür ve bilinç planında belli bir toplum belli bir propaganda tekniğiyle etkilenmeyebilir. Buna karşılık bir diğeri böyle bir etki altında kalabilir.

Toplumu böyle askeri, ekonomik ve inançlara dayalı propagandalardan korumak tesadüflere ve keyfi tedbirlere bırakılamaz. Bu iş, nefislerde yerleşmiş bulunan fikirlerle bağlantılı hassas dengelerin egemenliği altındadır. Meseleyi bilen uzmanlar bu fikirleri belli bir zaman içinde nitelik ve nicelik olarak istenen değişikliğe uğratabilirler. Tabii, bu-

nu geçmiştekilerin ve çağdaşların tabi olduğu yasalar (sünnet) hakkında geçirilmiş tecrübelere dayanarak gerçekleştirirler. Tüm bunlar ilimdir, yasadır. Bunları bilmek, onlara egemen olmak, onlar hakkındaki yanlışları düzeltmek ve bu konuda zamanla yarışmak mümkündür.

Ne var ki ürkmüş bir akıl bu imkanı asla elde edemeyecektir. Dünya olayları hakkında bir bilime sahip değildir o. Musibetler nereden gelmektedir, nasıl defedilirler bilmez. Yanlışları düzeltmek, sapmaları kontrol etmek için organizasyonlar kurmanın ötesinde, toplumların uymak zorunda oldukları kural ve yasalar temel alınarak, onu fikri tehlikelerden emin kılacak siperler nasıl hazırlanır, anlamaz.

[23]Wells, *İnsanlık Tarihinin Anahtarları,* (Meâlimu Tarihi'l-insaniyye) sh. 1150

[24]Thomas Carlyle, *Kahramanlar ve Kahramanlara Tapınma,* (Kitabü'l-Ebtâl ve İbadetü'l-butula) sh. 49-50.

[25]Objektif Görüş: Bir nesne ya da olayı, bulunduğu mahiyet üzere görmen, subjektif görüş ise bir olay ya da nesneyi görmek istediğin gibi görmendir; bu görüşün gözlediğin şeye uygun olma şartı yoktur. O zihnin tahayyülüne uygun düşer yalnızca. Tıpkı bir zamanlar insanların güneşin arzın etrafında döndüğünü tahayyül etmeleri gibi.

[26]Bu hadisi İbn Kesir, Maide suresinin 66. ayetini tefsir ederken zikretmiş ve sahih olarak göstermiştir.

[27]İkbal bu simgeyi gerçeklere ermiş Müslüman için kullanmaktadır.

[28]*Muhtaratu's-Sadî* , sh. 72

[29]*El-Fetâvâ,* C. 1, sh. 322, Kahire Baskısı, sh. 1326

[30]*Muk.* sh. 37

Akıl ve yasa (sünnet), Kur'an'da yer alan temel kavramlardır; onların tuttuğu yer ârızî değil merkezîdir. Gerek tabiat olayları üstüne ve gerekse geçmiş ümmetlerin durumları hakkında düşünürken Kur'an-ı Kerim'de onlardan söz eden birçok ayetle karşılaşırsınız. Kur'an bunları insan problemine —ya da kendi tabiriyle— insan hayatına ilişkin olan dalalet ve hidayet meselesine karşılık getirirken zikreder.

Yasa kavramıyla ilgili konuları özellikle toplumsal yasalarla ilgili olanlarını geçmiş sayfalarda etraflıca zikretmiştik. Bunlar gelecekte olması beklenen enfüs ayetleriyle ilgiliydi:

"Onlara ayetlerimizi âfâkta ve enfüs'te göstereceğiz; ta ki Kur'an'ın hak olduğu onlar için açılığa kavuşsun." (Fussilet, 53)

Afâk ve enfüs ayetlerinin gelecekte zuhûru. Allah katından indirilen ayetlerin de hak olduğunu gösterecektir:

"Kendilerine ilim verilmiş olanlar görüyorlar ki, Rabbinden sana indirilen Kur'an haktır. Aziz ve Hamîd'in yoluna iletmektedir." (Sebe, 6).

Bu konu, yasa konusudur ve onu kavramak pek o kadar da güç olmayabilir. Ancak akıl problemi öyle değil. Akıl ve görevini yerine getirmede yahut evrenin yasalarıyla bağlantı kurma işlevini —ki bu işlev

teshir (egemen olma, emrine alma) görevinin ifadesidir—yürütmede ona arız olan atalet ve gevşeklik problemidir bu problem.

Kur'an bu konuya tam anlamıyla itina göstermiş, önemini vurgulamıştır. Akıl ışığını ve besinini yitirmeksizin, olayların bağlı olduğu yasaları kavramaya çalışırken, yasalar üstüne düşünürken bu ışık ve besinden mahrum kalmasın diye yapmıştır bunu. Kalpleri atalet içinde olanları da "davarlar gibidirler hatta onlardan da sapık!" biçiminde nitelemiştir.

İnsan aklına isabet eden ataletin asıl kaynağı önemlidir; çünkü bu bilindiğinde akla arız olan diğer şeyler de ona bağlı olarak çorap söküğü gibi gelecektir. Söz konusu ataletin kaynağı, varlık ve oluşun boş, saçma ve anlamsız bir oyun olduğuna inanmaktır.*

Allah'ü Teala bu konuda şöyle buyuruyor: "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık." (Duhan, 38) "Sizi boşu boşuna mı yarattığımızı sandınız?" (Mü'minun, 115)

Evren konusundaki bu saçmacı inanç, evrendeki düzeni, yasaları ve insanın düşünme gücünü bunlarla olan ilişkisini görememekten kaynaklanmaktadır. Bu, evren karşısında beslenen saçma bir zandan başka bir şey değildir. Bu ilişkiyi, bu bağlantıyı göremeyen kimse şüphesiz ki ne dünyevi ne de uhrevi hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceği gibi, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi ne bireysel ne de toplumsal bir sorumluluk hissetmesi de mümkün olmayacaktır.

Bu saçmacı inancı biz, her ne kadar adı konmamış ve özel bir içerik kazanmamışsa da çağların ardından tevarüs ettik. Bu inanç tarzı nefislerde yerleşti, baştan aşağı kapladı her yanını. Nefsin derinliklerinde ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın aktif niteliğini hep korudu ve İslâm âleminde fikir ve eylemin felce uğramasına yol açtı. Fikre inen felç, içtihat kapısının kapanmasından sözederken değinmiştik. Ama bu kapının kapanması yalnızca cenin (embriyo)dir. Bu afetin çocuğu ise insandaki düşünme melekesiyle evren (oluş) yasalarının arasındaki ilişkiyi görememek evrende meydana gelen olayların belli yasalara boyun eğmediğini sanmak ve bu olayları bir tesadüf olarak değerlendirmektir. Böyle

*Said "*el-akidetü'l-Abesiyye*" diyor. "Absürdizm" ile karşılanabilirdi. Çağımızda Camus'un temsilciliğini yaptığı bu felsefe ekolünün çok modern bir çerçevesi var. Üstelik hiç değilse cebriyeci bir espriye sahip Said'in sözünü ettiği itikatta bu bile yok. Bu yüzden bu Avrupaî terimi kullanmak istemedik. (Çev.)

bir ilişki sabit olmadığı, mevcut bulunmadığı ve teslim edilmediği sürece aklı ve düşüncenin çabası boşuna olacaktır. Adı konmamış olan ya da selefi ve ilahi kudreti ululamak adına İslâmi düşünceye indirilen bu felç, insanoğluna hiç bir etkinlik alanı bırakmayan bir afettir aslında. Bu afetin doğurduğu şeylere ceninler halinde neşv ü nema bulduktan sonra bir zürriyet haline gelmiştir. Kendilerine tabi olacağımız yasalar olmaksızın sürüp gittiği sürece bu meseleye çözüm bulmak ve olanı değiştirmek için sarfedilecek her fikrî çaba sonuçsuz kalacaktır.

Kur'an-ı Kerim bu saçmacı inanç biçiminin doğurduğu afetleri bir bir saymaktadır. Biz onlardan beşini zikredeceğiz:

1) Gaflet
2) Yüz çevirme
3) Yalanlama
4) Hevâ (Nefsin kontrol edilmez, şer arzuları)
5) Atalara öykünme

1) Gaflet:

Allah bu konuda şunları buyuruyor:

"Bize kavuşacaklarını ummayanlar ve dünya hayatından hoşnut olup, onunla yetinenler; o ayetlerimizden gafil bulunanlar... İşte onların yurdu, kazandıklarından ötürü ateştir." (Yunus 7-8)

"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri ayetlerimden alıkoyacağım. Onlar tüm ayetleri görseler de onlara inanmazlar. Onlar rüşd yolunu görseler de onu yol edinmezler. Sapıklık yolunu gördüler mi onu yol edinirler. Bu, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil bulunmalarından dolayı böyledir. Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların yaptıkları boşa gitmiştir. Onlar artık yaptıklarından başka bir şeyle mi cezalanırlar?" (A'raf, 146-147)

"Kalpleri vardır onların, anlamazlar; gözleri vardır görmezler; kulakları vardır işitmezler onlarla. İşte onlar davarlar gibidirler hatta onlardan da sapıktırlar. İşte onlar gafillerdir." (A'raf, 179)

2) Allah'ın yasalarından yüz çevirmek:

Bu konuda da Allah şunları buyuruyor:

"Göklerde ve yerde nice ayetler var ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler." (Yusuf, 105)

"Göğü korunmuş bir tavan yaptık; onlarsa bunun ayetlerinden yüz çeviriyorlar. " (Enbiya, 32)

"Onlara kendilerine öğüt veren bir şey getirdik; onlarsa öğütlerden yüz çevirirler." (Mü'minun, 71)

Bu yüz çevirmenin sebebi düşünme gücü ile oluş yasaları arasındaki ilişkiyi görememektir. Allah bu ilişkiyi "teshir" olarak adlandırmaktadır.

3) Yalan ve yalanlama

Allah şöyle buyuruyor:

"Allah'a karşı yalan iftirasında bulunan ve ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir?" (En'am, 21)

"Eğer seni yalanlıyorlarsa bil ki onlardan öncekiler de yalanlamışlardır." (Fatır, 25)

"Andolsun ki bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Nasılmış inkâr etmek?" (Mülk, 18)

"Evet, sana ayetlerim gelmişti de onları yalanlamış ve büyüklük taslamıştın." (Zümer, 59)

"Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak." (Yunus, 39).

"Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylemektedirler." (Âl-i İmran, 75)

"Allah'a nasıl yalan iftirasında bulunuyorlar, bak. Bu apaçık bir günah olarak yeter." (Nisa, 50)

"Bilgisizce insanları doğru yoldan saptırmak için, uydurduğu yalanı Allah'a isnad edenden daha zalim kimdir?" (En'am, 144)

"Allah yalancı ve inkarcı kimseyi doğru yola erşitirmez." (Zümer, 3)

Bu ayetlerde Allah şunları beyan etmektedir:

1) Yalanlama zulümdür...
2) Geçmiş kavimler de aynı karakterdeydiler.
3) Yalanlamanın bir akibeti.
4) Ve onun büyüklenmeyle bağlantısı vardır.
5) Ve insanın ilmen kuşatamadığı şeyler yalanlanır.
6) Bazan bu bir ilim ve maksattan dolayı da olur.
7) Yalanlama bilgisizce saptırma sebebidir.
8) Yalancı gerçeğe yol bulamaz.

Yalanlama; büyüklenme, yüz çevirme ve gaflet gibi, nefsle ilgili olarak meydana gelir. Gerçi yalanlamanın toplumsal bir görünümü vardır, psikolojik değil; ancak yine de bu eylem nefste olan şeylerin sonucudur. Yalanın kökü kavramlar, düşünceler ve itikadlardan müteşekkil bir

psikolojik yapıya ilişkindir. Bu kaynaktan yalan ve yalanlama çıkar sonuçta. Bir toplumu oluşturan bireyler kendi içlerine yerleşmiş bulunan yalanlama güdülerini değiştirmedikçe o toplumdan yalancı ve yalanlayıcı özellikle kaldırılamaz.

Yalanlama olgusunu incelerken temelde ona nefse ilişkin yasalara sahip bir olgu gözüyle bakmamız gerekir. Belli görüşlerin (fikirlerin) kendisinde oluştuğu her nefiste bu olgu meydana gelebilir. Problem burada hassas bir durum arzediyor. Çünkü bu, yasa dediğimiz şey, belirli bir topluma özgü olmayan beşeri bir yasadır. Ve ancak belirli bir topluma özgü olmayan beşeri bir yasadır. Ve ancak belirli fikirleri taşıyan insanları kendi geneli içine alır. Yalanlama; nefste yerleşik fikirlere az ya da çok, kuvvetli ya da zayıf ölçüde bir uygunluk gösterir.

Hiçbir sersemliğe uğramadan tam bir serinkanlılıkla düşünmemiz gerek şimdi: Kafirlere ait bu nitelikler Müslümanlara nasıl uyarlanacak?

Yalan ve yalanlamadan çok onları doğuran anlayış (fikirler)lardan çekinmeliyiz. Çünkü yalan ve yalanlamadan korkmamız, eğer nefsimiz onları doğuran fikirlerle doluysa, onları kendimizden savmaya yetmez. Müslümanlara inen musibetler yalnızca onların Allah'ın ayetlerinden bir çoğunu yalanlamaları, onlardan yüz çevirmeleri, Müslüman toplumlara inen bu musibetlerle, nefislerinde taşıdıkları ve bu illetleri meydana getiren yanlış fikirler arasındaki ilişkiyi görememelerindendir.

Allah'ın ayetleri hem Kitap'ta, hem de âfâk/enfüstedir. Allah'ın ayetlerini anlamayanlar aslında açıkça onları yalanlama durumuyla karşı karşıyadırlar: "İlmen kavrayamadıkları şeyi yalanladılar." Bununla ilgili olarak Resul (s.a.v.)'ün hiçbir fayda vermeksizin insanların elinde Kitap dolaşıyorken ilmin kaldırılması ile ilgili hadisini ele alıp bir örnek vermiştik. İlmi kaybedenler nezdinde Kitap ayetleri nasıl işlevini yitiriyorsa, aynı şekilde afak ve enfüs ayetleri de ilmi kaybedenler üzerinde işlevlerini yitirirler. Üstelik afak ve enfüs ayetlerini (bir metni okur gibi) okuyup öğrenemeyiz; onları anlamanın böyle bir yolu yoktur. Bu yüzden de onları yalanlamak (gözardı etmek) kolay gelir. Hatta bunda Allah'ın da —Subhanehü ve Teâlâ— hoşnut olduğunu, bununla O'nun dinine hizmet ettiğimiz ve bu dini kayıplardan koruduğumuzu düşünürüz.

Gerçekte âfâk ve enfusün ayetlerini okumayı ve onları uygulamayı bilen kimse anlar ki, afakî ve enfüsî ayetler Kitap ayetlerinin gerçek ol-

duğunu gösterme gücüne sahiptirler. Nitekim Muhammed İkbal şöyle demektedir: "Afak ve enfüse dair ayetler, Kitab'ın ayetlerinin doğruluğuna tanıklık eder. Kur'an-ı Kerim bizden, kendi metninin dışında ilim aramamızı ister. Yeryüzünde dolaşmamızı, Allah'ın afak ve enfüsteki ayetlerine bakmamızı ister. Ne var ki onlara bakacağımız yer Kur'an metni değil, evrendir." İlim yeteneğini kaybeden ayetlerinden de faydalanamayacaktır. Kur'an aklı kullanmayı, anlama ve düşünme konusunda çaba göstermeyi (içtihat) emreder. Ne var ki Müslümanlar içtihat kapılarını kendilerine kapamışlardır.

Ehil olsunlar ya da olmasınlar, içtihat yapacak kimselerin varlığı beni o kadar fazla ilgilendirmiyor; benim üzerinde durduğum şey artık kendisinde anlama gücü kalmamış, içtihat alanına taklit gireli beri gelişmesi durmuş, hareketten kesilmiş ve gerilmeye başlamış olan bu ümmetin hâlâ (kapıları kapatılmış kadim) içtihadın velâyeti altında olmasıdır. Bunu, içtihadın üzerinden gizliliğin kutsal halesini kaldırmak suretiyle geçmişten yararlanalım diye vurguluyoruz. Zira bu kutsal hale (kadim) içtihadın eksikliklerini örtbas etmektedir. İşte Muhammed İkbal'in Müslümanların zaaf dönemlerinde vardıkları sonuçlara güven beslememesinin nedeni bu tür bir yaklaşımdır. Ayrıca bu konuda Seyyid Kutub'un önemli bir görüşünü anacağız.

Kuşkusuz hastalık genel, kapsamlı ve bütünseldir. Nasıl kış mevsiminde nem her yanı kaplarsa İslâm âleminde de her nereye giderseniz gidin, orada düşünmekten korkulduğunu göreceksiniz. Sanki insanın bağımsızca düşünüp kavraması felâketlerin en büyüğümüş gibi. Oysa kurtuluşları aklın gerçek fonksiyonuna işlerlik kazandırmada yatmaktadır. Allah'ın Kitap'ta, afak ve enfüste okunan ayetleriyle donandığı sürece geçmiştekilerden hangisiyle çatışırsa çatışsın farketmez. Ne var ki biz artık ne 'Kitab-ı Mestur (satırlara yazılmış kitap: Kur'an)un ayetleriyle ne de Kitab'ullah-ı Menşur (Allah'ın yayılmış, açımlanmış kitabı: Evren)un ayetleriyle hemhal olabiliyoruz. Yalnızca gözlerini korkarak olgulardan çeviren ürkeklerin ürünleriyle uğraşıp duruyoruz. Gözlem (tabassur) olmadan İslâm'ın insanoğlu için dilediği hayat, değerini yitirecektir:

"De ki, benim yolum budur; ben ve bana uyanlar bilerek insanları Allah'a çağırırız. Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim." (Yusuf, 108)

Organizasyon ve Program:

Müslümanların derdi organizasyon ve programdan yoksun olmaları değil, akıl ve fikir donukluğuna düşmeleridir. Gerçi kilitli kalplerden ağırlık ve boyundurukları kaldırma yolunda gerek organizsayon gerekse program kaçınılmazdır ancak bunlar amaç değil, araç ve gereçtir. Bu araçlar boyunduruk ve ağırlıklardan kurtulmaya katkıda bulunduğu gibi onları sağlamlaştırabilir de. Bunu açık seçik anlamış değiliz ve bu yüzden sözünü ettiğimiz çölde dolanıp duruyoruz. Hâlâ asıl problemin bilmem kaçıncı göbekten sülalesiyle, arazlarıyla uğraşıp duruyoruz. Bu, insana ait özün Allah'ın kendisini o yüzden yarattığı fonksiyonundan kapması demektir. Biz arazları tedavi ediyoruz ama hastalıkların anası varlığını sürdürüyor. Babası deseniz kök salıyor, dal budak salıyor ve hiç kimse tutup toprağı kazarak bu kökleri eşelemiyor. Tutup da "İşte hastalık!" demeye kalkışan kimseye savaş ilan edilmese bile en azından şüpheyle bakılıyor: Müslümanlık dışında bir yola girmiş artık o...(!)?

Kuşkusuz bu donukluk derinlerde yatan bir tür Allah ayetlerini inkâr korkusudur. Ve problem nefs tarafından gelmektedir: "Allah onlara zulmetmedi, ancak onlar nefislerine zulmediyorlar." (Nahl, 33)

Düşünceden ve düşünmekten bu türlü korkmak ve düşünüp ibret almak isteyenlere yapılan saldırılar fikren felce uğramış bir toplumda etkinliği olan bir savunma mekanizmasıdır. Bu yüzdendir ki bu konuda yazmak isteyen kalemlerin "atacılar"ın saldırılarından korkarak çekindiğini görmekteyiz hâlâ.

Yaşantılarını karanlıklar içinde sürdürenlere ışık huzursuzluk verir, onların gözlerini rahatsız eder. Ne var ki Allah'ın nuruna ve yasalarına bağlanan, gerçekleri birbirine ulamada ve Kitab'ın gözardı edilmiş kayıp gerçeklerini gözler önüne sermede yerini almış kimselere gelince şu yaşadığımız uzun kış gecesinin ardından fecrin ezanlarını duymak şerefi onların olacaktır. Ve işte o zaman hak gelmiş batıl zeval bulmuş olacaktır.

Tekrarla vurguluyorum ki, İslâm âlemi kurtarıcı ve çağrıcılardan yoksun değildir ve düşünsel bünyesinde mutlak anlamda kesintiye uğramamıştır. Fakat henüz bu tür insanlar azdır ve birbiri üstüne devrilen dalgalar onları saf dışı bırakmaktadır. Kur'an'ın adlandırdığı ve tüm dünyaya yeni bir çağ muştulayıcı düşünce hareketine karşı çıkan donuk kafalardan türemektedir bu dalgalar.

Daha önce düşünen kafaların maruz kaldığı ve hâlâ da kalmaya devam ettiği bir şeye değinmiştik. Kötüleme ve kınanma, itham ve kuşku... Gizli açık, saldırgan ya da çekingen biçimde bunlar devam edegelmektedir. Bu tavırlardan etkilenenlerin ne ilim melekesini ne de deruni kavrayışı elde etmesi mümkün değildir. Onların tüm yapacakları, olsa olsa ilmi tüm boyutlarıyla kavramaksızın her seviyede taklide yeltenmektir.

Düşünce korkusu, bu korkuyu canlı tutanları bir süreye kadar koruyabilir belki, ama sonsuza kadar değil. Aksine öyle bir gün gelir ki sonunda yeşildi kuruydu demeden her şeyi silip süpüren bir tufanı getirir beraberinde.

4. Nefsin istek ve tutkuları (heva)

Bu afet de ana afetin zürriyetindendir. "İlim kalktığında" heva (nefsin başıboş, sorumsuz istekleri) çıkar öne ve çekip çevirmeye başlar. Bu, hevalarına uyanların anıldığı ayetlerde açıkça belirtilmektedir:

"Allah'tan bir hidayet olmaksızın kendi hevasına uyandan daha sapık kim vardır?" (Kasas, 50)

"Doğrusu zalimler bilgisizce hevalarına uydular." (Rum, 29); "İşte onların kalplerine Allah mühür basmıştır da hevalarına uymuşlardır." (Muhammed, 26); "Gerçekte birçokları hevalarıyla bilgisizce saptırıyorlar." (En'am, 119); "Hiç Rabb'inden bir beyyine üzere olan kimse, kötü ameli kendisine güzel gösterilip hevasına uyan kimse gibi olur mu?" (Muhammed, 14)

İnsan, Allah'ın yasalarına, ilme ve Allah'tan gelen bağışa kulak asmadığı zaman hevasına eğilim duyar. Zira denge bozulmuştur. Artık hevasına uymak ona kolay gelmektedir. Öyle ki ne yasa ne de ilim ilgilendirmez artık onu. Nasıl ilgilendirsin? Bu ikisinin hayat içindeki geçerliliklerini bilmez ki! Ve bu ikisinin batıl adına nasıl keşfedildiğini. İşte bu yüzdendir ki, dar görüşlü, çok sınırlı bir algı düzlemine sahip kimselerin kolayca zanlara bel bağladığını ve inkârdan çekinmeksizin nefsinin başıboş arzularına uyduğunu görmekteyiz.

5. Atalara uyma:

Tabiat olaylarında ve beşerî olgularda geçerli olan yasaları yok sayanlar, yasaların yerine atalarını taklit etmeyi koyarlar. Ataları taklit (yani eleştiriye tabi tutmadan hamasetle benimseme) insanoğlunun boğazına difteri gibi güçlü biçimde çöreklenir. Ataların sultası bir türlü aşılamayan belli bir sınırda durmayı zorunlu kılar ve ancak bol musibet getirir.

Kuşkusuz kendisinden yararlanıldığında atalar mirası yüsek bir öneme sahiptir. Bu şekliyle yanlışlardan dönülmesini ve asırlar boyu edinilmiş deneyden yararlanılmasına vesile olur. Bundan yüz çevirmemeliyiz ki, onların yüklendiklerinin bedelini bir kere de biz ödemeyelim. Zira mü'min bir yılan deliğinden iki kez ısırılmaz.

Gelgelelim iş onların tahsil ettikleri ilimden yararlanmaktan çıkıp da bizatihi onların ilmin ve yasanın kendisi olduğu, Allah'ın değişmeyen kanunun temsil ettikleri düşüncesine varırsa, o zaman ataların üzerinde bulunduğu şey, boyunlara asılı değirmen taşları haline gelir; bu taşlar hareketten alıkoyar kişiyi, nefisleri yorar ve bedenleri zorlar. Ağırlık ve boyunduruklara dönüşür yani. "Çünkü onlar atalarını sapık kimseler olarak bulmuşlardı ve kendileri de onların izleri üzerinde koşturuyorlardı." (Saffat, 69)

Kur'an üzerinde düşünürken zihne hemeninden çarpan şey atalara uyanların çoğunlukla bu tavırdan övgüyle söz etmeleridir. Çünkü atalar Allah'ın ayet ve yasalarında şiddetle tahrik edici, çekici bir şey olarak yer almaktadır. İşte bu nedenle atalara uymaktan sakındırma, Kur'an'a bakan kimse için açık biçimde gösterir kendini.

Ataların, üzerinde bulunduğu şeyden yararlanmak için onların ilim ve hidayetten elde ettikleri şeye teslim olmak ve düzeltilmesi gerekli şeyleri sürekli gözönünde bulundurmak gerekir. Aynı şekilde ataların başına gelenleri bıkmadan, usanmadan açığa çıkarmalıyız. Aynı şey sonrakilerin başına da gelmiş olabilir. Eğer böyle yapılmazsa atalar, Müslümanlar nezdinde de ilim ve kuralların tuttuğu yeri işgal edebilir. Bu durumda ise geçmiş ümmetlerin atalarının yolunda gitmelerini kınamak pek bir fayda sağlamaz. Eğer Müslümanlar atalarının Allah'ın yasaları karşısında bir engel teşkil etmesinden, ayet ve yasaların yerini almasından korunurlarsa atalardan sözetmenin yararı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Atalarına uymalarının kendileriyle gerçek arasında bir engel teşkil ettiği kimseler ise Kur'an'da tekrar tekrar anılmaktadır.

İnsanlığın tüm macerası ataların da oğulların da macerası olmaktadır; yanlışa düşmelerinde de, doğruyu bulmalarında da, gerçeğe yaklaşmalarında da, ondan uzaklaşmalarında da... Yanlışa da düşmüş olabilirler, doğruyu bulmuş da olabilirler. İş böyle olunca ataların düşebilecekleri yanlışı düzeltmek, ancak onların görüş ve hayat tarzlarına yönelik araştırmalarla, kural ve yasaları temel alarak yoklama ve yargılamalar yapmakla mümkün olur.

Bu yüzden Müslümanın kendi —önce ve sona gelen— atalarını yasa ve kurallar çerçevesinde oturtması gerekmektedir. Onlar hakkında ne kadar hüsnüzan beslersek beselcyelim, onlar ayet ve yasaları, ilim ve ilim kanunlarını temel alarak yargılayacağımız durumlar üstüne çıkamayacaklardır.

Kendilerinin marifet ve anlayış ehli olmadığını öne sürüp içtihat kapılarını kapıyarak düşüncenin kanallarına set çekenler, kabirleri ilim ve marifet ehliyle denk tutanlar, gerçekten peşinden gidilmeye ehil olmayan kimseler olarak görünmektedirler. Kendisinin ilim ve marifete ehil olabileceğini bir an için akıllarına getirenlerse büyük bir günah duygusu içine düşmektedirler. Sanki selef-i salihinin, Allah'ın Kitap'taki, afak ve enfüsteki ayetlerini akledip kavrayan halefleri yolundan çıkmış ve böylece selefi köklemiş olacaklardır. Sanki durum, selef-i salihin'e sadaret makamı vermek ve yüce bir mertebe tanımakla kendilerine kolaylaşıverecekmiş gibi. Ve sanki bu mertebeye ulaşmaya kesin olarak hiç kimse hak kazanamayacakmış da, seleften sonra gelenler hep aşağıların aşağısında bücür tipler olmaya devam edeceklermiş gibi. Sanki Allah'ın insanoğlu üzerindeki nimeti kesintiye uğramış tezahürleri durdurulmuş gibi....

Şu an düşünce planında yaşadığımız ölümcül hastalıklar hayatın yolunu kesmektedir. Sana artık nereden yaklaşabilirim bilemiyorum. Düşünce planında geçmiş çağlardan umacı gibi korkmak başımız üstünde sallanan bir kılıçtır. Bu kabustan uyanmak yalnızca muazzam bir çaba ve durmaksızın yapılan araştırmalarla olur. İç ve dış dünyamızın gözleri ancak yeryüzünde dolaşmak ve Allah'ın yarattıklarını, yaratılışın nasıl başladığını incelemekle açılabilir. Tüm bunlara hâlâ alışamadık ve hatta bunda bir yarar bile gördüğümüz yok. Kur'an ayetleri buna ne kadar çağırırsa çağırsın ne kadar önem atfederse atfetsin, görmüyoruz. Evvelki ve sonrakilerin ilimlerine mirasçıyız diye böbürlendiğimiz yeter artık..! İlim talebi amacıyla göç etmek, düşünce üretmek için zaman ayırmak, Allah'ın evrendeki yasalarının keşfedileceğini, ister Ehl-i Kitap'la ilgili olsun isterse olmasın afak ve enfüs ayetlerinin okunabileceğini düşünebilen biri olmak gibi bir derdimiz yok. Biz Allah'ın sevgili kulları olduğumuzdan (!) geçmiş zamanda bizden başkalarının başına gelenlerden hariç tutuyoruz kendimizi. Oysa Allah bu tür kesin zanlara şu cevabı vermektedir: "De ki, o halde niye günahlarından ötürü size azap ediyor? Hayır, siz Allah'ın yarattığı bir beşersiniz." (Maide, 18)

Allah bize geçmişteki donuk kafalı Ehli Kitab'ın psikolojisini bu şekilde anlatıyor. Biz de aynı delikten içeri girmiş bulunmaktayız. Bu delikte kaslarımız uyuşasıya iki büklüm olmuş, düşüncenin ışığını kendimize kararlacak denli belirsizliğe batmış biçimde yaşamaktayız. Bununla birlikte tıpkı öncekiler gibi zanlar besliyoruz: Kuşkusuz bizler Allah'ın seçkin, sevgili ve yakın kullarıyız..! İnsanlık tarihine yasaları temel alarak bakmıyoruz da, özel durumlar ve sanıları temel alarak bakıyoruz.

Tüm bunlar gözlerimizi açmamamız, görmek istememiz yüzünden. Sanki günahlara karşılık azap yasası bize uygulanamazmış, sanki biz Allah'ın yarattığı ve yasalarına boyun eğen insanlardan değilmişiz gibi. Ve sanki şu ayeti okumamışız gibi : "Ne sizin kuruntularınız ve ne de Kitap Ehlinin kuruntularıyla değil. Kim kötülük yaparsa onunla ceza görür; o, Allah'tan başka bir veli ve bir yardımcı da bulamaz." (Nisa, 123)

Bu tür kavrayış zihinlerimize ve nefsimizin derinliklerine kök salmamıştır daha. Eleştirimizin biçimi kalın kafalı Müslümanın tüyünü bile kıpırdatmamıştır. Zira o, şimdiye dek kendisini bir şey sanmış ve eleştiriyi bir itiraf, bir tür övünç vesilesi olarak yorumlamıştır. Oysa iman henüz kalplere girmemiştir bile. İkbal'in sahte Müslümanın niteliklerini ortaya koyarken söylediklerini dinlediğimizde neredeyse onun ciddi olmadığını düşünüyoruz. Fikirlerimizle öyle eğleniyor, nefislerimizi öyle eğliyor ve seviyesizliğimizi öyle küçümsüyor ki değişimin topuklar üzerine binen ağırlığını kaldırmak ister gibi şöyle diyor:

"Kâbemiz putlarımızla dolu. Küfür bizim İslâmımıza gülüyor. Şeyhimiz putlar aşkına İslâm'la kumar oynamada, ipi zünnardan bir tesbih almış eline müridleriyle durmayan bir seferde, ümmetin ihtiyaçlarından habersiz. Va'zedenler, sofiler mansıba taptılar da bu tertemiz millete (dine) saygıyı yitirdiler. Vaizimiz putevine bakmada, müftümüz, fetvayla ticaret yapıyor."[31]

Bu konuda ayrıca şunları söylemektedir: "Kuşkusuz ki sen ey Müslüman, din adına öne atılanların ve ilim karaborsacılarının kölesi olmuşsun. Hayatı temelde Kur'an'ın himmetinden türemiyor. Oysa hayatının türediği bir mastar ve kuvvetinin kaynaklandığı bir menbadır Kur'an ve bu gidişle ölüm döşeğine uzandığında kolay ölesin diye sana okunan Yasin dışında onunla buluşamıyacaksın. Bakın şu işe ki, hayat ve kuvvet bahşetmek üzere indirilen Kur'an şimdi daha kolay ölesin diye okunuyor sana"[32]

Hattâ denebilir ki, atalara bakış konusunda Müslümanlara çöreklenen donukluk diğer kavimlerin donukluklarından çok daha ışık geçirmezdir. Zira atalar ister Kitab'ta olsun, isterse de afak ve enfüste, bütün ayetlerin yerini almıştır.

Müslümanlar dinlerini en çok kutsayan insanlardır. Onu ideallerin en yükseğine çıkarmaktadırlar. Bu kutsamada haklıdırlar. Gelgelelim bu kutsama ne zaman ki ataların kutsanmasına dönüştü, o zaman beraberinde Müslümanın güç ve derinliğini de götürdü. Ataların yoluna sıkı sıkıya sarılmak, bu yolu tüm hastalıklarıyla benimsemek ve ona kusursuzluk atfetmek, geçmiş ataları konusunda nerede yanıldığını görebilmede Müslümanları diğerlerinden geride bıraktı. Bu durum bana çok tehlikeli görünüyor. Zira bu tutum Müslümanların, hayatın düzenlenmesi yolunda birbiriyle yarışan uluslar kaşısında seviyelerini yükseltmek için şiar edindikleri ilerlemenin yavaşlamasına neden olmaktadır. Buna karşılık kimi putperest uluslar —örneğin Japonlar gibi— kendi varlıklarını kanıtlama yolunda daha güçlüler. Her ne kadar atalarının mirasını kutsuyorlarsa da bunun Müslümanlarda olduğu gibi bir egemenliğe dönüşmediği kesin. Atalar mirasını pedagojik araçlar olarak, her yana ağ gibi sarmış olan kültürün araçları olarak değerlendiriyorlar. Bu, Japonya'nın öncülerine psikolojik değişim problemlerinin üstesinden gelme imkânı sağlamış ya da onları kadim amaçlar uğruna modern araçlara egemen olma imkânıyla donatmıştır.

Kur'an'ın atalara uyma konusundaki sakındırmalarının tümünü Müslümanlar başkalarına hamletmişlerdir. Sanki atalara uyma problemi insanlığın problemi değilmiş ya da bunu zararı Müslümanlara ulaşamazmış gibi. Bu yasadan böylesine gaflet, —atalara körü körüne uymaktan sakındıran— ayetleri geçmiş ümmetlere hamletme alışkanlığı, tüm bunlar, Müslümanlara atalara uymaktan sakındırmanın ne anlama geldiğini unutturmuştur. Ayetler Kitap'ta kalmış fakat onlardan bir yarar sağlanamamıştır. İşte bu, insanoğlunun onu uygulayamadığı zaman Kitab'ın ıslah edici değerini nasıl yitirdiğine apaçık bir örnektir. Bundan, nefste olanla Kitab'ın ayetleri arasındaki ilişkiyi anlamanın önemi de kendiliğinden çıkar.

İnsanoğlunun içinde bulunduğu psikolojik şartlar üstüne ince ince düşünmeden Kitab'ın ayetlerini göklere çıkarırsak şaşkınlığa düşeriz. Problemin nerede yattığı bize gizli kalır ve işler çatallaşır. Müslümanların ihtilaflarını İslâm'a nisbet edenler çıkar; bilir bilmez tasdikleyenler,

kuşku duyanlar çıkar. İslâm'ı savunanlar savunmada çelişmeye düşerler. Oysa hiç akıllarına gelmez ki, problem insanda yatmaktadır, prensipte değil. İnsanı prensibin yerine ikame etmek suretiyle bu ikisini birbirine karıştırmak, eleştiri ve savunmadan umulan değişmenin niteliği üstüne, değiştirmemiz gereken şey üstüne bilgi edinme çabamız karşılığını verir. İşte eksiklik burada yatmaktadır. Biz problemi iyi kavramıyoruz ve psikolojik yasaların buyruğunu kabul etmiyoruz. Aksine problemi tesadüfen akışına bırakıyoruz.

İnsanın, Kitab'ın ayetlerinden neden yararlanamadığı konusunda birçok açıdan aydınlatmaya gayret ettim. Bu ayetlerin başkalarına nasıl uygulanıyorsa Müslümanlara da öyle uygulanması gerektiği yolunda görüş beyan eder etmez ileri sürülmesi muhtemel itirazı burada yeniden ele almak istiyorum.

Buna karşı çıkanlar şunu ileri sürerler: Bu nasıl olur da anlaşılmaz. Bunca nesil gelmiş geçmiş, onlara nasıl gizli kalmış mesele?

Cevabı yeniden tekrarlıyorum. Geçmiş nesiller ve onların anlayışları değildir problem; şimdi nesillerin yitirdikleri ve ataletleridir. İşte soru: "İlk çağlardaki kuşakların durumu nedir öyleyse?" ve işte cevabı: "Bunun bilgisi Rabbimin katında bir kitaptadır. Benim Rabbim şaşırmaz ve unutmaz." (Taha, 51-52) ve "Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onun kazandıkları kendisinin, sizin kazandıklarınız da sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacaksınız." (Bakara, 134) Üstelik (Bakara suresinde zikredilen ümmet) Allah indinde yargılanmayacak, affedilmiş bir ümmetti. Bu duruma daha önce işaret etmiştik. Ama sonraları hepsi onlar gibi inandı ve biz onların doğrularına uyacağımız yerde yanlışlarına uyduk. Kur'an-ı Kerim ataların durumu burhana uygun düştüğünde atalara uymayı aklamaktadır. Bu meyanda şöyle buyurmaktadır: "Atalarım İbrahim'in İshak'ın ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a bir şeyi ortak koşmamız bizim için olacak şey değil. Bu bize ve insanlara Allah'ın lütuf ve ihsanındandır, ancak insanlardan çoğu şükretmezler." (Yusuf,38)

Allah Teala atalarının üzerinde bulunduğu durumu Kitab'ın önüne geçirenler hakkında—bizim bilmdeklerimizi bildikleri hususunda istediği kadar delilleri bulunsun—şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman onlara: 'Allah'ın indirdiklerine uyun' denilse onlar: 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde buluduğumuz şeey uyarız' derler. Ya atalarının aklı bir şeye ermez ve doğru yolu da bulmamış idiyseler?" (Bakara, 170) Şahıslarla

kuralları birbirinden ayırdedemeyen kimse kendisine kibrin kapısını açmış demektir. Bu kibirden kurtulmanın yolu ancak ataların üzerinde bulunduğu durumu akıl ve kuralların muhakemesi altına sokmaktır. Bunu yapmak kişiyi muhtemel zararlardan koruyacağı gibi atalar mirasından zımni bir yarar sağlayacaktır. Kitab'ın kendilerine yaptığı çağrıyı gözardı edip atalarını üzerinde buldukları şeyle yetinenler hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlara: 'Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin' denildiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter' derler. Ya ataları bir şey bilmez ve hidayete de ermemiş kimseler idiyseler?" (Maide, 104)

Atacılığın önem ve tehlikesine binaen Allah onların sözlerini tekrarlamaktadır: "Onlar çirkin bir hayasızlık işlediklerinde: 'Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk,' derler." (A'raf, 28), "Dediler ki: Sen bize yalnızca Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?" (Araf, 70) ve "Onlar: 'Siz bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çevirmek için mi geldiniz?" (Yunus,78)

Bu ayetlerden özel olma niteliğini kaldırıp da onlara konumları böyle olan toplumların nefislerinde barındırdıkları, şeylerin uyduğu durumlar olarak bakarsak, aynı durumları edinmede etkisi olan psikolojik dürtülerin nasıl birbirine benzediğini anlarız. Araştırmayı bu düzeyden alıp avam düzeyine indirirsek —kullukları, eski yeni hurafelerden müteşekkil olan taklitlere ve adetlere; akla, fikre, muhakemeye hiç başvurmaksızın bağlı olan bu kimselerin— her gün şöyle dediklerini görür ya da işitiriz:"İnsanların hepsi böyle düşünüyor." Bu söz Allah'ın şu sözüne karşılıktır: "Hayır, biz atalarımızı böyle yaparken bulduk." (Şuara, 47). Her ne kadar ibareler farklıysa da nefislerdeki dürtüler aynı kurala boyun eğemektedir.

Şimdiye dek akıl ve yasalarla ilgili afetlerden sözettik; yüzçevirmeyi anlattık; yalanlama, gaflet, boş heveslere ve atalara uymaktan yakındık. Ayrıca insanların maddi gelir düzeylerini yükseltmek üzere sahip oldukları bilimden duydukları gurura değindik. Yanısıra mülkten, soy soptan duyulan gurura...

Tüm bunlar insan ve gerçeğin algılanması meselesiyle ilgilidir. Ve hepsi de insanda yalnızca körlüğü, bilgisizliği kökleştirirler.

Kuşkusuz bu afetlerin tümü tek bir ana afetin sulbünden doğmaktadır ki bu afet, Allah'ın evren için yasalar koymadığını sanma afetidir.

İnsan bu yasalara uysa Allah'ın rahmetini yağdıracakken bilgisizliğe düşüp helak ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Evrene konulmuş olan bu rabbanî düzeni kavrayamamak, insana, kendisini ayrıcalıklı kılan temel niteliği —yani Allah'ın kendisine yüklediği emaneti ve kendisi için yarattığı mahlukatı egemenlik altına alma yolunda bağışladığı hükümranlığı— kaybettirir. Bu şerefli yaratık aşağıların aşağısına düşüverir böylece. Hatta bir gün kendisini bu yasaları bilen başkalarının egemenliği altında buluverir.

İnsan, evrenin bir düzeni, aklınsa bir egemenliği olduğunu kavrayamadığı zaman kaos içinde yaşar. Felâket üstüne felaket üşüşür başına. Ne bu felaketlerin akledilir sebepleri olabileceğini düşünür ne de onların kendisine yalnızca Allah'ın bağışladığı yetenekleri atıl bıraktığı için isabet ettiğini anlar. "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar." (Nahl, 33)

Gelelim Müslümana; sebepleri yıldızlara bağlamaz gerçi ama olaylar için ustaca sebepler bulur buluşturur yine de. Olayların sebebini artık sonuna yaklaşmış bulunan zamanda görmesi hiç de sakıncalı değildir onun için. İsterse problem, zaman dediği şeyin ötesini ilgilendirsin farketmez. Ne yapalım, Allah'ın meşiet ve idaresi böyledir. Hoşlandığı şeyleri yapan işe bu meşiettir ve bunda ayrıca bir aklilik aranmaz(!)

Müslümanların kendi başlarına gelen tüm belâları astıkları bir askıdır bu ve böyle yapmakla üzerlerinden sorumluluğu kaldıran bir tür rahatlık ve tatmin hissi duyarlar. Onları böyle bir sonuca götüren şey, mutlak meşieti, iradî tasarrufu Allah'ta sabit kılmak için görüşlerini Allah'ı ululamak kisvesine büründürmüş olmalarıdır. Sanki mutlak irade, özgür irade kavramları ne bir düzene ve ne de akli bir niteliğe sahip tasarruf fikri dışında bir şeyle Allah'a nisbet edilemezmiş gibi... Bu tavır, Allah'ın meşieti ve iradesindeki hikmetin olumsuzlanmasından öte bir şeydir. Böyle yapmakla Allah'ın nefislerinde olanı ve dış dünya olaylarını değiştirmek üzere kendilerine bağışladığı gücü de olumsuzlamış oluyorlar.

Allah'ın hükümranlığı ile O'nun insanoğluna hayatını yönlendirmesi için bağışladığı şeyi böyle tuhaf bir biçimde birbirine katlamak, Allah'ın insan hayatı için koyduğu düzeni ortadan kaldırır sonuç olarak.

Ve sonuç olarak Müslüman, sanki Allah'ın azametini ispat eden insanın acziymiş gibi azameti Allah'a nisbet ederken insanın gücünü

değerden düşürme eğilimindedir. Bu yüzden insanın yolunu açacak güçlerden ve gücünün ortaya çıkacağı imkânlardan korkmaktadır. Eğer birazcık düşünseydi anlardı ki, insanın gücü ne kadar artarsa artsın Allah'ın azameti yine her şeye galip olacaktır. Ötesi, bu güçleri kuluna bağışlaması Allah Subhaneh'in Celâl'indendir. Fakat Müslümanın bu görüşü büyük ölçüde asırların ardından birikerek gelen Cebriye, Mürcie, Kaderiye gibi ekollere ait görüşlerin başka akımların kutupları ve ulularına ait sözlerin, modernler ve yakın seleflerinin, velhasıl birtakım karanlık işlerde, inanç ve toplum, dünya ve ahiret işlerinde fetva tedarik etmek için kendilerine başvurulan her kim varsa onlara ait çeşitli değerlendirmelerin alaşımından meydana gelmiştir.

Müslümanların gerek düşünce gerekse uygulama planında içinde bulundukları kargaşa hem alttan ve ağır, hem de üstten ve hızla akan akıntıların (akımların) kendisinde toplandığı, bataklık haline gelmiş bir havuzdan sızmaktadır. İslâm âleminde yasalarla akıl arasındaki ilişkinin kopuşunu izleyen ve buna bizzat şahit olan biri olarak ben, yakın bir geçmişten beri İslâm'ı tüm varlıklarıyla seven ve Müslümanların durumu üstüne ciddiyetle düşünen gençlerle birlikte oldum. Araştırma konusu "Müslümanlar" problemiydi ve bu konuda bir şeyler söylemem için adeta yalvarıyorlardı. "Bu konuda söylenecek şeyim var" dedim onlara "fakat konuyu ayrıntılarıyla size nasıl sunacağımı bilemiyorum. Zira konuyu size yeterince iletemeyeceğimin bilincindeyim." Konuyu zihinlere biraz yakınlaştırdıktan sonra şunun anlamı üstünde durdum: "Öyle bir şey var ki şu insan dediğimiz şeyi değiştirmek konusunda adeta bizi köstekliyor. Bu şeyi bir keşfettik mi, bunun, Müslümanın yakasını bir türlü bırakmayan acizliğin giderilmesinde büyük payı olacak." Baktım, içlerinden biri anlatmak istediklerimizden bir şey çıkarmış gibi duruyor, belki de benim Müslümanlar probleminin bilimsel olarak ele alınabileceği konusundaki düşüncelerini biliyor olsa gerek ki şöyle sordu: "Ne yani, siz şimdi, bu konunun sınırlı bir bilimin kuralları çerçevesinde ele alınabilceğini mi söylemek istiyormusunuz?" Umutları yıkılmış, sıkıntı ve bunaltı içinde: "Belki" dedim, "Demek istediğim budur belki." Oturuşuna denk düşen bayağı davranışı ve hafife alan ses tonuyla sanki bu işin benim bildiğim gibi olmadığını anlatmak ister gibiydi. Anladım ki ondaki bu şiddetli çekingenlik ve korku, probleme bakış tarzından kaynaklanmakta ve bu ona daha avantajlı gelmektedir.

Çoğu zaman gençleri yeni bilimsel yöntemlerle nasıl ikna edeceğimi bilemem, şaşkınlığa düşerim. —Gerçi bu benim konuya tam anlamıyla hakim olmayışımla ilgili olabilir.— İbn'ül Verdi "Düşmanları korkutmak ilmi arttırmakladır" demiş; biz de bilgi ve becerilerimizi bir arttırsak hangi iş olursa olsun onu yerine getirme konusundaki yeterliliğimiz de artacaktır. İnsanın manevi yapısının, farkında olarak ya da olmayarak bilginin yavaş yavaş emildiği anlar toplamından oluştuğunu adeta görmezlikten geliyoruz.

Aslında bu mesele bilinç planında ortaya konsa bunun durumun değişmesine büyük katkısı olur. Bilgiyi arama karşısında takındığımız zahidçe tavır deminden beri sözünü ettiğimiz afetin dölünden başka bir şey değildir. Evrenin düzeninde varolan yasaların egemenlik açısından insan aklı ile olan ilişkisini görememe afetidir bu. Düşünce planında çaba göstermeyi gerektiren bu konuyu değerlendirmekten çektiğimiz sıkıntı, insanın, evrenin düzeniyle olan ilişkisi konusunda sahip olduğumuz akideye geri götürebilir. Ciddi araştırmaları ne de çabuk itham ediveriyoruz, hemen, 'bunlar karışık ve muğlak' diye. İkbal'in Esrar ve Rumuz'da sözünü ettiği azığa uzun süredir alışkın olduğumuzdan mıdır nedir, akıllarımız asıl fikrî gıdalardan tat almaya alışamadı bir türlü.

Ot olunca aslanların azığı
Dönüştü cevherleri kiremit toprağına

İkbal bu kasideyi dünya hayatındaki görevinin bilincinde olmayan Müslümanın boyun eğerek dinlediği va'zü nasihatlere örnek olarak zikretmekte, bununla ona bir varoluş bilinci aşılamak istemektedir. Bu kasidede İkbal, Alemlerin Rabbi'nin şeriatına uygun olarak şu evrenin güçlerine egemen olma bilincinde olan toplumlara elçi olarak gönderildiğini ve kendisine ilham geldiğini öne süren bir koyunu konuşturmaktadır. Kendisi bu kasidenin başlığını şöyle koymuştur: "Özbenliği olumsuzlamanın mağlup toplumların icadı olduğu ve bunun gizli bir biçimde galip toplumları zayıf düşürdüğü meselesi üstüne bir kaside."[33]

Özbenliği olumsuzlama ve kanıtlama İkbal felsefesinin eksenini oluşturmaktadır. Özbenlikle Allah'ın insana bahşettiği güçleri anlar İkbal. Bu güçlerin ortaya çıkarılması özbenliğin kanıtlanması, ihmali ise onun olumsuzlanması anlamına gelir.

değerden düşürme eğilimindedir. Bu yüzden insanın yolunu açacak güçlerden ve gücünün ortaya çıkacağı imkânlardan korkmaktadır. Eğer birazcık düşünseydi anlardı ki, insanın gücü ne kadar artarsa artsın Allah'ın azameti yine her şeye galip olacaktır. Ötesi, bu güçleri kuluna bağışlaması Allah Subhaneh'in Celâl'indendir. Fakat Müslümanın bu görüşü büyük ölçüde asırların ardından birikerek gelen Cebriye, Mürcie, Kaderiye gibi ekollere ait görüşlerin başka akımların kutupları ve ululanına ait sözlerin, modernler ve yakın seleflerinin, velhasıl birtakım karanlık işlerde, inanç ve toplum, dünya ve ahiret işlerinde fetva tedarik etmek için kendilerine başvurulan her kim varsa onlara ait çeşitli değerlendirmelerin alaşımından meydana gelmiştir.

Müslümanların gerek düşünce gerekse uygulama planında içinde bulundukları kargaşa hem alttan ve ağır, hem de üstten ve hızla akan akıntıların (akımların) kendisinde toplandığı, bataklık haline gelmiş bir havuzdan sızmaktadır. İslâm âleminde yasalarla akıl arasındaki ilişkinin kopuşunu izleyen ve buna bizzat şahit olan biri olarak ben, yakın bir geçmişten beri İslâm'ı tüm varlıklarıyla seven ve Müslümanların durumu üstüne ciddiyetle düşünen gençlerle birlikte oldum. Araştırma konusu "Müslümanlar" problemiydi ve bu konuda bir şeyler söylemem için adeta yalvarıyorlardı. "Bu konuda söylenecek şeyim var" dedim onlara "fakat konuyu ayrıntılarıyla size nasıl sunacağımı bilemiyorum. Zira konuyu size yeterince iletemeyeceğimin bilincindeyim." Konuyu zihinlere biraz yakınlaştırdıktan sonra şunun anlamı üstünde durdum: "Öyle bir şey var ki şu insan dediğimiz şeyi değiştirmek konusunda adeta bizi köstekliyor. Bu şeyi bir keşfettik mi, bunun, Müslümanın yakasını bir türlü bırakmayan acizliğin giderilmesinde büyük payı olacak." Baktım, içlerinden biri anlatmak istediklerimizden bir şey çıkarmış gibi duruyor, belki de benim Müslümanlar probleminin bilimsel olarak ele alınabileceği konusundaki düşüncelerini biliyor olsa gerek ki şöyle sordu: "Ne yani, siz şimdi, bu konunun sınırlı bir bilimin kuralları çerçevesinde ele alınabilceğini mi söylemek istiyormusunuz?" Umutları yıkılmış, sıkıntı ve bunaltı içinde: "Belki" dedim, "Demek istediğim budur belki." Oturuşuna denk düşen bayağı davranışı ve hafife alan ses tonuyla sanki bu işin benim bildiğim gibi olmadığını anlatmak ister gibiydi. Anladım ki ondaki bu şiddetli çekingenlik ve korku, probleme bakış tarzından kaynaklanmakta ve bu ona daha avantajlı gelmektedir.

Çoğu zaman gençleri yeni bilimsel yöntemlerle nasıl ikna edeceğimi bilemem, şaşkınlığa düşerim. —Gerçi bu benim konuya tam anlamıyla hakim olmayışımla ilgili olabilir.— İbn'ül Verdi "Düşmanları korkutmak ilmi arttırmakladır" demiş; biz de bilgi ve becerilerimizi bir arttırsak hangi iş olursa olsun onu yerine getirme konusundaki yeterliliğimiz de artacaktır. İnsanın manevi yapısının, farkında olarak ya da olmayarak bilginin yavaş yavaş emildiği anlar toplamından oluştuğunu adeta görmezlikten geliyoruz.

Aslında bu mesele bilinç planında ortaya konsa bunun durumun değişmesine büyük katkısı olur. Bilgiyi arama karşısında takındığımız zahidçe tavır deminden beri sözünü ettiğimiz afetin dölünden başka bir şey değildir. Evrenin düzeninde varolan yasaların egemenlik açısından insan aklı ile olan ilişkisini görememe afetidir bu. Düşünce planında çaba göstermeyi gerektiren bu konuyu değerlendirmekten çektiğimiz sıkıntı, insanın, evrenin düzeniyle olan ilişkisi konusunda sahip olduğumuz akideye geri götürebilir. Ciddi araştırmaları ne de çabuk itham ediveriyoruz, hemen, 'bunlar karışık ve muğlak' diye. İkbal'in Esrar ve Rumuz'da sözünü ettiği azığa uzun süredir alışkın olduğumuzdan mıdır nedir, akıllarımız asıl fikrî gıdalardan tat almaya alışamadı bir türlü.

Ot olunca aslanların azığı
Dönüştü cevherleri kiremit toprağına

İkbal bu kasideyi dünya hayatındaki görevinin bilincinde olmayan Müslümanın boyun eğerek dinlediği va'zü nasihatlere örnek olarak zikretmekte, bununla ona bir varoluş bilinci aşılamak istemektedir. Bu kasidede İkbal, Alemlerin Rabbi'nin şeriatına uygun olarak şu evrenin güçlerine egemen olma bilincinde olan toplumlara elçi olarak gönderildiğini ve kendisine ilham geldiğini öne süren bir koyunu konuşturmaktadır. Kendisi bu kasidenin başlığını şöyle koymuştur: "Özbenliği olumsuzlamanın mağlup toplumların icadı olduğu ve bunun gizli bir biçimde galip toplumları zayıf düşürdüğü meselesi üstüne bir kaside."[33]

Özbenliği olumsuzlama ve kanıtlama İkbal felsefesinin eksenini oluşturmaktadır. Özbenlikle Allah'ın insana bahşettiği güçleri anlar İkbal. Bu güçlerin ortaya çıkarılması özbenliğin kanıtlanması, ihmali ise onun olumsuzlanması anlamına gelir.

Etki ve Tepki

Daha önce beden organlarından bir çoğunun iradenin müdahalesi olmaksızın otomatik olarak işlediğini vurgulamış ve demiştik ki, nefste farklı derinliklerde kökleşmiş bulunan düşünceler de bunun gibi bir işleyiş gösterirler. Yani insan psikolojisinin derinliklerine yerleşmiş bulunan bu kavramlara bilincin müdahalesi olmaksızın kendiliğinden bir fonksiyon icra ederler. Öyle ki bir tepki ve öfke durumunda insan, idaresini ve doğru düşünme melekesini yitirir ya da iradesi farklı durumlara göre farklı ölçülerde zaafa uğrar. Bu tür bir durumda insan içgüdüleriyle davranmaya başlar, bilincin egemenliği azalır ve akıl doğru hüküm veremez olur. İşte bu yüzdendir ki kadılara öfkeli oldukları zamanlarda hüküm vermemeleri tavsiye olunur. Bu konu kökleri itibariyle reddedilmez biçimde sabittir. Fakat dalları ve bu dallara ait uygulamalar hayatın çeşitli alanlarında birçok kollara ayrılmıştır. Meselâ sokaklarda çocukları kovalayan kişiler görürüz. Çocuklar kendilerini kovalayanlarda birtakım zaaf noktalarının bulunduğunu bildiği için, sinirleri tahrik edici birtakım lakâplarla onları alaya alırlar. Çocuklar insan iradesindeki bu zaafı keşfetmişlerdir adeta. Bu yüzden insanı kolayca çileden çıkarabilirler. İnsanı kızdıracak noktayı yahut üzerine basıldığında belli tepkileri oluşturan düğmeyi bilirler çünkü. Aslında onlar da acınacak haldedirler. Zira çocuklar heyecanlarıyla (duygusal tepkileriyle) hüküm verirler.

Peki biz de nefsimizde bu tür düğmeler taşıdığımızın farkında mıyız? Birisi tutup bizi, infiale sürükleyecek düğmelere nasıl basılacağını keşfediverirse, çocuklar örneğindeki kadar olmasa bile biz de normal durumumuzdan çıkacağız demektir.

Bu düğmeler her insanda vardır ve fakat ne her insan basabilir onlara, ne de her basmayla tepki meydana gelir. Başka bir örnek verirsek; diyelim birtakım kimseler bir başkasını alaya alarak ya da kutsal bildiği şeylerle korkutarak etkilemek istemiş olsunlar. Sonuç malûmdur, iş çığırından çıkar, konuşmalar sövüşmeye dönüşür, dil bırakılıp yumruklar konuşturulur. Diyelim ki etki alınması istenen kişiye daha önceden biri gelip, diğerlerinin kışkırtıcı amaçlarını hemen vermiş olsun. Sonuç yine malumdur, karşısındakilerin niyetini bilen kişi hiç kuşkusuz onların oyunlarını bozacak ve apıştırıp bırakacaktır.

İnsan belli bir olgunluk ve sinir ve sağlamlığına hayat ve insan hakkındaki deneyimini ve bilgisini artırdıkça ulaşabilir. Böylelikle sinir ve

duygularını başkasının sultasına bırakmamış olur. Caddedeki çocuklar ve belli kişileri etkilemek isteyen kötü niyetli zekiler örneğinden hareketle hayat ve evrenin kavranmasında hepsi de farklı kültürlere sahip olan toplumlar alanına geçebiliriz. Etkilemenin imkânı toplumlar içinde geçerlidir. Olgunluk ve yetkinlik aşamasına ulaşamamış, basitliği hâlâ süren toplumlarda bir bildiğimiz yığınlar, bir de belli bir süre içinde belli bir amaç gerçekleştirmek üzere yığınları etkilemede, onları yönlendirmede son derece usta olan bir zümre vardır. Vakti geldiğinde bu etkileme uzmanları toplumu afallatmak ve iradesini kullanamaz hale getirmek için, ayakları altına patlayıcı fettişeler* atarlar. Böyle yapmakla onda bir şok etkisi uyandırırlar ya da onu cümle âlem önünde iradesini kullanamaz duruma getirirler. Ne var ki bu kadarı biraz aşikâre olmaktadır doğrusu, etkilemenin de bir haddi hududu olmalıdır. Etkilemeye öyle bir sınır getirilmelidir ki bu icraat nereden baksanız haklı görürsün. Bu sınır, toplumun özgürce hareket alanına konan sınırlar da olabilir, bir aptallar sürüsü olarak değerlendirildiği sınırlar da.

Meselâ örf aptallar için bir sınırdır. Fakat hâlâ örfün aptallığa kalım hakkı verdiği, hatta onu artırdığı anlaşılmamıştır. Toplum bunun bir farkına varsa topluluklarla oyuncak gibi oynayan egemen zekilerin kötülüğünü de bertaraf edecek ilk adımı atmış olacaktır. Lawrance toplumun duygularını istediği yönde etkileyip egemen olmada uzmanlaşmış kişi için mükemmel bir örnektir.

Bu meyanda Cemaleddin Efgani'nin Sudan'ın kuruluşu münasebetiyle hatıralarında söylediklerine kulak vermek uygun olacaktır: "Britanya, çantasından bir oyuncak çıkardı (Gordon kuşatması). Fabrikalarına, yerleşim bölgelerinden berberilerin bölgelerine kadar uzanan bir demiryolu döşemek üzere emirler verdi... (Hem de) Gordon kuşatmasından kurtulmaya çalışmak dışında bir niyeti olmadığı iddiasıyla. Diyelim sonuçta bu demiryolu imha edilecek ya da kurtulacaktı, —kaldıki galip odur— İngiltere bu durumda demiryolunu tahrip mi ederdi, yoksa Mısır'a mı bağışlardı? Vallahi ne o, ne de bu. Yalnızca Sudan'ı istilaya yol aramaktaydı."

*Çocukların bayramlarda oynadığı bir tür patlayıcı oyuncak (Maytap)

Mahzumî* şunları söylüyor: "Bir gün Cemaleddin Efganî'ye gidip sözü açtım: 'Bu makaleyi işaretiniz üzere Hatıralar'a kaydettim. Ancak geriye kalan bölümünü kaydetmeye gerek göremedim. Geçip gitmiş, işi bitmiş, neredeyse herkesin unuttuğu olayları nakletmeye gerek duymadım. Onların yeniden anlatılması gereksiz.' Cemalettin beni can-kulağıyla dinledi ve ben bitirince şöyle dedi: 'Ey Şeyh İbn Mahzum. Ey Hakk'ın izzeti. Bugün senin anlatılmasını lüzumsuz bulduğun olayların artık önemi geçse de İngiltere bir zamanlar Mısır ve İngiltere'de sahneye koydu. Aynısını ve benzerini yine uygulayacaktır. Britanya birtakım ülkelerde durmadan bunalımlar hasıl eder. Kendi genişlesin diye daha bir küçültmeye çalışır bu ülkeleri. Ulusun belkemiğini kırmaya çalışır, hiziplere böler onu. Nefreti körükler. Britanya'nın ve devlet ricalinin hiç inhiraf etmeden uyguladığı yöntem budur işte.'[34]

Efgani'nin söyledikleri salt hadiseler değildir. Daha çok Britanya'nın birtakım ülkelere uyguladığı yasaya dikkat çekme amacı taşımaktadır. Efgani'nin, bu amacın Mahzumi tarafından anlaşılamamasından üzüntü duyduğu ortada. O biliyordu ki, olaylar gündemden çekilse de aynısı ya da bir benzeri yeniden sahneye konacaktır. Ve gerçekten İngiltere bu olanlardan yirmi yıl sonra bir münasip zamanda başka oyuncaklarla dolu çantasını çıkarmıştır ortaya. Nitekim Malik bin Nebi şöyle yazmaktadır: "Avrupa bu dönemde nasıl bir politika izleyeceğini hesaplamış, ulusların fıtren sahip oldukları mizaçtan oportünistçe yararlanmasını bilmiştir. Meselâ Lawrence, Von Armen'in 1915'de Süveyş Kanalı'nı tehdit ettiği bir zamanda ünlü Arap Devrimini nasıl yönlendireceğini hesaplamış ve şeyhlik kurumunun, Şerif Hüseyin gibi ihtiyar bir lider elindeki zaafını farkedince 'Arap Krallığı' fikriyle sarhoş olmuş gençliğin önderlerini elden geldiğince pohpolamıştır."[35]

"*Hikmetin Yedi Sütunu*"[36] adlı kitapta bu konuyla ilgili ince ayrıntılar vardır, Lawrance'in o görevi nasıl en güzel biçimde yerine getirdiği, Malik'in değinisinin ötesinde, beğenmediğimiz çöl bedevilerini nasıl kullandığı, içlerinden özel muhafız olarak seçtiği yüz savaşkan gencin Lawrance Britanya'nın çıkarı adına otuz küsur savaşın kışkırtıcılığını yapmış ve fakat tek damla İngiliz kanı akmamıştı.

İşte böyle sonuçlardan bizi koruyamayacaksa olayların bir bir anlatılmasının gereği yoktur. Ve tabiî insanın tabi olduğu yasalar anlaşılmazsa

*Efganî'nin hatıralarını nakleden zat. (Çev.)

ve bizler bu yasaları bilenlere tabi olmaya devam edeceksek hiç bir zaman bu sonuçlardan korunamayacağız demektir. Bu yasalara ulaşmak ise, belli hedeflere yönelik olarak planlanmış olaylar hakkında soyut değerlendirmelere koşmadan etraflı araştırmalar yapmakla mümkündür.

Bu meyanda başvuracağımız yöntem, toplumu aptallar gûruhu seviyesinde bırakan kaliteyi tutup yükseltmeye kalkmak yerine, başından bu kaliteyi terketmektir. Bazı bireylerin aptal olmaları doğaldır ve sayılarını minimum düzeye getirmek de mümkündür. Gelgelelim toplumsal aptallık doğal değildir. Bu aptallık toplumun kendi elleriyle oluşturulmuştur. "Allah onlara zulmetmedi, ancak onlar kendilerin zulmediyordu." (Nahl, 33)

Bu problemlere ait yasaları bilinç alanına sokmak, bu psikolojik araçları başkalarıyla değiştirme yeteneğini kazanmak uyanmamızı sağlayacak olan çaredir. Çünkü fikirlerin belli düzeylerde yeşermesi başvurulan araçlar ve ulaşılan derinlik oranında imkân dahiline girer.

Bilinç ve bilinçdışının değiştirilmesi bugün mümkün hale gelmiştir. Birey bilincini değiştiremeyebilir. Bu konuda mutlak bir güce sahip değildir. Fakat toplumun kendi bilincinde olanı değiştirmeye gücü yeter. Nefste olan ister yüzeyde isterse de derinde mekân tutmuş olsun farketmez. Çünkü bu bir bilimin konusudur ve bu konu kitabımızın araştırma konusu olan ayetin ta kedisidir.

Örneğin Çin liderlerinden biri şunları söylemiştir. "Kuşkusuz halkı, kendisini kuşatan bu tehlikeye karşı bilinçlendirmemiz şarttır. Bu bilinçlendirmeyi biz yapmayınca halkın üstüne bombalar yağdıran düşman yaptı. Ve hâlâ bu bombalar nicelerini bilinçlendirmeye yetmemiştir." Bu lider anlamıştır ki, halkın kafasına bombalar yağmadan önce tehlike haber verilebilir. Fakat böyle yapmamışlardır; bu hatalarını teslim etmektedir. Daha sonra bunun farkına varınca kendilerine saldıran Japon, Rus ve Amerikalıların bir 'av'ı* olmaktan kurtuldular. O saldırgan uluslar korku ve çekingenlikle Çin ile dost olmanın yollarını aramaktadırlar şimdi.

Toplumun düşüncelerinin etkilenmesi ve istenen yöne çevrilmesi, bürokrasisiyle, bilgin ve kurumlarıyla örgütlenmiş bir bilimin konusudur. Bu konuda bir kitap yazılsa başlığı şu olurdu: "Toplumun Zihnen Yönlendirilmesi". Tüm bunlar tamamlanınca sözkonusu kont-

*Burada geçen bölümlerde sözü geçen 'av' hadisine gönderme vardır. (Çev.)

rol ve yönlendirmelere karşı halkları koruyacak bir kontra-bilim kaçınılmaz olacaktır.

İnsan aklının doğal ve beşeri hayata ilişkin yasaları göremediği atalet dönemleri, en tehlikeli dönemlerdir. İşte biz bu tehlikeli döneme girmiş bulunmaktayız. Uzun zamandır akıllarımızı kilitlemişiz. Böylece boyunlarımızda bizi gelecekten alıkoyan halkalara ve sürüdüğümüz taşlarla ayakta durmaya çalışıyoruz. Nefste olanı, değiştirmemiz gereken ne varsa onu değiştirmenin bilimi, gerekli zaman ve yeterli imkânlarla uygulamaya konduğunda, bizi içinde bulunduğumuz şaşkınlıktan çıkacaktır. Bunu anlamamız kolay olmayacaktır. Konunun yasalara bağımlı olduğunu anlayamadığımızdan ötürü, meseleyi kafalara sokmak için yeterli donanıma sahip olamıyoruz. Böyle giderse gücümüzü çolak bırakan ataletin kurbanı olacağız sonunda.

[31]Abdülkerim İzam'ın *İkbal* adlı eserinden sh. 124

[32]*Da'va* dergisi 215. sayı, 26 Şaban 1374 H.

[32]Kasidenin konusunu oluşturan hayvan masalı şudur: Bir otlakta mutlu biçimde beslenip üreyen bir koyun sürüsü vardır. Fakat bir gün sürüye aslanlar üşüşür ve ortalığı kana bular. Aslanları durdurmak isteyen zeki bir koyun hileye başvurur ve aslanlara giderek kendisine ilham geldiğini, üstelik Allah tarafından kendilerine elçi olarak gönderildiğini söyler. Buna inanan aslanlar için artık zeki koyunun onlara verdiği va'zlar da inanılır şeylerdir. Koyun sürekli zayıflığın acizliğin, yoksulluğun erdemlerinden bahseder onlara. Bu erdeme ulaşmanın yolunun da et yemeyi bırakıp ot yemekten geçtiğine onları inandırır. Buna kanan aslanlar ot yemeğe başlarlar ve yedikçe aslanlıklarını yitirirler. Özgün metin için bkz. *Esrar ve Rumuz* Çev. A. N. Tarlan, sh. 35-37. Türkiye-Pakistan Kültür Cemiyeti Nşr. 1964 İst. (Çev.)

[33]Efgani'nin hatıralarını nakleden zat, (Çev.)

[34]*Hatırat*, sh. 287 Dar'ül-fikir baskısı Dimaşk

[35]*Fikret'ül-afro Asyaviyye* sh. 18

[36]*E'mide'ül-hikmet'ül-Seb'a*

"Kuşkusuz Allah bir kavmin durumunu, onlar nefislerinde olanı değiştirmedikçe değiştirmez" Allah'ü Teala'nın bu kelamından hareketle ortaya koyduğum araştırmayı önemli gördüğüm iki yönüyle sergilemeye çalıştım. Doğrusu onları önemli kılan da bu özel gayrettir. Aslında gerek "*Ademoğlu'nun İlk Mezhebi*" kitabında, gerekse elinizdeki kitapta daha önce söylenmedik şeylerden bahsetmemekteyim. Yalnızca araştırılmasının önem ve önceliğine inandığım bu konulara kendimce ışık tutmaya çalıştım. Çünkü biliyorum ki ortalama Müslüman okuyucu aslında bu konularla haşır neşir olmakta fakat önemini bilmemektedir. Bir mesele üstünde düşünürken bu problemler geçtiğinde onlara gereken önemi vermemektedir. Bunun için güvenilir yazarların konuyla ilgili değinilerinin üstünde durmak ve düşünmek istedim.

Kendilerinden çekingenlik ve ürkeklik içindeler diye sözettiğim bir kısım insanlar güvenilir yazarların fikirleriyle karşılaştıklarında lisan-ı halleriye şunu söylemektedirler: "Onların bu söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz." Bu noktaları özel bir açıdan aydınlatmaktan amacım şudur:

Bu araştırmanın belirtmeye çalıştığım iki yanı var:

1— Kuralın kendisini, uygulamasından ayırmak

2— Yasanın genelleştirilmesi

1—Kuralın Kendisini, uygulamasından ayırmak:

Uygulama çeşitli biçimlerle kurala uzak ya da yakın olabilir kuşkusuz ancak sonuçta kuralın anlaşılmasına katkıda bulunur. Ancak kural kendi öz sınırı itibarıyla Allah ü Teala'nın şu sözünde niteliğini bulan yasayla bağlantılıdır: Allah'ın sünnetinde bir değişiklik bulamazsın." Uygulama ise çeşitlidir, diğer bir anlatımla sisteme kural, tarihe uygulama dersek sistemle tarihin arasını ayırmaktır sözkonusu olan. Bir üçüncü anlatımla İslâm ve Müslümanların birbirinden ayrı düşünmek. Zira İslâm yasa ve kural, Müslümanlar uygulama ve tarihtir. Müslümanlar bu kurala bir örnek teşkil eder. Ayrıca Allah'ın sünneti içinde değerlendirilmekten muaf olmadıkları için, Müslümanların gerilemesi problemini araştırmak için belirlediğimiz alanda, kural ile uygulamayı birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Bununla, yaşanan örneğin ve yürütülen uygulamanın hiçbir değeri yoktur demeye getirmiyoruz. Aksine yasaların bu uygulama örnekelerinden çıkarıldığını söylüyoruz. Fakat bu örnekleri kendi içinde tazammun eden kuralı önceden koymak zorunda kalıyoruz genellikle. Ve özellikle de işin başında yazıyoruz bunu. Yasa sayısız miktarda örneği kapsamına alacak kadar tümel olduğunda İslâm ile Müslümanların arasını ya da indirilmiş bir din olarak İslâm'la asırlardır süregelen Müslümanların tarihini birbirinden ayırmaya çalışıyoruz. Bu bakımdan Müslümanların amelleri sonucu oluşan tarih İslâm'ın kendisidir biçiminde bir sanıya sahip değiliz. Zira İslam'ın kendine özgü bir gücü, Allah tarafından bağışlanmış, kendiliğinden bir bağışıklığı vardır.

İşte geçen binlerce yılı ve yaşamış milyonlarca insanı bir an için gözardı ederek Müslümanı İslâmi kurala geri döndürme çabamın amacı budur.

Bu konu büyük yazarlara gizli kalmadığı gibi ona karşı da çıkmamışlardır. Ne var ki konu bu yazarlarca özgün eserler halinde ortaya konamamıştır.

Burada Üstad Seyyid Kutub'dan bir alıntı sunmak istiyorum. Kendisi Müslüman gençlik nezdinde diğer yazarlara nisbetle verim bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Allah ona geniş rahmetini sunsun, Âl-i İmran Suresi'nin tefsirinde şöyle demektedir:

"Nihayet son bir hakikatı daha öğreniyor, Rasulüllah'ın ashabının kainatta Allah'ın en mükerrem kulları olduklarını anlıyoruz. Bu son derece faydalı bir hakikat, İslâmî hayata başlamamıza yardımcı olacak bir ölçü ve örnektir. İlâhî nizam sabittir, değiştirilemez. Onun ölçü ve değerleri kesindir, değiştirilemez. İnsanlar bu nizama ya uyarlar veya ondan uzaklaşırlar. Bu nizamı algılayış ve uygulayışında isabet eder ya da hataya düşerler... İnsanların işledikleri hataların hiçbiri, bu nizama mâledilemez. Bu hatalar İslâm'ın sabit ölçülerini eskitemez, değerlerini değiştirmez. İnsanlar bu nizamın algılayış ve uygulayışında yanlışa düştüğünde, bu yanılgı kendilerine aittir, nizam bundan sorumlu tutulamaz. Doğru yoldan saptıklarında bizzat kendileri sapıklıkla nitelenirler. Bu sapıklığın vebali ilahî nizama yüklenemez. Çünkü İslâm, nicelik ve niteliğe ne olursa olsun, onların yanılgı ve sapıklıklarının üstünde olacak, onların sapıklıklarına paralel olarak sapmayacaktır.

Buradan çıkarıyoruz ki, şahısları aklamak ile nizamı değişime uğratmak birbirinin alternatifi olarak düşünülemez. Böylece ilahî nizamın sağlam, kesin ve yüce ilkeleri ihtiva edişinin bu ümmet için büyük bir hayır ve kurtuluş vesilesi olduğunu görmüş olmaktayız. Yanılgı ve sapıklığa düşenler —hangi hal üzereyseler— lâyık oldukları vasıfla nitelenirler. Bu yanılgı ve sapıklıkları sürekli olarak aklamak nizamın tahrifi ve kıymet ölçülerinin tebdili anlamına gelir ancak. Bu tahrif ve tebdil eylemi, Müslümanların öncü şahsiyetlerinin yanılgı ve sapıklıkla nitelenmesinden daha çok tehlikelidir İslâm için. Nizam şahısların üstünedir ve onlar gibi geçici değildir. İslam'ın tarihsel gerçeği şudur ki, Müslümanların yapmış olduğu fiil ve hareketler hiçbir zaman İslam'ın kendisini temsil edemez. Bu fiili ve davranışlar İslâm nizamına, onun değişmez ölçü ve ilkelerine uygunsa o zaman İslâm'ı temsil eder ve işte İslâmî davranış budur, denebilir. Bu ölçülere uygun değilse, yapılan davranış hatadır, gerçekten bir sapmadır. Bunun hesabı da asla İslâm'dan sorulmaz, bizzat onu yapan kişiden sorulur. Ve o kişi hareketinin vehameti oranında yanılmış, sapmış ya da uzaklaşmış olarak müstehak olduğu biçimde nitelenir. Gerçekte İslâm tarihi demek, isimleri Müslüman da olsa, dilleri ve kalpleriyle İslâm'ı ikrar da etseler, Müslümanların tarihi demek değildir. İslâm tarihi[37] İslâm'ın insanlar tarafından düşüncede, yaşayışta, tavır alışta ve toplumsal düzenlemeler konusunda gerçek anlamıyla uygulanışın tarihidir. İslâm sabit bir mihverdir. Beşer hayatı belirli bir yörüngeyle onun etrafında deveran eder.

İnsanlar bu güzergahtan ayrılır veya o mihverden uzaklaşırlarsa bunda kaybedecek olan İslâm mı olur, insan mı? Onların fiil ve uygulamalarına bakıp İslâm'ı hesaba mı çekeceksiniz yahut İslâm'ı bu uygulamalara bakarak mı yorumlayacaksınız? Peki İslâm nizamından çıkıp onu hayatlarında uygulamayanlara nasıl, 'bunlar Müslümandır' diyeceğiz? Müslümanlar ancak bu nizamı hayatlar içinde uyguladıkları için Müslamandırlar yoksa ağızlarıyla 'biz Müslümanız' dedikleri için değil. İşte Alah Teala'nın Müslüman ümmete bildirmek istediği şey budur. Bununla Allah Müslüman topluluğun yanılgılarını ortaya koymakta, zaaf ve noksanlıklarını belirtmekte ve sonra da eksiklik ve zayıflıklarının bedelini imtihan planında onlara tattırsa da bunlardan doğan günahları bağışlamakta ve affetmektedir."[38]

Seyid Kutub'un uygulamayı ilkeden ayırmak ve bu ilkeyi saklı tutmak amacıyla öne sürdüğü bu düşünce yeterince ayrıntılı ve açıktır ancak ortalama okuyucu bu düşüncelerden İslâm'ı tenzih ve yüceltme dışında bir anlam çıkarmaz.

Seyyid Kutub'un amacı bu değil, Müslümana, Müslümanların tarihine bakıldığında İslâmî ilkeyle uygulamasının ayrı şeyler olmadığını, Müslümanların İslâmî ilkelerin dışında izledikleri yolun, bir tarih olmaması bakımından İslâm'ın kendisi olamayacağını farkettirmektir. Bizler uygulamada ortaya çıkan yanlışların, İslâm'ın yanlışını çıkarmak anlamına geldiğini düşünenlerin konumundayız. Ve sözünü ettiğimiz ayrım olmaksızın bu yanlışlar, elimiz mahkum biçimde bağımlı olacağımız bir din haline gelecektir ve bunların kutsanması yüzünden İslâmî ilkeyi belirlememiz imkânsız hale gelecektir.

Allah, Seyyid Kutub'a rahmet etsin... Bu yaptığıyla problemin çözümüne bir kapı açtı ve araştırmamızı kolaylaştırdı. Bu işareti bir trafik levhası gibi koydu yola. Böylesi problemlere sebatla eğilen Müslümanların bu keşfi O'nun bıraktığı yerden alıp sonuca ulaştırmaları gerekir. Ancak bilmemiz gereken bir şey var. Onun açtığı bu kapıdan girmek de büyük çapta deneyimi gerektiren zor ve meşakkatli bir iştir.

Burada zikredilmesi gereken bir kural var: Bir yasanın teorik olarak benimsenip, doğruluğunun kabul edilmesi —ne yazık ki— pratik olarak uygulanmasından daha kolaydır. İbn Teymiye'nin bu konudaki görüşü nitekim geçmişti.

İşte, Üstad Seyyid Kutub'un bu kabilden zikrettiği görüşü nazarî planda onaylamak kolaydır fakat uygulamaya gelince bir zorluk baş-

gösterecektir. Hatta bu görüşü uygulamaya koyacak olan kişi, onu başından kabul etmiş olmanın problemin çözümüne pek az katkıda bulunduğunu anlayacaktır. Seyyid Kutub şöyle demekteydi:

"Buradan çıkarıyoruz ki şahısları aklamak sistemi gözardı etmekle denk olamaz. İslâmî sisteme ait ilkelerin kesin, saf ve özgün biçimleriyle saklı tutulmaları Müslüman topluluğunun hayrına olacaktır. Yanısıra Müslümanlar yanılgıya düşen ya da ilkelerden sapanları —her neye lâyıksalar— o şekilde nitelendirmeli, sistemi saptırmak, değer hükümlerini ve kendi içindeki dengeleri yanılgı ve kapıldıkları sapmaları açığa çıkarmalıdırlar. Çünkü sistemin bu şekilde bozulup değiştirilmesi Müslümanların ileri gelen şahsiyetlerini yanılgı sapma ile nitelemekten çok daha tehlikelidir İslâm için."

Bu kuralı nazarî olarak kabullenmek kolay; peki ama Seyyid Kutub'un Müslümanların ileri gelen şahsiyetleri dediği kimler? Burada bazı ayrıntılara girip birtakım isimler zikredebilir miyiz acaba? Bu kuralı keşfedip, gerçeğini teslim etmekle problemin yalnızca küçük bir bölümü çözülmüş oluyor. Çünkü bu isimleri anmak ve birtakım ünlü şahsiyetlerin hatasını belirlemekle gözlere kan yürüyecek, damarlar kabaracaktır. Ve çünkü bu konuya ilişmekle aklın egemenliği kalkıp yerine duygularınki geçecektir.

Aslında İslâm tarihinin —bu tarih İslâm'a uygun olsun ya da olmasın— akıl alanını yok sayarak, duyguları öne çıkararak ve düşünsel devrinin alanını daraltarak bir kutsallık ve kudret halesiyle resmedilmesi İslâm ve onun uygulanışı arasındaki ayrımın farkına varamayanların yaklaşımıdır. Bu yaklaşım İslâm'ı ve onun sistemini Müslümanlar nezdindeki uygulama yanlışlarından korumaya çalışan ıslah hareketlerini gözardı etmektedir. Ve Seyyid Kutub zorunlu bir biçimde anlamıştır ki, İslâm sistemini bu yaklaşımdan korumak ve sistemi tarih üzerine egemen kılmak gerekmektedir.

Seyyid Kutub'un değindiği o büyük şahsiyetleri bir bir anmak işi yokuşa sürecektir. İslâm'ın öngördüğü bir bilimsel yöntem geliştiremedikçe bu meseleye el atmak hiç bir zaman kolay olmayacaktır. Kuşkusuz İslâm Allah Resulü'nden sonra yaşamış hiç kimseyi "ismet" (suçsuzluk, kusursuzluk günahsızlık) sıfatıyla nitelemez. Ne var ki Müslümanlar topluluğu olarak bizler bu sıfatı tutup herkese atfediyoruz. Büyük bir şahsiyetin hem yanılabileceğini hem de isabet edebileceğini görmek, tıpkı onun şu sözü doğru, şu sözü yanlış demek

gibi bize zor gelmektedir. Bizim pratikte Müslüman şahsiyetler hakkında aldığımız tavır ya her şeyiyle kabul ya da her şeyiyle red temeli dışında mümkün olamamıştır. Bu yaklaşımın sağlam bir yöntemle yer değiştirmesi ile birlikte herkesin saklı tuttuğu İslâmî-nazarî kurallar öne çıkacaktır.

Sistem/uygulama ayrımını dile getiren yaklaşımın dört başı mamur bir yönteme dönüşmesi hakkı herkesçe saklı tutulan İslâmî-nazarî kurallara gerçek işlevini kazandıracaktır. İmam Malik'in sözünde bu türden bir kural saklı tutulmaktadır: "Herkesin sözü alınıp kendisine geri çevrilebilir ancak şu kabrin sahibi müstesna" Malik bunu söylerken Allah Resulü'nün hücrelerini işaret etmiştir. İşte bu sözün benzerini Seyyid Kutub, daha önce alıntıladığımız gibi çağdaş bir biçimde tekrarlamaktadır. Ancak pratikteki uygulaması oldukça güçtür.

Bu, birtakım din islahatçılarının bu yöntemin aksine yeltenmedikleri anlamına gelmez. Fakat büyük bir çoğunluğun görüşleri bu merkezdedir. Kaldı ki sünnet (ya da yasa) ile tarihin birbirine karıştığı alaşımdan kendimizi soyutlamak oldukça güçtür. Bu ancak sünnetin önemini (ya da işlevini) ve insanlarla sünnet arasındaki doğal bağı kavramakla mümkün olur. İnsanlar yasa değildir; onlar ancak yasaya boyun eğer, onu keşfetmeye ve uygulamaya çalışır. İnsan ne kadar büyük olursa olsun, insan olmanın kendisini bağladığı sınırları aşamaz. Kaldı ki yanlışa düşmek insanın değerinden bir şey eksiltmez. Hatasız olmak onun harcı değildir ve her ademoğlu yanılabilir. İlimde hatadan korunmuş bir Allah kulu var mı? Ne var ki o, bu hatalarına rağmen yeri saklı kalır ve her şeyi kuşatamamış olmak onun ilmi değerinden hiç bir şey eksiltmez. Tersine, isterse çok basit bir yenilik getirmiş olsun, onun bu keşfi yer ve konumunu kendisinden sonrakilere göre saklı tutacaktır. İnsanın doğru değerlendirmesi budur. Yoksa insanları hakları olmayan yerlere yüceltip onlara "ismet" sıfatını yakıştırmak değil, bu tür bir kusursuzluğu ne Allah, ne onun Resulü ve ne de adaleti ayakta tutan ilim sahipleri, insanlara atfetmiştir.

Aslında ilmin biricikliğini kavramakla ilim ehline gerçek saygıyı öğrenebiliriz. Bakarız; ilim adamları ilmin hangi derecesine ulaşmış, değerlendiririz. Onların yanlışlarının boynumuza prangalar gibi geçmesine meydan vermeksizin içinde bulundukları yanlışı bulur, hoşgörüyle davranırız. İsabet ettiklerini alır, yanlışlıklarını kendileri için aşağılama vesilesi yapmadan bu yanlışlıklardan uzak dururuz. Ve ne de

doğrularını onları tümüyle masum sayılmalarına meydan verecek şekide değerlendiririz. Bu durum ilim ehline saygının bir tür puta dönüşmesini engelleyecektir ki (böyle bir perestişin) yararından çok zararı vardır. "Ahbar" ve "rahiplerin" "rabb"lara dönüşmemesi ancak böyle mümkündür.

Amacımız ne İslâm tarihini aşağılamak ve ne de bu tarihin şahsiyetlerini karalamak. Üstad Seyyid Kutub'dan naklettiğimiz metnin hedefi büyük Müslüman şahsiyetlere gençlerin beslediği güveni sarsmak ya da asırlardır oluşan İslâm uygulmasına beslediği güveni sarsmak ya da asırlardır oluşan İslâm uygulamasına besledikleri hüsnüzannı alaşağı etmek değildir. Amaçlanan şey Müslümanın tutup tarihi kurala (ya da sisteme) boyun eğdirme gücüne ulaşmasıdır. Sistemden beklenen faydayı böyle sağlar çünkü. Ve ancak böylelikle tarihi şu şu olaylardan ibaretmiş gibi kavrama yanlışından uzaklaşır.

Kuşkusuz ki, Müslümanların tarih karşısındaki şimdiki konumları doğru değildir. Çünkü tarihin yanlışlarından kaçınıp doğrularından yararlanma gücü yok bizde. Tarihsel şahsiyetler içinde yanlışa düşmüş ve sapmış olanları ayırdetmemiz, yanlış ve ilkeden sapmış görüşleri belirlememiz gerek, tarihin itici ve ileriye doğru harekete geçirici olması, boyunduruk olmaması için bunu yapmak gerek. Üstad Seyyid Kutub bu ihtiyacı kavramıştır; şahsiyetlere ve tarihe karşı doğru tavır alma ihtiyacını yani. Yanısıra böyle bir tavır almanın önemini de... Bu bilinçtir ki Üstad'a -Allah kendisinden razı olsun- Hz. Osman hakkında ehli sünnet ve cemaata mensup hiç bir yazardan benzerini işitmeye müslümanların alışık olmadığı şeyleri yazdırmıştır. Şöyle: "Osman'ın nefsinde İslâm'ın ruhunu itham etmek elbette zordur. Fakat kendisinin hilafeti esnasında kötü bir rastlantı olan bu yanlışını hoş görmemiz de aynı şekilde zordur. Kendisi, etrafını Ümeyyeoğullarına mensup uğursuz fıtratlı bir çevrenin kuşattığı zayıf yaradılışta bir liderdi." (39) O devirde oluşmuş fitneden biraz bahsettikten sonra şunları ekliyor Üstad: "Fakat olgulara İslam'ın gözüyle bakıp, onun ruhuyla kavramak isteyen kimsenin genelde bu ayaklanmanın İslam'ın ruh ve yönelişine daha yakın olduğuna kanaat getirmesi gerekir. Osman'ın Mervan'ın ve onun arkasındaki Ümeyyeoğulları'nın durumları ortada. Ve şu da görülecektir ki, kendisi iki liderin ardından henüz Emevi tohumu yerleşmeden başa geçseydi, evet bu olsaydı İslâm tarihinin görünüşü değişir ve olduğundan başka türlü olurdu."

Buradaki mesele, tarihi yasaların yerine geçirmek değil, tarihe yasaların öngördüğü biçimde bakmasanı bilmektir. Eğer bu görüş ümmet içinde bir kültür haline gelirse, olguları temellerinden kavrama melekesine dönüşürse yani, işte o zaman bir kişi ya da grubun yanlışı üstünde çekişmeyi bırakırız. O zaman problemin ağırlık noktasını bir kişi ya da gruba yüklememiz yetmeyecektir; zira problem bundan daha genel bir niteliğe bürünecektir.

Problem tarihe, beşeri olgulara ve bunların arkasındaki faktörlere bakabilme meselesidir. kuşkusuz ki, tarihe doğru bir biçimde bakabilme melekesini kazanıp onu olması gerektiği yere koyduğumuz zaman, şahsiyetlerin yanılgıları, bu şahsiyet her kim olursa olsun, bizi bağlamıyacaktır. Zira bizi yasaların yerine insanları koymak yanlışından koruyan bir şey vardır elimizde artık. Bu anlayış bizi yalnızca onların yanılgılarından korumakla kalmayacak, doğrularından da yararlanmamızı sağlayacaktır. Ulaşılan doğruları almakta özgürüz. Durup çekinmeye gerek yoktur. Bu tavır Seyyid Kutub ve ondan başkalarının da doğrularından yararlanmamızı sağlayacaktır. Birtakım düyüncelerinde Seyyid Kutub'un yanılması bir ayıp, bir kusur değildir. Ayıp olan onun doğrularını alıp onlarla kendisinin ulaşmak istediği sınıra ulaşmamaktır[40]. Bu kural benim yazdıklarıma ve bundan sonra yazacaklarıma da uygulanabilr.

Tarihe bu türlü bakmayı öğrenmek, ister muttakî (takva sahibi) bir mümin olsun, isterse de iyi amelleri kötüleriyle karışmış bir gayr-ı müttakî, çağdaş yazarların görüşlerini de doğru değerlendirmemize yardımcı olacaktır. Hatta ister mümin olsun, isterse de söylediği doğrular küfrüyle karışmış bir gayr-i müslim, herhangi bir yazarın doğrularından bile yararlanmamızı sağlayacaktır. Bu konunun ayrımına varamamak bizi büyük bir hayırdarı mahrum bırakır. Aksi halde bizi sevinçlerden kederlere götüren durumlara düşeriz. Sahiplerinin imanları yok diye birtakım bilimsel gerçekleri reddettiğimizde bilinçsizce davranmış oluruz.

Doğru bir tarih görüşü bize iki yönden yarar sağlayacaktır: Bir taraftan bizi müslümanların tarihindeki hataları ortaya koyma korkusundan azade kılarken; öbür taraftan çağdaşların tarihindeki doğruları ortaya koyma korkusundan da kurtaracaktır.

İnsanlara, kendilerine ait şeylerden zulmetmemek Kur'anî bir ilkedir. Bu Kur'anî ilkeyi ölçü almamız yüzünden bir topluluğun tutup

gücenmesi bizi bağlamaz. Allah'ın sözü de bu meyandadır. "Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutanlar olun." (Nisa, 135) Kur'an'ın ilkesi kendimiz ve sevdiklerimiz hakkında adaletle hükmetmemizi istemektedir. Kaldı ki, bu sevgi bayağı bir sevgidir insanın şerefini yükselten, değerini arttıran, dostu düşmanı gerçekten ayırdetmesini sağlayan ideal sevgisi değil. Hüküm, adalet mizanıyladır, yoksul görüşlere dayalı boş arzuların mizanıyla değil.

Sonuç olarak amacımız şahsiyetleri karalamak ya da onları kutsamak değil, gerçekle insanlar karşısında sağlam bir tavır almaktır. Gerçek gerçek olarak kalır, insanlar insan olarak. Çünkü gerçek yalnızca kendisinden ibarettir fakat kişiler öyle değildir; doğrulanabildiklerileri gibi, yanlışlanabilirler de. Bu ikisi arasında birçok derece vardır. Bunun için insanlar gerçekle tanınır, gerçek insanlara bakılarak bilinmez.

İnsan bu bakış açısına yalnızca, kendisinde gerçek ile kişiler arasında bir kriterin varolduğunu iddia etmesiyle ulaşmış olmaz. Durmayan bir çaba, bitmeyen bir uygulama gereklidir bunun için.

2) Yasanın Genelleştirilmesi

Meselenin diğer bir yanı insanlara uygulanan toplumsal yasaların Müslümanları da içine alacak şekilde genelleştirilmesidir. Hatta bunun da ötesinde Allah'ın yasası (yalnızca insanlara ve Müslümanlara değil,bir din olarak) İslâm'da da uygulanabilir; tabiî ilkelere bağlantısı içinde ve İslâm'ın kendine özgü karakteri hesaba katılarak. Bu durumu Üstad Seyyid Kutub "*Hâaze'd-Din*" (İşte Din) adlı eserinde şöyle dile getirmektedir: "İşte yalın ve temel gerçek... Ne var ki tüm yalınlığına rağmen çoğunlukla unutulmakta, yahut anlaşılmamakta, ve sonuçta bu dine bakışta muazzam bir yanılgı ortaya çıkmaktadır. Bu dinin bir öz gerçeği, bir de tarihsel gerçeği vardır; aynı şekilde bir şimdisi, bir de geleceği. Kimileri insanın bir doğası, doğuştan getirdiği bir kapasitesi yokmuş, hangi gelişim aşamasında bulunursa bulunsun ve hangi çevreye mensup bulunursa bulunsun maddî birtakım olgularla çevrili değilmiş gibi sırf Allah katından indi diye bu dinden insan hayatında büyülü, olağanüstü ve derin sebepler aracılığıyla işleyen bir fonksiyona sahip olmasını beklerler. Dinin böyle bir işleve sahip olduğu kabul edilip de yanısıra insanın sınırlı kapsitesinin ve hayatında geçerli olan maddî olguların onunla birlikte bu işleve katıldığı benimsendiği

zamanlarda bu iki faktörün açıkça dinin etki alanında kaldığı görülür. Buna karşılık, şehvetlerinin, sarı, zaaf ve eksiklerinin insanlara engel olup onların bu dinin çağrısına uymadığı zamanlarda tam tersi olur, bu iki faktör dine yardımcı olacağı yerde ona karşıt bir işlev görmeye başlar.

(Bunları hesaplamadan, dinin işlevini temelsiz bir olağanüstülük olarak değerlendirenler), bu görüşleri yüzünden bekledikleri olmuyor diye umutsuzluğa düşerler; yahut dinin, bu hayat içinde faydasına olan güvenleri sarsılır veyahut da dın hakkında enikonu şüphe beslemeye başlarlar.

Bu yanlışlıklar dizisi aslında tek bir yanılgıdan kaynaklanmaktadır. Bu dinin ve onun yolunun (işlevinin) kavranmaması veyahut da bu temel ve yalın gerçeğin unutulması... (Sh. 3-4)

Üzerinde durduğum bu noktaları biraz açmak istiyorum ve bence Seyyid Kutub'un yazdığı kitap içinde en iyi bölüm bu. Birtakım temiz gençler bana katılmayacak ve ilk yapılacak işin bu fikirlere karşı çıkmak olduğunu düşüneceklerdir. İşin aslını anladıklarından yahut bu düşünceleri özgürce edindiklerinden değil, yalnızca sıhhatinden ve pratik yararından emin olamadıkları için... Hatta içeriye soğuk rüzgarların girmesine yol açan nice tehlikeler görürler bu düşüncelerde. Bu soğuk esintileri güya geçmiş asırların kendilerine sağladığı ince ve keskin bir duyarlılıkla hissederler. Soğuk cereyanların estiği kapıları kendilerine kapamışlar ve kendilerini mumyalamışlardır. Benim görüşüme göre "*İşte Din*" kitamının ilk bölümü Seyyid Kutub'un —Allah kendisine rahmet etsin— geride bıraktığı yazıların en hoşa gidenidir. Bu dinin niteliği ve insanoğlunun hayatındaki işlevi hakkında sözü geçen düşünceler aşağıdaki gerçekleri su yüzüne çıkarmaktadır:

1) Bu din temel ve yalın gerçeğin kendisidir.
2) Tüm yalınlığına rağmen birçok yanı unutulmuştur.
3) Bu unutuş büyük bir yanılgıdan kaynaklanmaktadır.

Bu gerçeğin kendisine hatırlatıldığı kimseler:

1) Umduklarını bulamıyorlar diye ümitsizliğe düşüyorlar.
2) Yahut dinî metodun yararına olan güvenleri sarsılıyor,
3) Yahut da din hakkında mutlak anlamda kuşkuya düşüyorlar.

Sonra ekliyor. Bu yanılgılar zinciri tek yanılgının sonucudur ki o da bu dinin niteliğini anlayamamak ya da unutmaktır.

Eğer insan tüm hayatını bu noktaların araştırılmasına, tarihsel kaynaklarının, psikolojik nedenlerinin ve toplumsal etkenlerinin ortaya çıkarılmasına hasredip meseleyi zihinlere yaklaştırarak tam bir açıklığa kavuşacak şekilde tafsil etseydi insanın, bu hayatı mubarek ve tertemiz bir hayat olurdu.

Kur'an'ın yalın ve temel gerçekleri ayan beyan ortadadır. Ne var ki bir Allah kulunun uyandığı yok! Bu unutuş ve uyurgezerlikten kaynaklanan ve hayatın kanallarıyla aramıza set çeken nice musibetler yağdı üzerimize! Bu dinin gerçeğini farkeden binlerce genç umutsuzluğa, dini metodların geçerliliği konusunda güvensizliğe düştü. Zira onlar kendi vehimlerine göre bir beklenti içindeydiler. Ve sonra niceleri bizâtihi dinin kendisinden kuşkuya düştü. Onlar üzerinde bu kuşkunun etkileri farklı farklı kendini göstermektedir; hepsi için kendine uygun düşen bir belirti sözkonusudur. Geriye kalan gençlik kitlesi ise sokakları doldurmuş uzun vadeli düşünmekten yoksun bir yığından ibarettir. Hakikat endişesi taşımamanın, vehimlerle dolu olmanın ayan beyan manzarasıdır bu. Evet, bu toplum problemidir; vehimlerin çemberinde hayatın yasasını kavrama açlığı çeken kayıp bir kuşağın problemi.....

[37]İslâm tarihi terimi pek isteneni açıklamıyor aslında. Zira İslâm'ın, Müslümanlara atfedildiği anlamda bir tarihi yoktur. Çünkü tarih bir değişimler zinciridir. Oysa İslâm kalıcı yasaların kendisinde toplandığı bir dindir.

[38]*Fî zılâli'l-Kurân Tefsiri*, 4. Cüz, sh. 168-169

[29]*El-Adaletü'l-İctimaiyye*, sh. 191

[40]Aynı durum İbn Teymiye, İbn Haldun, Efganî ve diğerleri için de aynıdır.